

2018

30 ღვაკაბბარი

#1

არქეოლოგია

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

აკადემიკოს ანდრია აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინსტიტუტის ემბლემის წარმომავლობა და შინაარსი

გურამ კიფიანი

პროფესორი,

პალეოურბანული კვლევების ლაბორატორიის ხელმძღვანელი,

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო

guram_kipiani@iliauni.edu.ge

აბსტრაქტი

სტატიაში წახმოდგენილია მცხეთაში, სვეტიცხოვლის ტაძართან აღმოჩენილი ანგეფიქსის წახმომავლობა და შინაარსი, რომელიც აკად. ანდრია აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინსტიტუტის „ღოგო“-ს დაედო საფუძვლად.

2000 წლის მანძილზე, სვეტიცხოვლის ეზოში და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე საქართველოს საპატრიარქო ინტენსიურ სამუშაოებს აწარმოებდა მისი კეთილმოწყობის მიზნით. მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტი ვადებუდი იყო მეთვადყუხეობა გაეწია სამუშაოებისათვის, ხათა აღენუსხა და დაეფიქსიხებინა თითოეული აღმოჩენის პუნქტი.

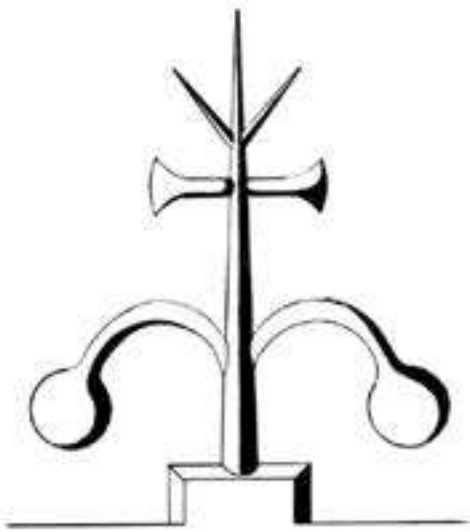
საქართველოს მეცნიეხებათა აკადემიის გიოხგი ნიოხაძის სახელობის მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტმა (ხელმძღვ. აკად. ანდრია აფაქიძე) თიხის ანგეფიქსს სვეტიცხოვლის ტაძრის დასავლეთით, მისგან ხუთიოდე მეტრის დაშოხებით მიაკვდია. ანგეფიქსი ხელიეფუხია და ყადიბში ჩაწნეხვითაა მიღებუდი. მის ფაიხზე გამოსახუდია კვაიხცხბბეკზე აღმაიხთუდი „სიცოცდის ხე“, რომდის ქვედაშვებუდი ხგოები „ბიოწუეუდებითა აღჭუხვიდი, ხოდო წვეხი სამად განტოცვიდი. მის ქვემოთ ჭვიხი განივი მკდავებია გამოსახუდი. „სიცოცხდის ხის“ მსგავსი მოტივები მთედს აღმოსავლეთს ახასიათებს, მაგხამ მისი გვიანხეთუხი სახე განივი მკდავებითაცაა აღჭუხვიდი. აღნიშნუდი მოცემუდობით შეიძღება ვიფიქოთ, რომ სვეტიცხოვდის ნიმუშზე „ჭვაიი“ დანამაგი კი ახა, მოტივის ტიანსფომაციის შედეგია.

ანგეფიქსი, შინაარსიდან გამომდინაიხე, ფიიად საყუხადლებო ნიმუშია. მისი ხამდენადმე მიახდოებუდი პაიადედი უცნობია. გამოსახუდების სიმაიტივისა და დაკონიკუიობის მიუხედავად იგი თხიობითი ტექსტის შემცვედია, გვამცნობს დიადოგის პიოცესს სიცო-

ცხდის ხესა და ჯვახს შოხის, ანუ სვეტიცხოველსა და ძედს შოხის. დათაჩილების თვადსაბ-
 ხისით, ანტეფიქსი აფექსისგიახუნდ ხანაშია შექმნილი, სავახაუდოდ IVსაუკუნეში.

საკვანძო სიტყვები: არქეოლოგია, სვეტიცხოველი, ანტეფიქსი, ემბლემა, სიმბოლო

გამოსახულება, რომელიც აკად. ანდრია აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინ-
 სტიტუტის „ლოგო“-ს დაედო საფუძვლად ანტეფიქსზეა ასახული, მისი დაბალი რელი-
 ეფის „გრაფიკა“ დახვეწილია და თითქმის არავითარი სტილისტური ცვლილება არ გა-
 ნუცდია მისი ემბლემად გააზრებისათვის.

გამოსახულება სიმბოლოა, სიმბოლო კი ძი-
 რეულად განსხვავდება „ნიშანი“-საგან. სიმბოლო
 თავის თავში შეიცავს წარმოდგენების კომპლექსს,
 რომელიც წაკითხვადია მათთვის, ვინც ზიარე-
 ბულია ენას, ანუ ვინც გაცნობიერებულია ძველი
 სამყაროს აზროვნების სისტემებში (ცხადია ისიც,
 რომ უკიდურესი სირთულის გამო, ეს გაცნობიერე-
 ბა ბოლომდე სრულყოფილი შესაძლოა არც იყოს).

ნიშანი კი წაკითხვადია ყველასათვის, რადგან
 იგი გამოსახულებით იმეორებს საგნებს. ნიშანი
 გავს საგანს და მასში არ იმალება სისტემური და
 სიმბოლური აზროვნება. თუ მაგალითად რომელი-
 მე ნაგებობის კედელზე ვხედავთ ნახევარმთვარის
 გამოსახულებას ეს მხოლოდ ნიშანია და ასახავს
 სწორედ იმას, რასაც ის გავს, ანუ მთვარეს.

ანტეფიქსი მცხეთაში, სვეტიცხოვლის ტაძრის
 დასავლეთით, მისგან ხუთიოდე მეტრის დაშორებით, საქართველოს მეცნიერებათა
 აკადემიის გიორგი ნიორაძის სახელობის მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტმა მია-
 კვლია, რომელიც ტაძრის გარშემო მიმდინარე კეთილმოწყობის სამუშაოებს მეთვა-
 ლყურეობას უწევდა ბატონ ანდრია აფაქიძის ხელმძღვანელობით.

ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ის, თუ რა აღმოჩნდა აქ კიდეც 2000 წელს¹, მგო-
 ნია, რომ მათი ჩამონათვალით უფრო ნათელი სურათი უნდა შეგვექმნას, თუ რა პრო-
 ცესები წარიმართა „სამოთხეში“ ანუ „სამეფო ბაღში“ იქ, სადაც ახლა სვეტიცხოვლის
 ტაძარია აღმართული.

ტაძრის გალავნის სამხრეთის კედელში, გარე მხრიდან ჩაშენებული იყო სვეტის
 დოლი, იგი 12 კანელურს შეიცავს, ხოლო მათ შორის ბილიკები (striarum) მახვილი კუ-
 თხითაა ჩადარული. გამოიყოფა სვეტის ფუძეც, ჰორიზონტალური „სარტყლით“. ამდა-
 გვარი სვეტის დოლები, ე.ი. ისეთნი, რომელთა სტრიარუმები ჩადარულია ვერტიკალუ-
 რად, არაერთია აღმოჩენილი „დიდი მცხეთის“ ტერიტორიაზე², მაგრამ მათი თარიღის

1 გ. ყიფიანი, სვეტიცხოვლის ეზოში აღმოჩენილი არქიტექტურული დეტალები. მცხეთის არქეოლოგიის
 ინსტიტუტის 2000 წლის საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები – „ანგარიშები“, თბ. 2001. გვ. 40-
 44; გ. ყიფიანი წმინდა ნინო და ძველი საქართველოს დედაქალაქი, თბ. 2002.

2 გ. ლეჟავა, ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბ. 1979. ტაბ. LIX; გ. ყიფიანი,
 არქიტექტურული დეტალები, თბ. 1979. გვ. 44-45, ტაბ. XXIX.

დადგენა (მეტ-ნაკლები) სიზუსტით ყოველთვის ჭირდა, რადგან უცნობი იყო არქეოლოგიური კონტექსტი. ასევეა ეს ჩვენს შემთხვევაშიც.

ამასთანავე ჩაკვეთილი „ბილიკები“ კანელურებიან სვეტებზე ერთგვარი არქაული ტრადიცია³. ელინისტური ხანის ამდაგვარი სვეტი ჩემთვის უცნობია⁴.

გალავნის დასავლეთ კედელთან ნაცრისფერი ქვიშაქვის სვეტის ბაზისის ფრაგმენტი გამოვლინდა. იგი პროფილირებულ პლინტუსს შეიცავს. მისი ფორმა და შედგენილობა მხოლოდ გვიანანტიკურ ხანაზე მიგვანიშნებს – კვადრატული პლინტუსი, ნაოთხალი ლილვი, კვადრატული პლინტუსი, მასზე დაფუძნებული ცილინდრი, სკოცია და ცილინდრი (ქვემოდან ზემოთ).

მის სიახლოვეს კიდევ ერთი სვეტის ბაზისი გამოვლინდა ე.წ. ლილვისებური. სრულფასოვანი ლილვი მაღალ კუბზეა დაფუძნებული ლილვიანი ბაზისების (მათ შორის, ნაოთხალი ლილვიანი) არეალი უზარმაზარ ტერიტორიას მოიცავს, თითქმის მთელს აღმოსავლეთს. მათთვის ვერც მკაცრი ქრონოლოგიური ჩარჩო დასტურდება⁵. ლილვიანი ბაზისები X საუკუნის ჩათვლითაც კი გვხვდება, ხოლო აქ კუბური „პლინტუსი“ მის რამდენადმე უჩვეულო იერზე მიგვანიშნებს.

ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან მოყვითალო კირქვის ფრიზის ფრაგმენტიც გამოვლინდა კარნიზითურთ. აქ ის ჩანს, რომ მასში გვიანრომაული ხანის აღმოსავლური პროვინციებისათვის დამახასიათებელი დეკორატიული სახეებია თავმოყრილი. კარნიზზე ქვედაშვებულ და ზეაღმართულტანიანი პალმეტები მონაცვლეობენ⁶. ფრიზში კი ასახულია აკანთოსის მსგავსი „სიცოცხლის ხე“ დერივატებითურთ (ზოგიერთი სახე სრულად იმეორებს ბოლნისის სიონის დეკორატიული პლასტიკის ელემენტებს).

აქვე იქნა მიკვლეული მარკირებული კირქვის კვადრი (Δ), უნდა აღინიშნოს, რომ სვეტიცხოვლის მიმდებარე ტერიტორიაზე ბერძნული ასო-ნიშნებით აღნიშნული ქვათლილები სხვა დროსაც არაერთხელ აღმოჩენილა.

თიხის ანტეფიქსი კი, რომლის გამოსახულება ინსტიტუტის „ლოგო“-ს დაედო საფუძვლად რელიეფურია და ყალიბში ჩაწნეხვითაა მიღებული.

„სიცოცხლი ხე“ კვარცხლბეკზეა დაფუძნებული. ასეთი შემთხვევები საკმაოდ დასტურდება აღმოსავლეთის სიმბოლურ გამოსახულებებში, ასევე ხშირია ხეთა სამწვერა დაბოლოებანი, ჩვენი შემთხვევის ანალოგიურნი, და რაც მთავარია „ხეები“ შეიცავენ ნაყოფს⁷, პირობითად ბროწეულებს, როგორც გარკვეული სიმბოლური აზრის შემცველთ⁸ (ასეა ეს ჩვენს ნიმუშშიც).

რომ არა განივი მკლავები ჩვენს ანტეფიქსზე იგი შესაძლოა მიგველო ასურული სიცოცხლის ხის ერთ-ერთ ვარიანტად. განივი მკლავებითაა სწორედ „ხე“ შერწყმული ჯვართან.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გვიანხეთურ სამყაროში ცნობილია „სიცოცხლის

3 И. Р. Пичикийн, Малая Азия – Северное Причерноморье, М. 1984, гл. 154. сур. 55.
 4 ერთადერთი შემთხვევა ანალოგიური სვეტისა (მინიატურული პილასტრისა) ტაქსილადანაა ცნობილი, ძვ. წ. II-ისა, იხ. Sir J. Marschall. Taxila III Cambridge, 1951. pl. 214. N25; თანადროული ძეგლებიდან ანალოგები ავტორისთვისაც უცნობია. იხ. მისივე: Taxila, I. გვ. 695.
 5 И. Р. Пичикийн, Торовидные базы (происхождение хронология) в кн. КИНСАДН, М. 1979.
 6 შდრ. მაგ. ბაალბეკის ტაძრის კარნიზებს. G. Durm, Die Baukunst der Römer. Stuttgart 1905. გვ. 27. ფიგ. 464d.
 7 S. Parpola, The Assyrian tree of life. YNES, v. 52, 1993, N3. 200-201.
 8 Y. Cooper, Lexikon Alter Symbole. გვ. 10, 132.

ხის“ განივი მკლავებით აღჭურვაც⁹. ამდენად შესაძლოა, რომ განივი მკლავები, როგორც ჯვრის ასახულობა დანამატი კი არაა „ხისა“, არამედ სქემის ტრანსფორმაცია.

ასეა თუ ისე ჩვენს წინაშე ფრიად საყურადღებო ნიმუშია. მისი რამდენადმე მიახლოებული პარალელი უცნობია. გამოსახულებას სიმარტივისა და ლაკონიკურობის მიუხედავად იგი თხრობითი ტექსტის შემცველია. გვამცნობს დიალოგის პროცესს სიცოცხლის ხესა და ჯვარს შორის, ანუ სვეტიცხოველსა და ძელს შორის¹⁰.

აკად. ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის ინსტიტუტი ძველი და ახალი სამყაროების გამომზეურებას, შესწავლასა და საზოგადოების აზროვნების სისტემაში მათ ჩართვას ისახავს მიზნად.

ანტიფიქსის სიმბოლური გამოსახულება, ხომ წარსულსაც გადმოგვცემს „სიცოცხლის ხის“ (სამყაროს ხის – arbor vitae) სახით და ჯვრის ანუ ამ შემთხვევაში განივი მკლავების სახით, ახალი, წიგნიერი რელიგიის დაფუძნებასაც საქართველოში, და თუ გნებავთ დიალოგსაც სამყაროებს შორის.

ინსტიტუტი კი სწორედ დიალოგისაკენაა მოწოდებული, ეს უნდა იყოს დიალოგი წარსულსა და თანამედროვეობას შორის, რაც გულისხმობს იმას, რომ წარსულის ყოველი გამოვლინება უნდა მიეზღოს საზოგადოების აზროვნებასა და ქმედებებს. ანუ წარსულით ნაკარნახევი მომავლის შექმნას. თანამედროვეობა, რაც ტვირთულობს თავის წარსულს ყველა თავის გამოვლინებად, მხოლოდ მაშინ ფლობს იგი განვითარებადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ლეჟავა გ., ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები. თბილისი 1979.
2. ყიფიანი გ., არქიტექტურული დეტალები. თბილისი 1979.
3. ყიფიანი გ., სვეტიცხოვლის ეზოში აღმოჩენილი არქიტექტურული დეტალები. მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტის 2000 წლის საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები – „ანგარიშები“. თბილისი 2001.
4. ყიფიანი გ., წმინდა ნინო და ძველი საქართველოს დედაქალაქი. თბილისი 2002.
5. Cooper Y., Lexikon Alter Symbole. Leipzig 1986.
6. Durm G., Die Baukunst der Römer. Stuttgart 1905.

9 E. und R. Wurz, Die Entstehung der Säulenbasen des Altertums unter Berücksichtigung verwandter Kapitelle, ZGA. Bl. 15, Heidelberg. 1925. გვ. 101, სურ. 260.

10 შდრ. А.А. Иерусалимская, Находки христиснско култа в могильнике Мощевая Балка, ст. 103-104. წიგნში: Художественные памятники культуры Востока, Ленинград 1985.

7. Marschall Sir J., Taxila III Cambridge, N25. 1951.
8. Parpola S., The Assyrian tree of life. N3. YNES, v. 52, 1993.
9. Wurz E. und R., Die Entstehung der Säulenbasen des Altertums unter Berücksichtigung verwandter Kapitelle, ZGA. Bl. 15, Heidelberg. 1925.
10. Иерусалимская А.А., Находки христиснско култа в могильнике Мощевая Балка, Художественные памятники культуры Востока, Ленинград 1985.
11. Пичикян И.Р., Малая Азия – Северное Причерноморье. Москва 1984.
12. Пичикян И.Р., Торovidные базы (происхождение хронология) в кн. КИНСАДН. Москва 1979.

The Origin and Content of the Emblem of the European University’s Academitian Andria Apakidze Archaeological Institute

Guram Kipiani

Professor at Ilia State University

Head of Paleo-Urban Laboratory at Ilia State University, Georgia

guram_kipiani@iliauni.edu.ge

ABSTRACT

The article explores the origin and features of the antefix discovered near the Svetitskhoveli Cathedral in Mtskheta, which served as the inspiration for the “Logo” of the European University’s Acad. Andria Apakidze Archaeological Institute.

For over 2000 year, Patriarchate of Georgian has carried out intensive work in the courtyard of Svetitskhovli and its surrounding area in order to embellish it. The Mtskheta Institute of Archaeology was obliged to supervise the works in order to describe and record each discovery point.

The Mtskheta Institute of Archaeology (Head: Acad. Andria Apakidze) traced the clay antefix to the west of the Svetitskhovli temple, five meters away from it. The antefix is embossed and molded, featuring a “Tree of Life” on a pedestal. It’s lower branches are adorned with “pomegranates”, and it is crowned with a three-pronged tip. Below it, there is the transverse arms of the cross. The “Tree of Life” motifs are common across the East, but this particular version, with the cross-like arms, is typical of the late Hittite style. In reference to the situation discussed, we can think that the “Cross” on the Svetitskhoveli sample is not an addition, but a result of the transformation of the motif.

The antefix, depending on the content, is a noteworthy, with few known parallels. Despite the simplicity and brevity of the image, it contains a narrative text, informing us of the dialogue process between the “Tree of Life” and the “Cross”. In terms of dating, the antefix was created in the pre-Christian era, probably in the 4th century.

KEYWORDS: ARCHAEOLOGY, SVETITSKHOVELI, ANTEFIX, EMBLEM, SYMBOL

2018

30 ღაქაბბარი

#1

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

უძველესი სამთამანდო წარმოების ძეგლები პრეისტორიულ საქართველოში (საყდრისი)

გივი ინანიშვილი

პროფესორი,

საქართველოს ისტორიისა და არქეოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, საქართველო

აბსტრაქტი

სტატიაში, სამხრეთ კავკასიის ზოგადი გეოლოგიის ფონზე, განხილულია პრეისტორიული საქართველოს გეოლოგიის უძველესი სამთამანდო და მეტალურგიული წარმოების კეჩა, კეჩოდ ბორნისის ხაიონის გეოლოგიის განვითარების პოლიმეტალური გამაღების სისტემა, სადაც აღმოჩენილია ოქროს მოპოვება-დამუშავებასთან დაკავშირებული საყდრისი-ყაჩაღიანის ბოხცვი.

პრეისტორიული სამთო-მეტალურგიული ძეგლები უნიკალური კულტურული მემკვიდრეობაა და მათ კვლევას ახსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. საყდრისის ბოხცვზე პირველი სამეცნიერო სამუშაოები 80-იანი წლებიდან დაიწყო. სავსე-კომპლექსური ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ოთ. დოქტორის აქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და სამთო მექანიკის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელთა ჯგუფი, რომელიც დაკომპლექტებული იყო არქეოლოგიის, გეოლოგიის და მეტალურგიის სპეციალისტებით. 2007 წლიდან 2013 წლამდე აღნიშნულ ძეგლზე, აქტიური სავსე სამუშაოები აწარმოებდა ქართულ-გერმანული არქეოლოგიური ექსპედიცია პროფესორ თომას შტორმისა და დოქტორ ირინა ლამბაშიძის ხელმძღვანელობით.

კომპლექსური კვლევების საფუძველზე, შესწავლილ იქნა საყდრისის მაღალ კედლებიდან აღებული ნიმუშები. სინტეზის მინერალოგიური, ქიმიური, ფაზური და მიკროსკოპული კვლევის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ მადნის ძაღვიდან აღებული ნიმუში შეიცავდა 4 გ/გ-მდე ოქროს. მაღალში აღმოჩენილი ნახშირის ფენის სინტეზის შესაბამისად, ძეგლი ძვ. წ. IV ათასწლეულის მიწვეულია და III ათასწლეულით დათარიღდა.

ჩვენი აზრით, სხვრიად მართებულია მაღალ ფუნქციონირება ძვ. წ. III ათასწლეულით განისაზღვროს. თაბილი შესაბამება აღე-შუა ბინჯაოს ხანის გახდამავად პეიოლს,

ხოდესაც სამხრეთ კავკასიაში ცნობილია სამახხურედი წახმომავლობის საკულტო-სახიგუ-
ალო დანიშნულების ოქროს ინვენტარი.

საყდრისის მალახოსთან დაკავშირებული კვლევებისა და არქეოლოგიუ-ტექნოლოგიუ-
ური დასკვნების შესაბამისად, ფაქტია, საქმე გვაქვს უძველეს მალახოსთან, რომელიც ბრინ-
ჯოს ხანის სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე უძველეს სამთო-მეტალურგიული წახმოების
ძეგლების არსებობაზე მიუთითებს.

საკვანძო სიტყვები: საყდრის-ყაჩალიანი, მადნეული, პრეისტორია, მეტა-
ლოურგია, გეოლოგია

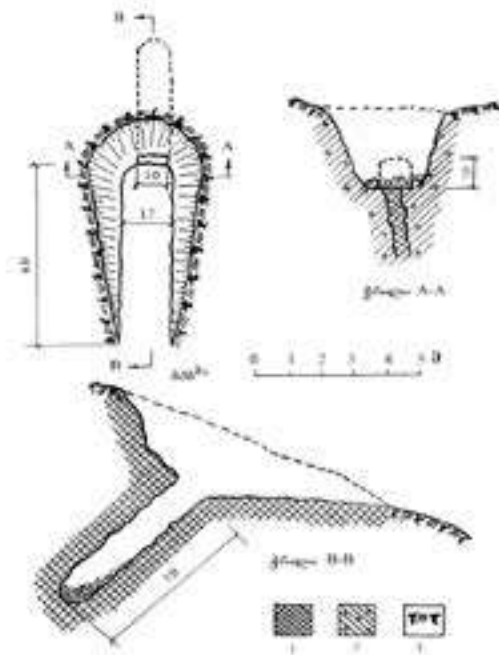
პრეისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი სამთამადნო და მეტა-
ლოურგიული წარმოების განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნედლეულის ბაზას
მცირე კავკასიონის მთიანეთის ზონაში განლაგებული ძირეული (სამადნო) და ქვიშ-
რობული – ოქროს საბადოები, პოლიმეტალური მადნები წარმოადგენდა. ამ რეგიონის
ოქროშემცველ გამადნებათა სისტემა მოიცავს რამდენიმე საწყის (ელოვიურ) მადნე-
ულის ზონას, რომელიც იყოფა ცალკეულ მადანგამოსავლებად. ამ მიმართულებით
საინტერესოა ბოლნისის რაიონის ტერიტორიაზე განლაგებული პოლიმეტალური გა-
მადნების სისტემა, სადაც აღმოჩენილია ოქროს მოპოვება-დამუშავებასთან დაკავში-
რებული, საყდრისი-ყაჩალიანის ბორცვი, რომლის მადანგამოსავლებზე დადასტურე-
ბულია ოქროს მოპოვების უძველესი მალაროგამონამუშევარი (5).

საყდრისის ბორცვზე პირველი სამეცნიერო სამუშაოები გასული საუკუნის 80-
იან წლებში ჩატარდა სამთო საქმის ცნობილი სპეციალისტის, ტექნიკის მეცნიერე-
ბათა კანდიდატის, თეიმურაზ მუჯირის ხელმძღვანელობით. სავლე-კომპლექსური
ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემი-
ის ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და სამთო მექანიკის
ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელთა ჯგუფი, რომელიც დაკომპლექტებული იყო
არქეოლოგიის (დ. გოგელია, გ. გობეჯიშვილი), გეოლოგიის (გ. კორინთელი, ი. ლა-
გვილავა) და მეტალურგიის (გ. ინანიშვილი) სპეციალისტებით, რომელთაც დიდი
გამოცდილება ჰქონდათ ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ ზონაში ცნობილი
ბრინჯაოს ხანის სამთამადნო-მეტალურგიული ძეგლების კვლევა-ძიების საქმეში.
ამ პერიოდში მომზადებულ ანგარიშებში პირველად გამოითქვა მოსაზრება აქ შე-
საძლო პრეისტორიული გამონამუშევრების არსებობის შესახებ (2, 3, 6). 2004 წელს
საყდრისი-ყაჩალიანის ბორცვზე პირველადი არქეოლოგიური კვლევები დაიწყო.
2007 წლიდან 2013 წლამდე სავლე სამუშაოებს აწარმოებდა ქართულ-გერმანული
არქეოლოგიური ექსპედიცია პროფესორ თომას შტოლნერისა და დოქტორ ირინა
ლამბაშიძის ხელმძღვანელობით.

ძეგლის ცალკეული ამორტიზირებული უბნების განვითარების გათვალისწინებით,
გეოლოგიური მონაცემებით (მადნის გავრცელება, მინერალური ფორმულა), არქეოლოგი-
ური შეფასებით (დათარიღება) და ანალიტიკური ანალიზის მიხედვით შეიძლება განისა-
ზღვროს პრეისტორიული სამთამადნო წარმოების რეალური ისტორიული მნიშვნელობა.

მოგვყავს ძეგლის ცალკეული სამუშაო უბნების გავრცელების სქემატური გეგმა (თ.
მუჯირის მიხედვით) (სურ. 1, 2, 3).

საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ უძველეს მაღაროთა (საბადოთა) ათვისება-გამოყენების ისტორიის დასადგენად, კერძოდ, აღმოჩენილი საყდრისი-ყაჩაღიანის მაღაროს შესაბამის გამადნებათა სისტემის გეოლოგიური აგებულების გათვალისწინებით, მადნეული წიაღისეულის გავრცელების კანონზომიერებათა კვლევას და ამასთან ერთად მეცნიერულ პროგნოზირებას არსებითი, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება.

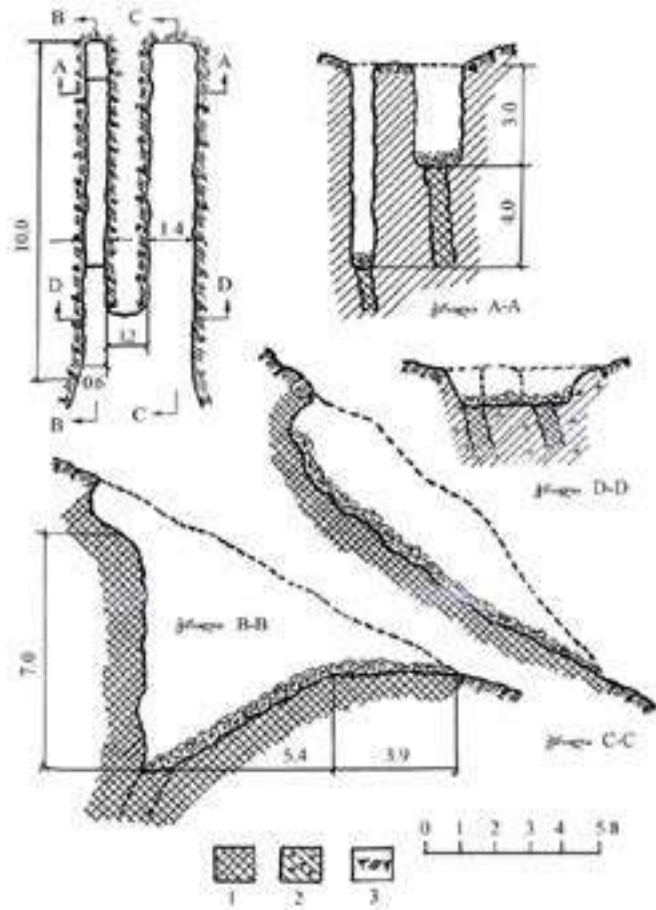

სურ. 1. მცხეთა-კაკეთის მაღაროს მთიანეთი. ს. საყდრისი (აბულმუგის პოლიმეტალური გამადნება). ოქროს მოპოვების ძველი მაღარო, უბანი N1 (გეგმა და ჭიდილები): 1. ოქროსშემცველი ძაჩღვი; 2. მეოხადი კვახციტები; 3. ზედაპირის გუნტი.

სურ. 1. მცხეთა-კაკეთის მაღაროს მთიანეთი. ს. საყდრისი (აბულმუგის პოლიმეტალური გამადნება). ოქროს მოპოვების ძველი მაღარო, უბანი N1 (გეგმა და ჭიდილები): 1. ოქროსშემცველი ძაჩღვი; 2. მეოხადი კვახციტები; 3. ზედაპირის გუნტი.

ცნობილი მეცნიერი გეოლოგის გიორგი თვალჭრელიძის გამოკვლევებისა და ნაშრომების შესაბამისად, ბოლნისის მადანგამოსავალთა ველში ოთხი სამადნო სხეულია. აბულმუგის პოლიმეტალური გამადნების დამბლუდის მონაკვეთზე 0,5-1,0 მ-ის სიმძლავრის სამი ათეული ოქროს შემცველი ძარღვია დაფიქსირებული, ოქროს განსხვავებული შემცველობით. ზოგიერთ შემთხვევაში ის 50 გ/ტ აღწევდა. სავარაუდოა, რომ საყდრისის ოქროს შემცველი კვარციტული ძარღვი ძველი სამთოელის ყურადღებას ადვილად მიიპყრობდა. ოქროს ქიმიური ინერტულობის გამო მადნების დაქუცმაცებისა და დისპერგირების პროცესში თვითნაბადის ნაწილაკები ცილდებიან კვარციტის ფუჭ ქანს და ფლოტაციით დამუშავებისას გრავიტაციით მდიდრდებიან. მიღებული ოქროს ნაწილი გამოდნება და ზოდად იქცევა. აღნიშნული პრიმიტიული, ემპირიული პროცესი და გამოცდილება პრეისტორიული პერიოდის ოქროს მოძიებისა და დამუშავების საფუძველია (1: გვ. 47).

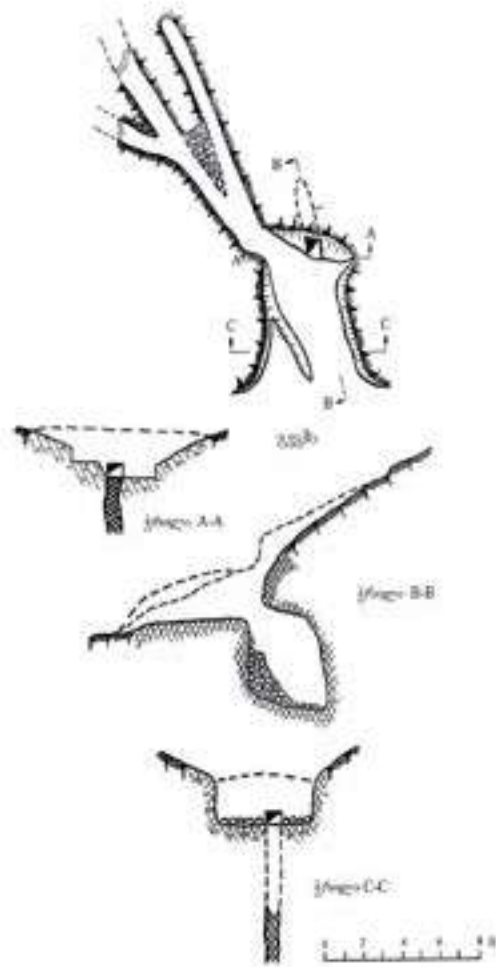
საყდრის-ყაჩალიანის მალაროგაყვანილიაოქროშემცველი პოლიმეტალური მადნის ძარღვებზე, რომლებიც მეორად კვარციტებშია გავრცელებული. გამოღებულია და გადამუშავებულია 0,5-1,5 მ სიძლიავრისა და ოქროს შედარებით მაღალი შემცველობის ზონური განლაგება. აქ მადნის მოპოვება ხდებოდა ღია, მიწისქვეშა და კომბინირებული გამონამუშევრების საშუალებით. ქანის დამუშავება განხორციელებულია სხვადასხვა ზომის ღრმულებისა და გაყვანილობების გამოყენებით, ხვრელის ტიპის დიდი მოცულობის ღრმულებით, კომბინირებული მეთოდით.

სურ. 327 შუა კავკასიონის მთიანეთი, ს. საყდრის-ყაჩალიანის მალაროგაყვანილიაოქროშემცველი პოლიმეტალური მადნის ძარღვებზე, რომლებიც მეორად კვარციტებშია გავრცელებული. გამოღებულია და გადამუშავებულია 0,5-1,5 მ სიძლიავრისა და ოქროს შედარებით მაღალი შემცველობის ზონური განლაგება. აქ მადნის მოპოვება ხდებოდა ღია, მიწისქვეშა და კომბინირებული გამონამუშევრების საშუალებით. ქანის დამუშავება განხორციელებულია სხვადასხვა ზომის ღრმულებისა და გაყვანილობების გამოყენებით, ხვრელის ტიპის დიდი მოცულობის ღრმულებით, კომბინირებული მეთოდით.

სურ. 2. მცხეთა-კავკასიონის მთიანეთი. ს. საყდრის (აბუღმუგის პოლიმეტალური მადნის ძარღვების მოპოვების ძველი მალარო, უბანი N2 (გეგმა და ჭრილები): 1. ოქროშემცველი ძარღვი; 2. მეოხადი კვახციტები; 3. ზედაპირის გუნტი.

მადანგამოსავლების ღია წესით დამუშავების შემდეგ, შესრულებულია მიწისქვეშა სამუშაოები, მათი გაერთიანებული გამომუშავების სისტემა ქმნის მალაროს ღია-და-ხურულ გამონამუშევართა კონსტრუქციის ტიპურ ობიექტს.

სურ. 128 ზედა კავკასიონის მთიანეთი, საყდრისის (აბუღმუგის პოლიმეტადუხი გამაღნება).
ოქროს მოპოვების ძველი მალარო, უბანი N3 (გეგმა და ჭიხლები): 1. ოქროშემცველი ძახლვი;
2. მეოხადი კვახციგები; 3. ზედაპიხის გხუნტი

სუხ. 3. მცხე კავკასიონის მთიანეთი. საყდრისის (აბუღმუგის პოლიმეტადუხი გამაღნება).
ოქროს მოპოვების ძველი მალარო, უბანი N3 (გეგმა და ჭიხლები): 1. ოქროშემცველი ძახლვი;
2. მეოხადი კვახციგები; 3. ზედაპიხის გხუნტი

საყდრისის ძველი მალაროს სისტემაში ერთიანდებიან ჰორიზონტალური, დახრილი და ვერტიკალური მალარო-გამონამუშევრები (კამერის განივკვეთი = 1,0 X 1,2 მ; სიღრმე = 30-40 მ). ძეგლზე მოპოვებულია ქვის ჩაქურები და უროები საერთო ზომებით L – 13 X 8 X 6 სმ – 23 X 14 X 10 სმ. ოქროშემცველი ქანის გამდიდრება ხდებოდა მალაროს შესასვლელის სიახლოვეს, სადაც დადასტურებულია ქვის იარაღი და არაერთი ფუჭი ქანის გადანაყარი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ქვის იარაღი ფორმით და ზომებით ანალოგიურია ცენტრალური კავკასიონის მეტალურგიული ცენტრის სამთამადნო ძეგლებზე მოპოვებული ამ დანიშნულების იარაღისათვის. ასევე იდენტურია მალაროთა გაყვანა-დამუშავების ტექნიკა-ტექნოლოგიური სქემა, მალარო გამონამუშევართა ფორმები, განივკვეთის ზომები და ა.შ. (3: გვ. 102).

თანამედროვე სამთო საქმის თეორიულ და პრაქტიკულ ტექნიკურ-ტექნოლოგიურ განზომილებათა შესაბამისად, ძველი სამთო მეტალურგიული ცენტრის სამთა-

მადნო ობიექტი მოიცავდა შრომატევად ოპერაციებს: შემცველი ქანის გახსნას, მცირე ღია კარიერის მომზადებას, მაღაროს გაყვანას, მადნის ტრანსპორტირებას და გამდიდრებას.

მადნის შემცველი ქანის ძიება, თვითნაბადი ოქროს ფერის, გავრცელების ხასიათისა და ზედაპირის რელიეფის მიხედვით წარმატებით ხორციელდებოდა. თანამედროვე გეოლოგიურ-სადაზღვევო გვირაბი არაერთხელ თანხვედრილი აღმოჩნდა ძველ მიწისქვეშა გამონამუშევრებთან. სამთამადნო წარმოების ძეგლების არქეოლოგიური შესწავლისას, დადასტურებულია სხვადასხვა ტიპის სადაზღვევო ორმოები, თხრილები, მიტოვებული მცირე ზომის მაღაროს ღრმულები და ა.შ., რომლებიც მადნის საძიებო ობიექტებია. პრეისტორიული ხანის სამთამადნო წარმოების ადრეულ ძეგლებზე, სადაც საძიებო სამუშაოდან მაღაროს ტიპის გამონამუშევრის საექსპლუატაციო გამოყენებაზე გადასვლის პრინციპულ სქემებზე გვაქვს საუბარი, მათი ათვისებისათვის საჭირო ემპირიულ ცოდნა-გამოცდილებასთან ერთად, მადნის ძიება-გამოღების შემუშავებული მეთოდები და კრიტერიუმები უნდა ვივარაუდოთ, რაც კარგად შესამჩნევია საყდრისი-ყაჩაღიანის მაღაროს გაყვანილობისა და კონსტრუქციის მიხედვით (4: გვ. 13).

დიდად მნიშვნელოვანია და მეცნიერულად საინტერესო ინფორმაცია, რომ ფ. თავაძის მეტალურგიისა და მასალათმცოდნეობის ინსტიტუტში, სადაც მუშავდებოდა პრობლემა: ოქროს შემცველი მადნების ბაქტერიული მეთოდებით გამდიდრებისათვის, 2009 წელს შესწავლილ იქნა საყდრისის მაღაროს კედლებიდან აღებული ნიმუშები. სინჯების მინერალოგიური, ქიმიური, ფაზური და მიკროსკოპული კვლევის შედეგებით გაირკვა, რომ მადნის ძარღვიდან აღებული ნიმუში შეიცავდა 4 გ/ტ-მდე ოქროს, რომლის შემცველობა გამდიდრების პირობებში ოთხჯერ გაიზარდა (1: გვ. 44).

მაღაროს წარმატებულ ფუნქციონირებას ადასტურებს საყდრისის მიმდებარე ტერიტორიაზე მიკვლეული და შესწავლილი ბალიჭი-ძეძვების ნამოსახლარი, რომელიც სამთოელთა საქმიანობას უკავშირდება: აღმოჩენილია ქურა, დიდი რაოდენობით ქვის სასრესი იარაღი, სანაყები, უროები და სხვა მადნის გამდიდრება-გამოდნობისათვის გამოყენებული მასალების ნაშთები.

სამთამადნო წარმოების ძეგლი დათარიღებულია რადიოკარბონული C-14-ის მეთოდით, მაღაროში აღმოჩენილი ნახშირის ფენის სინჯების შესაბამისად, ასაკი ძვ. წ. IV ათასწლეულის მიწურულით და III ათასწლეულით განისაზღვრება. ჩვენი აზრით, სრულიად მართებულია მაღაროს ფუნქციონირება ძვ. წ. III ათასწლეულით განისაზღვროს, თარიღი შეესაბამება ადრე-შუა ბრინჯაოს ხანის გარდამავალ პერიოდს, როდესაც სამხრეთ კავკასიაში ცნობილია სამარხეული წარმომავლობის საკულტო-სარიტუალო დანიშნულების ოქროს ინვენტარი.

საყდრისის მაღაროსთან დაკავშირებული კვლევებისა და არქეოლოგიურ-ტექნოლოგიური დასკვნების შესაბამისად, საქმე გვაქვს უძველეს მაღაროსთან, რომელიც ბრინჯაოს ხანის სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე უძველეს სამთო-მეტალურგიული წარმოების ძეგლების არსებობაზე მიუთითებს.

პრეისტორიული სამთო-მეტალურგიული ძეგლები უნიკალური კულტურული მემკვიდრეობაა, რომელიც სათანადო სახელმწიფო ყურადღებას იმსახურებს, რათა არქეოლოგიურ-ისტორიული მეცნიერული კვლევა-ძიების საფუძველზე განისაზღვროს ძეგლის კულტურული არსი, დაცული იქნეს ხელყოფისაგან მოქმედი კანონმდებლობით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თავაძე გ., სახვაძე დ., ხანთაძე ჯ., გასტეხს ქვასაცა მაგარსა. ჩვენი მწერლობა. თბილისი 2013 (გვ. 44-48).
2. ინანიშვილი გ., ჩართოლანი შ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., მუჯირი თ., საქართველოს უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლები. ძიებანი, N2. თბილისი 1998 (გვ. 52-62).
3. ინანიშვილი გ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., საქართველოს უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოება. თბილისი 2010.
4. ჩართოლანი შ., მუჯირი თ., გობეჯიშვილი გ., ტექნიკური პროგრესი სამთამადნო წარმოებაში საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. IV-I ათასწლეულებში. სამეცნიერო სესია: მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო. თბილისი 1994 (გვ. 10-14).
5. Барская Р. Р., Гоциридзе К. С., Золото. Природные ресурсы Грузинской ССР. I, Москва 1958 (ст. 221-229).
6. Муджири Т. П., Квирикадзе М.В., Полевые исследования древних рудников Грузии эпохи бронзы, ИГНТ, I. Тбилиси 1979 (ст. 67-83).

Ancient mining production monuments in prehistoric Georgia (Sakdrisi)

Givi Inanishvili

Professor at Georgian Technical University

Head of the Academic Department of Georgian History and Archaeology,

Georgian Technical University, Georgia

ABSTRACT

The article discusses the ancient mining and metallurgical center located in the prehistoric Georgia. Specifically, it focuses on the polymetallic smelting system located in the Bolnisi region, where the Sakdrisi-Kachaghiani hill, associated with gold mining and processing, was discovered.

Prehistoric mining and metallurgical sites are unique cultural heritage and studying them is essential importance to understanding the history of Georgia. The first scientific works on the Sakdrisi hill began in the 80's, led by Ot. Lordkipanidze archaeological research center of Georgian National Academy of Sciences and Mining mechanics Institute. This complex expedition included specialists in archaeology, geology and metallurgy. From 2007 to 2013, a Georgian-German archaeological expedition led by Prof. Thomas Stollner and Dr. Irina Gambashidze conducted extensive fieldwork on the mentioned site.

Through complex studies, samples from the walls of the Sakdrisi mine were tested. Mineralogical, chemical, phase and microscopic research revealed that the samples taken from the ore vein contained up to 4 g/t of gold. Based on charcoal layer samples found in the mine, the site dates back to the end of the 4th millennium and 3rd millennium BC.

We believe it is accurate to date the mine to the 3rd millennium BC. The date corresponds to the transitional period of the Early to Middle Bronze Age, when gold artefacts for ritual purposes were already present in the South Caucasus.

KEYWORDS: SAKDRISI-KACHAGHIANI, ORE, PREHISTORY, METALLURGY, GEOLOGY

2018

30 ღკეებერი

#1

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

რომაული იმპორტი ქართლის (იბერიის) სამეფოში

თემუხ ბიბილური

ფონდების მთავარი მცველი, თბილისის აპოლონ ქუთათელაძის სახ. სახელმწიფო
სამხატვრო აკადემიის მუზეუმი, საქართველო

temurbibiluri@gmail.com

აბსტრაქტი

სტატიაში, არქეოლოგიის მასალებზე დაყრდნობით, განხილულია საქართველოსა და რომის იმპერიას შორის ასხეული სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები. მათი მხავადმხივ გამომჩიული უსიიეხობა ახაეხთხედაა ასახული ქაიხურ, ბეიხდურ და დათინუეხნოვან მაგიანეებში, ქიონიკებსა თუ ეპიგრაფიკურ მასალებში. ცხადია, წეიირობით წყახობთან ეხთად, ამ ოი ქვეყანას შორის ხანეიხდივი უსიიეხობის ნათერი დადასტუეხებაა საქაიხთველოში მიკვდეური არქეოლოგიური არეფაქტებიც. საკითხის აღსაქმედად, სტატიაში წაიხმოდგენილია ქაიხურის სამეფოს ტეიიგოიიაზე აღმორენილი რომაური იმპოიგის გამომჩიული ეგზემპლარეები და იამდენიმე მნიშვნელოვანი ჯგუფი. საყუხადლებოა, რომ რომაური იმპოიგი არქეოლოგიუხად დადასტუეხდა, იოგოიხც დედაქადაქ დიდ მცხეთაში (ქადაქის აკოპოლისი – აიმაზციხე-ბაგინეთი, პიგიაზშების დასახლება აიმაზისხევეში, ხედოსანთა უბანი კაიხნისხევეში, სვეტიცხოვლის მიმდებაე ტეიიგოიია, საეითო საქადაქო სამაიოვანი სამთავოს ვედე და ა.შ.), ასევე, სამეფოს ადმინისტრაციურ ეხთუეებისა (კდეეთი, ბოიი, აიავისპიიი, მოდინახე, აიავისპიიი, ეიწო, ზლუდეიი) და მსხვიდ სავაჭრო-ეკონომიკური (უიბნისი, ჟინვადი...) ცენტიებში; ცადკეური ნივთები ცნობილია სხვა პუნქტებიდანაც (ალაიანი, ნიიბისი, ახმეგის ახადება, ატოცი...). სავაჭრო გების ასხეობის და ხანეიხდივი, ინტენსიუიი ფუნქციონიეების თვადსაზიისით აუცილებდად გასათვადისწინებელია მგკვიისა და აიავის ხეობებზე გამოვდენილი ასობით სხვადასხვა დანიშნულების ნივთიც.

მხავადგეიოვან არქეოლოგიური ნივთიეი მასადაზე დაყრდნობით, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქაიხურის სამეფოს სიძრიეე, მისი მოსახლეობის მაღალი ეკონომიკური დონე და გემოვნება გახდა საგაიეო ვაჭრობის გააქტიუეების ეხთ-ეხთი მთავაიი საწინდაიი.

საკვანძო სიოყვაბი: არქეოლოგია, რომი, იბერია, „დიდი მცხეთა“, იმპორტი

საქართველოსა და რომის იმპერიის ურთიერთობები რამდენიმე ასწლეული გრძელდებოდა და გამოირჩეოდა მრავალმხრივობით, რომელთა შორის თვალშისაცემი იყო სამხედრო-პოლიტიკური მახასიათებელი. თუმცა, საკითხში ოდნავ ჩაღრმავებისას დავინახავთ, რომ ორ ქვეყანას შორის არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო სხვა სახის, მათ შორის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები.

აღნიშნულმა ურთიერთობებმა ასახვა ჰპოვა ქართულ, ბერძნულ და ლათინურ-ნოვან მათიანეებსა, ქრონიკებსა და ეპიგრაფიკულ მასალაში. საკითხის შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს არქეოლოგიურ მასალას, მათ შორის, საქართველოში მიკვლეულ რომაულ იმპორტს.

საზოგადოდ იმპორტისა და, კონკრეტულად, ჩვენში აღმოჩენილი რომაული ნაწარმის კვლევისადმი, არაერთი ყურადსაღები ნაშრომია მიძღვნილი. ცხადია, წინამდებარე წერილს არა აქვს ამ მიმართულებით რაიმეს ახლის თქმის პრეტენზია. მიზანი გაცილებით მოკრძალებულია – გავაცნო საქართველოს წარსულით დაინტერესებულ მკითხველს, გარე სამყაროსთან ჩვენი ურთიერთობის ერთი მხარე.

მასალის სიმრავლის გამო, ვერ შევძლებ მოცულობით მცირე მიმოხილვაში, შევეხო ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი რომაული იმპორტის სრულ მასივს. შევეცდები, დაინტერესებულ მკითხველს გავაცნო რომაული იმპორტული მასალის მხოლოდ გამორჩეული ეგზემპლარები და რამდენიმე მნიშვნელოვანი ჯგუფი.

მიმოხილვაში ვერ მოხვდა რომის იმპერიაში დამზადებული ის ნივთები, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე რომაული სამხედრო შენაერთების ყოფნის კვალს ასახავენ. ეს, მეტად საინტერესო საკითხი, სხვა თემის საგანია.

ქართლის სამეფოში რომაული იმპორტის უადრესი ნიმუშები ძვ. წ. II-I სს. განეკუთვნება და წარმოდგენილია ბეჭდის შესამკობად განკუთვნილი იტალიკური და რომაული ჭრილა ქვებით [9: გვ. 14, 17, 18]. საყურადღებოა, რომ სამივე გემა აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში (ს. ბორსა და საციხურში).

ქრონოლოგიურად შემდგომი ჯგუფი მოდის ახ. წ. I საუკუნეზე, როდესაც რომსა და ქართლის სამეფოს შორის აქტიურდება სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობა. იბერიაში ესაა მეფე ფარსმან I ზეობის დრო. ფარსმანისა, რომელმაც ქვეყნის სიძლიერესა და პოლიტიკურ ამბიციებს შესწირა საკუთარი ძმა მითრიდატე და ძე რადამისტი. ამ უკანასკნელის ტრაგიკული ისტორია, ხატოვნად აღწერილი რომაელი ქრონისტის ტაციტუსის მიერ, საფუძვლად დაედო არა ერთ ფერწერულ, ლიტერატურულ თუ მუსიკალურ ნაწარმოებს, მათ შორის გეორგ ჰენდელის ცნობილ ოპერას „რადამისტო“.

ახ. წ. I საუკუნიდან სავაჭრო ურთიერთობები რომთან აქტიურდება და ეს პროცესი განუხრელად იზრდება ახ. წ. II-III სს. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან, სწორედ დროის ამ მონაკვეთზე მოდის გაცხოველებული სამხედრო პოლიტიკური და შესაბამისად, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებიც ორ ქვეყანას შორის. შემოტანილი საქონელი გამოირჩევა არა მარტო რაოდენობით, არამედ მრავალფეროვნებითაც – ჭრილა ქვებს დაემატა მინის, ვერცხლისა და ბრინჯაოსაგან დამზადებული სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები, მათ შორის, საკულტო დანიშნულების (ბატილუმები, პატერები), სამზარეულო და სუფრის ჭურჭელი (ლანგრები, ფიალები, კოვზები, ჩამჩები, კათხები, სურები, თასები, იგივე პატერები...), სამკაულები და სამშენისები (ჭრილა ქვები, ბეჭდები, მძივები, მშვილდსაკინძები და ა.შ.), სამელნეები და სტილოსები; ცხადია, სავაჭრო-ეკონომიკური აქტივობის აუცილებელი ელემენტი – მონეტები, დაფიქსირებული ნა-

მოსხლარებისა და სამაროვნების არქეოლოგიური კვლევისას; და სამონეტო განძები, ჩაფლულ-გადამალული შიშინანობისა თუ, სხვა რამ მიზეზის გამო...

ქართლის სამეფოს სამეფო კარის და სოციალურად მათთან ახლო მდგომი ფენების წარმომადგენლები, ისევე მიიღებოდნენ ფუფუნებისაკენ, როგორც რომის იმპერიისა თუ პართიის მმართველი ფენები. ცხადია, მათ აღარ აკმაყოფილებდათ ადგილობრივ ოსტატთა ნახელავი და ისინი პართიისა და რომის იმპერიის საყოველთაოდ აღიარებულ ცენტრებში დამზადებულ ნივთებს უკვეთავდნენ. რიგ შემთხვევაში, ამას ინდივიდუალური შეკვეთების ხასიათიც ჰქონდა. შიდა და გარე ვაჭრობის გზით შეძენილ ნივთებს უნდა დავემატოთ რომისა და პართიის სამეფო კარისა და დიდგვაროვნებისაგან დიპლომატიური გზით მიღებული საჩუქრები, აგრეთვე საგარეო ომებისას მოპოვებული ნადავლი...

თავის მხრივ, სამეფოს პროვინციების მცხოვრებნიც მაქსიმალურად ცდილობდნენ არ ჩამორჩენოდნენ დედაქალაქელებს ცხოვრების წესით. ქართლის სამეფოს ახ. წ. I – IV სს. სამაროვნებზე დაფიქსირებული არქეოლოგიური მასალის შესწავლით ირკვევა, რომ ეს მათ მეტ-ნაკლები წარმატებით გამოდიოდათ.

ყურადღებას იქცევს აღმოჩენების ტოპოგრაფია – ფაქტობრივად, რომაული იმპორტი ფიქსირდება სამეფოს მთელს ტერიტორიაზე, როგორც დედაქალაქ დიდ მცხეთაში (ქალაქის აკროპოლისი – არმაზციხე-ბაგინეთი, პიტიახშების დასახლება არმაზისხევში, ხელოსანთა უბანი კარსნისხევში, სვეტიცხოვლის მიმდებარე ტერიტორია, საერთო საქალაქო სამაროვანი სამთავროს ველზე და ა.შ.), ასევე, სამეფოს ადმინისტრაციულ ერთეულებისა (კლდეეთი, ბორი, არაგვისპირი, მოდინახე, არაგვისპირი, ერწო, ზღუდერი) და მსხვილ სავაჭრო-ეკონომიკურ (ურბნისი, ჟინვალი...) ცენტრებში; ცალკეული ნივთები ცნობილია სხვა პუნქტებიდანაც (ალაიანი, ნიჩბისი, ახმეტის ახალდაბა, ატოცი...).

აღნიშნული არტეფაქტები ორ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ: 1. ვაჭრობის გზით შემოსული; 2. დიპლომატიური ეტიკეტის თანმდევი ნივთები. ნაკეთობების გარკვეული ოდენობა, ცხადია, საგარეო ომების დროს, ნადავლის სახით უნდა იყოს მოხვედრილი ჩვენში. თუმცა მათი გამორჩევა საერთო მასიდან, საკმაოდ რთულია, თუ შეუძლებელი არა.

რომის იმპერიიდან შემოტანილი ნაწარმი წარმომავლობის მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფში ერთიანდება: იტალიკური (უპირატესად სამხრეთი რაიონებიდან), რომის იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციებიდან და საკუთრივ რომიდან მომდინარე ნამუშევრები. არტეფაქტების გაცილებით მცირე რაოდენობა რომის იმპერიის დასავლეთ პროვინციებში მოქმედ სახელოსნოებშია დამზადებული (გალია, რეინის მხარე).

რომაული იმპორტის განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნიან ვერცხლისაგან დამზადებული ნივთები. მათგან უდიდესი ნაწილი, ყოველდღიური გამოყენებისაა. სამეფოს ტერიტორიაზე მიკვლეული ვერცხლის ჭურჭლის უდიდესი ნაწილი დამზადებულია ძალზედ მაღალი ხელოვნებით და რაც მეტად საყურადღებოა, მათი ნაწილი მაინც, შექმნილია არა პროვინციებში, არამედ იმპერიის დედაქალაქ რომის სახელოსნო ცენტრებში.

რომაული ვერცხლის ნაწარმიდან მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ლანგრები. დღეისათვის ამ ტიპის ჭურჭელი ცნობილია დიდი მცხეთის არმაზციხე-ბაგინეთისა და არმაზისხევის უბნებიდან, სამთავროს ველზე არსებულ საქალაქო სამაროვნის სამხრეთი უბნიდან, სადაც კრძალავდნენ არისტოკრატის უმაღლესი ფენის წარმომადგენლებს: ზღუდერის (ქარელის მუნიცი.), ახალი ჟინვალის, არაგვისპირისა (დუშეთის მუნიცი.), მოდინახეს (საჩხერის მუნიცი.) და ურეკის (ოზურგეთის მუნიცი.) სამაროვნებიდან (ტაბ. I, 2-4).

ნაკეთობათა საინტერესო ჯგუფს ქმნის ვერცხლისაგან დამზადებული ენოხოსის ტიპის სურები, ძირითადად წყვილ-წყვილად დაფიქსირებული სამარხებში (ტაბ. II, 2).

დაკრძალვის წესის ეს მხარე დაცული იყო არმაზისხევში შესწავლილ ასპარუგ პიტიახშისა და დიდგვაროვან მანდილოსანთა ორ განსასვენებელში, ასევე ერწოსა და არაგვისპირის სამაროვნებზე გათხრილ პიტიახშების, ან რანგით მათთან მიახლოებულ პირთა საკრძალავებში. ვერცხლის თითო სურაა ცნობილი ბორის, ზღუდერისა და ცხინვალის სამაროვნებიდან.

შესაძლოა, მომავალში, ამ სურების საერთო რაოდენობიდან გამოიყოს ირანში, პართიასა ან სულაც ქართლის სამეფოს რომელიმე სახელოსნო ცენტრში შექმნილი ეგზემპლარები [პროფ. კ. მაჩაბლის ვარაუდით, ლითონმქანდაკებლობის აღნიშნული ძეგლები ადგილობრივ უნდა იყოს დამზადებული. იხ. 24: გვ. 77-78].

ვერცხლის ნაკეთობებიდან გამოვარჩევ პატერას (ტაბ. I, 1), აღმოჩენილს არმაზისხევში, არისტოკრატი ქალბატონის სარკოფაგში (N 6) [2: გვ. 75-77]. პროფ. კიტი მაჩაბლის შეფასებით, „პატერა არმაზისხევიდან წარმოადგენს ერთგვარ უნიკუმს. მიუხედავად იმისა, რომ ლითონისაგან დამზადებული პატერები – იტალიკური მხატვრული ნაკეთობების ტიპური ნიმუშები – გვხვდება რომის იმპერიის თითქმის ყველა კუთხეში ..., ჩვენთვის ცნობილია პატერის ვერცხლისაგან დამზადების ერთადერთი შემთხვევა – არმაზისხევური [24: გვ. 36] (ხაზი ჩემია – თ. ბ.).

ქართლის სამეფოს ახ. წ. I-III სს. საკრძალავებში არაერთი სარკეა აღმოჩენილი, რომელთაგან მკვეთრად განსხვავდება სამთავროს სამაროვანზე, სამეფოს უმაღლესი სოციალური ფენის (სამეფო ოჯახის?) ორი მანდილოსნის განსასვენებელში მიკვლეული ცალი. ვერცხლისაგან დამზადებული ორბუდიანი სარკე, რომლის ზედა ნაწილზე გამოსახულია დიონისეს გამიჯნურების სცენა თეზევსის მიერ კ. ნიქსოსზე მიტოვებულ მძინარე არიადნასთან [4: გვ. 11-13]. საოცარი ხელოვნებით შექმნილი სარკე, რომაულ იმპორტს წარმოადგენს [იქვე, გვ. 13], (ტაბ. IV, სურ. 1).

დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ბრინჯაოს ჭურჭელი, რომლის საერთო რაოდენობიდან, რიცხოვნობით გამოირჩევა სურები. ბრინჯაოს სურები აღმოჩენილია დიდ მცხეთაში, ალაიანსა და ნიჩბისში (მცხეთის მუნიცი.), კლდეეთში (ზესტაფონის მუნიცი.), ბორში (ხარაგაულის მუნიცი.), ახალდაბაში (ახმეტის მუნიცი.). ამასთან, ნიჩბისში მიკვლეული ცალები განეკუთვნება სამხრეთ იტალიის სახელოსნოებში დამზადებული ჭურჭლის საუკეთესო ნიმუშებს, ისეთებს, როგორებიცაა პომპეასა და ბოსკორეალეში აღმოჩენილი სურები [22: გვ. 200]. იგივე ითქმის „რიყიანების სამაროვანზე“ (ს. ალაიანი, მცხეთის მუნიცი.) მიკვლეულ, ღვთაება დიონისეს რელიეფური გამოსახულებით შემკულ სურაზეც [11: გვ. 65, 66]. ამ სახის ბრინჯაოს ნივთების წარმოების ცენტრად დიდი ხანია მიჩნეულია სამხრეთ იტალია, განსაკუთრებით, კამპანიის მთავარი ქალაქი კაპუა.

ბრინჯაოს ჭურჭლის ერთ-ერთ საინტერესო ჯგუფს ქმნიან პატერები, რომელთა დანიშნულების შესახებ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ერთნი მიიჩნევენ სამზარეულო ჭურჭლად, მეორენი საკულტო დანიშნულებისად, რომელსაც იყენებდნენ მსხვერპლთშეწირვის დროს. პირადად მე ვემხრობი მოსაზრებას, რომ ამ სახის ჭურჭელს იყენებდნენ როგორც საკულტო, ასევე საერო დანიშნულებით [2: გვ. 89].

ამ მოსაზრების სასარგებლოდ უნდა მიუთითებდეს ის გარემოება, რომ პატერები სურებთან ერთად, დაფიქსირებულია არა მარტო სამარხებში, არამედ სახლებსა და ვილებში. ისინი დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ვეზუვის ამოფრქვევის შედეგად

განადგურებულ პომპეიში, ჰერკულანუმსა და სტაბიუმში. პატერა ნაპოვნია უნგრეთში, ახ. წ. I საუკუნის რომაელთა სამხედრო ბანაკში.

საქართველოში აღმოჩენილი პატერები დამზადებულია იტალიაში მოქმედ სახელოვნო ცენტრებში, რომლებსაც თავისი ნაწარმი გაჰქონდათ არა მარტო რომის იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც. ჩვენში მათი ხშირი აღმოჩენები, დამატებითი არგუმენტია ქართლის სამეფოს გარე სამყაროსთან, კერძოდ კი, რომის იმპერიასთან მჭიდრო სავაჭრო კავშირებისა.

ფართოდ იყო გავრცელებული ვერცხლის კოვზები და ჩამჩები, სუფრის სერვირების აუცილებელი ელემენტი, მიკვლეული სამეფოს არაერთ პუნქტში. სპეციალისტები აღნიშნავენ იმ ფაქტსაც, რომ ჩვენში აღმოჩენილია რომაულ სამყაროში ცნობილი კოვზის ყველა ნაირსახეობა, ერთის, „Cochlear“-ის ტიპის გარდა, რომელიც გამოიყენებოდა კვერცხებისა და მოლუსკების საჭმელად [23: გვ. 71,72; ტაბ. II]

ბრინჯაოს ნაკეთობები არ შემოიფარგლება მხოლოდ ჭურჭლით. დიდ მცხეთაში აღმოჩენილია იტალიის სახელოვნოებში დამზადებული საწერი კომპლექტები (სამელნეები, სტილოსები). ერთ-ერთ სამელნეზე დატანილი წარწერა კი გვამცნობს, რომ ის დამზადებულია კალპურნიის სახელოვნოში.

ბრინჯაოს ნივთებიდან გამოვარჩევ ახ. წ. II-III სს. ტიპოლოგიურად მრავალფეროვან მინაწერიან მშვილდსაკინძებს, დამზადებულს რომის იმპერიის დასავლეთ ოლქებში, სახელდობრ კი გალიის სახელოვნო ცენტრებში [17: გვ. 206]. საინტერესო ჩანს, მკვლევართა მიერ მათი საქართველოში გავრცელების ტოპოგრაფიისა და შემოტანის გზის დადგენაც. საქართველოში, ნახსენები ფიბულები აღმოჩენილია კავკასიონის მთისწინა ზონაში: შოშეთი (ონის მუნიცი.), ცხეთა (ცაგერისმუნ.), კლდეეთი ბორი, სტიფარზი და სოხთა (ჯავის მუნიცი.).

რომაული იმპორტის ერთ-ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი წარმოდგენილია მინის ნაწარმით, რომელიც გამოირჩევა როგორც რაოდენობით, ასევე დამზადების ცენტრების, დანიშნულებისა და ფორმების რაგვარობით. მინის ჭურჭელი, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე მასობრივი და ხელმისაწვდომი ნაწარმი, მთელს იმდროინდელ სამყაროშია ფართოდ გავრცელებული. გამონაკლისს არც იბერიის სამეფო წარმოადგენდა, სადაც ძვ. წ. მიწურულიდან ეფემერულად, ახ. წ. I საუკუნიდან კი, საკმაოდ ინტენსიურად ხდება მინისაგან დამზადებული ნივთების გავრცელება-გამოყენება. ახ. წ. I-IV სს. მინის ნაწარმი საქართველოს იმდენ პუნქტშია აღმოჩენილი, რომ მათი ჩამოთვლაც კი დიდ ადგილს დაიკავებდა. ფაქტობრივად, არ დარჩენილა სამეფოს არცერთი რეგიონი, სადაც არ აღმოჩენილა მინის სხვადასხვა დანიშნულების ჭურჭელი, იქნება ეს გადასაზიდ ტარად გამოყენებული დიდ-პატარა ბოთლები (სამეცნიერო ლიტერატურაში „კუბიკოსებად“ ცნობილი) (ტაბ. III, 8-12), სუფრის სერვირების აუცილებელი ელემენტები (სურები, თეფშები, ლარნაკები და ა.შ.), სურნელოვანი ზეთებისათვის განკუთვნილი სანელსაცხებლები და მომცრო ზომის, ამფორისკის ტიპის ჭურჭლები სუნამოებისათვის, სამშვენისები (ტაბ. III, 1, 3-7).

რომის იმპერიიდან შემოტანილ მინის ნაწარმში გვხვდება როგორც იმპერიის დასავლეთი, ასევე აღმოსავლეთი პროვინციების სახელოვნოების პროდუქცია. დასავლეთი პროვინციების, სახელდობრ, ჩრდილო იტალიაში მოქმედი მრავალრიცხოვანი სახელოვნოებიდან ერთ-ერთშია დამზადებული მოზაიკური ამფორისკი, აღმოჩენილი დედოფლის გორის (შიდა ქართლი, ქარელის მუნიცი.) სასახლის არქეოლოგიური

კვლევისას [12: გვ. 83, 84]; იქვეა დამზადებული დედოფლის გორის სასახლეშივე აღმოჩენილი ახ. წ. I ს. დათარიღებული კოლბისებური ფორმის სანელსაცხებლების ჭგუფი და ცილინდრულ ყელიანი ბოთლები [2: გვ. 86].

რომის იმპერიის დასავლეთი პროვინციების (გალია, რეინის მხარე) სახელოსნო ცენტრებშია დამზადებული კუბიკოსების (ზოგ ავტორთან შეხვედებით სახელწოდებას „ლაგონა“ – „ბოთლი“) უმეტესობა, აღმოჩენილი ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე შესწავლილ ახ. წ. II-III სს. ძეგლებზე (დიდი მცხეთა, ზღუდერი, ურბნისი, ახალი ჟინვალი) [6: გვ. 97-99].

საერთო მასიდან განცალკევებით დგას კუბიკოსი სამთავროს სამაროვნიდან, რომელიც ძირზე დატანილი განსხვავებული დამლის გამო, მიჩნეულია იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციის – სირიის ერთ-ერთი სახელოსნოს ნაწარმად [13: გვ. 40, 43-44].

ყურადღებას იქცევს პირად ჰიგიენასთან დაკავშირებული მინის ნაწარმის სიმრავლე და მრავალფეროვნება, დაფიქსირებული ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა საკრძალავებში. მათგან ნაწილი დამზადების მაღალი დონით გამოირჩევა. ასეთებია, ფიგურული მინიატურული ფლაკონები სუნამოსა და ნელსაცხებლებისათვის მცხეთიდან, რელიეფური ორნამენტით შემკული ამფორისკები, მათარის მოყვანილობის ორყურა და მრავალნახნაგა სანელსაცხებლები ურბნისიდან დამზადებული რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციის, ქ. სიდონში (სირია) მოქმედი მინის წარმოების ცენტრებიდან ერთ-ერთ უძველესში, ენიონის სახელოსნოსა და ქ. დურა-ევროპოსში [13: გვ. 11-16].

ქართლის სამეფოში ჰიგიენური ნორმების მაღალი დონის უტყუარი დასტურია რთული წყალგაყვანილობის სისტემების ნაშთების გამოვლენა არაერთ ნაქალაქარის ტერიტორიაზე. მეტიც, მარტო დიდი მცხეთის ორ უბანზე გათხრილია ახ. წ. II-III სს. ხუთი აბანო. მოზაიკურ იატაკიანი აბანოა შესწავლილი ნაქალაქარ ძალისაში...

იმპერიის აღმოსავლეთი ოლქების სახელოსნო ცენტრებში დამზადებული მინის ჭურჭლის შემოტანა ხორციელდებოდა უპირატესად საერთაშორისო სავაჭრო გზით, რომლის ერთი განშტოება მდ. მტკვრის გაყოლებით მიდიოდა კასპიის ზღვამდე. მეორე – მდ. არაგვის ხეობაზე გავლით, ჩრდ. კავკასიისაკენ. ამ გზით წამოსული რომაული იმპორტი გზადაგზა ილექებოდა დასახლებულ პუნქტებში, ძირითადი მასა კი შემოდიოდა დედაქალაქში. ეს ფაქტი, ნათლად ჩანს მტკვრისა და მისი შენაკადების ხეობებში არსებულ არქეოლოგიურ ძეგლებზე დაკვირვებით.

რომის იმპერიიდან შემოსულ ნივთებს შორის, რაოდენობრივად გამოირჩევა ჭრილა ქვების ორივე სახეობა (კამეები, გემა-ინტალიოები), რომლებიც უპირატესად დამზადებულია იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში.

ჭრილა ქვებზე უპირატესად ბერძნულ-რომაული ღვთაებებია გამოსახული (ზევსი, ათენა, აპოლონი, არტემიდა, ტიქე-ფორტუნა, ნემეზიდა, ჰერმესი, დიონისე და ა.შ.), თუმცა გვხვდება სხვაგვარი სიუჟეტები (მცენარეული და ცხოველური სამყარო წარმომადგენლები და ა.შ.). ღვთაებების გამოსახულებიანი ინტალიოებიდან, რაოდენობრივად ჭარბობს სიუხვისა და ნაყოფიერების ბერძნულ-რომაული ღვთაება ტიქე-ფორტუნას გამოსახულებიანი გემები, რომელთა რიცხვმა დღეისათვის 30-ს გადააჭარბა. თანაც, ორიოდ გამონაკლისის გარდა, ისინი აღმოჩენილია მხოლოდ დიდ მცხეთასა და ურბნისში.

გლიპტიკის ერთობ საინტერესო ნიმუშები შემოგვინახეს ქართლის სამეფოს მთისწინა ზოლის ძეგლებმა. ასე მაგ., ს. მაგრანეთში (თიანეთის მუნიცი.) გათხრილ ქუ-

შანანთგორის სამაროვანზე შესწავლილ სამარხებში რომის იმპერიის სახელოსნოებში დამზადებული მშვენიერი ეგზემპლარები იქნა აღმოჩენილი. აქაც, სამეფოს სხვა სამაროვნების მსგავსად, არა მარტო წარჩინებულ პირთა, არამედ რიგითი მოქალაქეების საკრძალავებშიც, ჭარბობს გემები ბერძნულ-რომაული ღვთაებების გამოსახულებებით. მათგან, შესრულების უზადო ტექნიკითა და ქვაზე ჭრის გამორჩეული მანერით, განყენებულად დგანან საფირონის გემა-ინტალიო მჯდომარე ზევსისა და მუქი გრანატის ინტალიო, ღვთაება ათინას გამოსახულებებით [11: გვ. გვ. 36, 94; ტაბ. 43, სურ. 1; 20: გვ. 52]. ორივე ეგზემპლარი ხელოვნების უზადო ნიმუშია. დოქ. ქ. ჯავახიშვილის მოსაზრების მიხედვით, ათინას გამოსახულებიანი გემა-ინტალიო რომის იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის კარზე მოღვაწე ოსტატის „ჰილოსის ნახელავი იყოს...“ [იქვე].

იმპერატორ ავგუსტუსის ეპოქის კიდევ ერთი მშვენიერი ჭრილა ქვა იქნა აღმოჩენილი კლდეში ნაკვეთ ნაქალაქარ უფლისციხის არქეოლოგიური კვლევისას. გემაზე, მსგავსად მაგრანეთული ცალისა, გამოსახულია ათენა, მხოლოდ სიუჟეტია განსხვავებული [19: გვ. 64-67].

ჭრილა ქვების ამ რიგს განეკუთვნება კამეო, ზღუდერის სამაროვანზე შესწავლილი პიტიახშის რანგის საკრძალავიდან [21: გვ. 134; ტაბ. VIII, 3, 4]. „სამეფნოვან სარდონის... ქვის ზედაპირზე გამოსახულია მოცურავე დელფინის ზურგზე წამოწოლილი ზღვის ნიმფა ნერეიდა... კამეო რომაულ ხანას ეკუთვნის და ახ. წ. II ს. გვიანდელი არ უნდა იყოს“ [იქვე. გვ. 134, 136; ტაბ. IV, 6).

ისმის კითხვა, რით იყო განპირობებული ბერძნულ-რომაული ღვთაებებიანი ჭრილა ქვების ასეთი პოპულარობა ქართლის სამეფოს საზოგადოებაში, შემთხვევითობით თუ კანონზომიერებით? როგორ შეიძლება აიხსნას ეს ფაქტი – სამეფოს მოქალაქეების უბრალო კაპრიზით, ჩვენში შემოტანილი სამკაულის ამ სახეობის ერთფეროვნებითა თუ სხვა რამ მიზეზით? ან, იქნებ სულაც რელიგიური მონენტი; რადგან „მფარველი ღვთაების ამორჩევა – გარკვეულწილად ბეჭდის მფარველსაც ახასიათებს“ [24: გვ. 229].

ღვთაებათა გარდა, გვხვდება ჭრილა ქვები პორტრეტული გამოსახულებებით, რომელთაგან ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ნიმუშია ზღუდერშივე აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედში ჩასმული მინის ინტალიო, რომლის „პირზე გამოსახულია შუახნის ნახევრად მელოტი მამაკაცი, მხრებზე მოხვეულიწამოსასხამით...“ და ორ სტრიქონიანი ბერძნული წარწერით [24: გვ. 145; ტაბ. X, 1, 2]. მკვლევარებს უჭირთ გადაჭრით იმის თქმა, სადაა დამზადებული აღნიშნული გემა, თუმცა, თვლიან, რომ „ყველა შემთხვევაში დამუშავების ტექნიკისა და სტილისტური თავისებურებების მიხედვით ზღუდრის გემა რომაული გლიპტიკის ხელოვნებას უნდა ეკუთვნოდეს“ [იქვე. გვ. 148; ტაბ. IV, 7)

საინტერესოა, რომ ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე არც თუ იშვიათია გემები არწივის გამოსახულებით, მათ შორის, რომაელი ლეგიონების ატრიბუტებით.

ორიოდ სიტყვით მინდა შევეხო დიპლომატიური ურთიერთობების გზით შემოსულ ნივთებს.

რომის იმპერია, თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე, აქტიურ დიპლომატიურ საქმიანობას ახორციელებდა გარე სამყაროსთან. ამ მხრივ, გამონაკლისი არც ქართლის (იბერიის) სამეფო ყოფილა. არაერთგვაროვანი, ხშირ შემთხვევაში, ძალზედ დაძაბული და მტრული ურთიერთობების მიუხედავად, ორივე მხარე ცდილობდა საკითხების მოგვარებას დიპლომატიური დიალოგით. დიპლომატიური ეტიკეტის თანმდევი კი იყო (და დღესაც რჩება) საჩუქრების გაცვლა. წერილობითი წყაროების

მონუმობით, მსგავს ფაქტს არაერთგზის ჰქონია ადგილი ორი ქვეყნის ურთიერთობაში.

რომის იმპერია, დიპლომატიურ საქმიანობაში მიღებულ ამ ხერხს, სისტემატურად იყენებდა, რაც კარგადაა ასახული რომის საიმპერატორო კარის ოფიციალურ ქრონიკებსა თუ საისტორიო ნარატიულ წყაროებში. ასე მაგ., ქრონისტი ტაციტუსი, რომელიც ამავდროულად რომის იმპერიის ოფიციალური მოხელე იყო, თავის „ანალებში“ გვაუწყებს, რომ იმპერატორმა ბარბაროსული ტომის ბელადებს საჩუქრად ვერცხლის ლარნაკები უძღვნა [ანალები, V, 31].

პარალელების საძებნელად შორს რომ არ წავიდეთ, გავიხსენოთ ფარსმანის საჩუქარი იმპერატორ ადრიანესადმი და პირუკუ, რომის იმპერატორების საჩუქრები იბერიის მეფეებისადმი; ან თუნდაც, იმპერატორ ანტონინუს პიუსის მიწვევით მეფე ფარსმანის სტუმრობა რომში. უდავოა, ეს ვიზიტიც საჩუქრების გაცვლის გარეშე არ ჩაივლიდა.

დიპლომატიური საჩუქრების გზით შემოსული ნივთების გამორჩევა იმპორტის საერთო მასიდან, ან თუნდაც საბრძოლო ნადავლიდან, საკმაოდ რთულია. თუმცა არის ცალკეული შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ ნივთის მიკუთვნება დიპლომატიური ძღვენისადმი ეჭვგარეშეა.

უდავოდ საჩუქარია ქართლის პიტიახშ (=ერისთავს) ასპარუგის საკრძალავში მიკვლეული ვერცხლის ფიალა რომის იმპერატორ ადრიანეს უახლოესი მეგობრის ანტინოეს პორტრეტული გამოსახულებით [2: გვ. 23; ტაბ. I, 3].

აღნიშნული ფიალა წარმოადგენს იმპერატორის, ან მაღალი რანგის რომაელი დიდმოხელისაგან, მეფის შემდგომ ქართლის სამეფოს უმაღლესი სახელისუფლო პირისადმი გაკეთებულ საჩუქარს [7: გვ. 42; 25: გვ. 26]. უფრო გასაგები რომ გახდეს ამ კონკრეტული საჩუქრის არსი, მკითხველს მოკლედ შევახსენებ ანტინოეს პიროვნების შესახებ.

ბითვინიელი ყმანვილი, იმპერატორ ადრიანეს ფავორიტი ანტინოე, ტრაგიკულად დაიღუპა 130 წელს მდ. ნილოსში. მისმა დაღუპვამ იმდენად შეძრა იმპერატორი, რომ ბრძანა ანტინოეს გაღმერთება, მის სახელზე მონეტების მოჭრა და მისი გამოსახულებიანი მედალიონების ჩამოსხმა. მზადდებოდა სხვადასხვა სახის პორტრეტული ჭურჭელი ანტინოეს გამოსახულებით, რომელიც აუცილებელი საჩუქრების კატეგორიაში შედიოდა.

განსახილველი ჯგუფის ნივთებიდან გამოირჩევა ვერცხლის თასი არმაზციხე-ბაგინეთში მიკვლეულ მეფის ასულის საკრძალავად ცნობილი სარკოფაგიდან [5: გვ. 59; 23: გვ. 48-52].

თასის ოქროფერილ შუაგულში დატანილია მედალიონი, იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის (ახ. წ. 161-180) პორტრეტით პროფილში (ტაბ. I, 4). მარკუს ავრელიუსი ისტორიას შემორჩა არა მარტო როგორც გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე, არამედ სტოიკური ფილოსოფიის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენელი. მისი საყოველთაოდ აღიარებული ფილოსოფიური ტრაქტატი „ფიქრები“ (ასე იწოდება ქართულ თარგმანში), გასული საუკუნის 70-ან წწ. ითარგმნა ქართულად და უკვე დიდი ხანია იქცა ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად.

არმაზციხე-ბაგინეთში აღმოჩენილი ვერცხლის ლანგარი, პროფ. კიტი მაჩაბლის შეფასებით, რომის საიმპერატორო კარის ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშია და, რომის წარმომადგენს რომსა და საქართველოს შორის, ტრაიანესა და ადრიანეს დროს დაწყებული ურთიერთობების გაგრძელების თავისებურ დადასტურებას [23: გვ. 52].

მარკუს ავრელიუსის ზეობის წლები, ემთხვევა რომსა და საქართველოს შორის აქტიური და მრავალმხრივი ურთიერთობის დროს და სრულიად ბუნებრივია, რომ ლანგარი მისი პორტრეტული გამოსახულებით აღმოჩნდა სამეფო ოჯახის წევრის საკრძაღვში.

მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ამავე კატეგორიას ეკუთვნის მცხეთაში 1920 წელს აღმოჩენილი ბრინჯაოს მედალიონი ანტინოეს გამოსახულებით [10: გვ. 177; სურ. 5; 25: გვ. 26].

ვაჭრობისა და, განსაკუთრებით, საგარეო ვაჭრობის გასავითარებლად ერთ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს სათანადოდ აღჭურვილ-დაცული გზების არსებობა.

საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ფუნქციონირებდა გზები, რომელთა მნიშვნელობა სცილდებოდა ერთი კონკრეტული ქვეყნის, ან თუნდაც ლოკალური რეგიონის ინტერესებს და საერთაშორისო სტრატეგიულ სავაჭრო არტერიებს წარმოადგენდნენ. ინდოჩინეთიდან ხმელთაშუაზღვის აუზის ქვეყნებისაკენ მომავალი „აბრეშუმის გზის“ სამი განშტოებიდან ერთი, ჩრდილოეთის მაგისტრალი საქართველოზე გადიოდა. საერთაშორისო სავაჭრო გზის ეს მიმართულება, სულ ცოტა, ადრეელინისტური ხანიდან (ძვ. წ. III ს.) ფუნქციონირებდა, რაზეც თვალნათლივ მიუთითებს მდიდარი არქეოლოგიური მასალა აღმოჩენილი გზის მთელ გაყოლებაზე. აღნიშნული გზის მნიშვნელობა იზრდებოდა იმ გარემოებითაც, რომ ელინისტური ხანიდან მოყოლებული მაინც, მაგისტრალის მდ. ამუდარიის მონაკვეთზე მდებარეობდნენ სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით ისეთი მდიდარი ოაზისური სახელმწიფოები, როგორებიც იყვნენ ბაქტრია და სოგდიანა (მოგვიანებით მათ ჩაენაცვლა ქუშანის სამეფო), ხორეზმი. ცხადია, მათი მონაწილეობა საერთაშორისო ვაჭრობაში, კიდევ უფრო მასშტაბურს ხდიდა ამ პროცესს, რომელშიც აქტიურად იყო ჩართული ქართლის სამეფო. წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე მცხოვრები ცნობილი ბერძენი გეოგრაფოსი და ისტორიკოსი სტრაბონი (ძვ. წ. 64/63 – ახ. წ. 23/24 წწ.), არისტობულ კასანდრიელის მემუარებზე დაყრდნობით წერს, რომ „სანაოსნო მდინარე ოქსით (ტაჯიკ. ამუ-დარიო – თ. ბ.), ბევრი ინდური საქონელი მოაქვთ ჰირკანიის (კასპიის – თ. ბ.) ზღვამდე; იქიდან ზღვით გადააქვთ ალბანეთში (კავკასიის ალბანეთი – თ. ბ.) და მდინარე კიროსისა (მტკვარი – თ. ბ.) და მომდევნო ადგილებით ჩააქვთ ევქსინის პონტამდე (შავ ზღვამდე – თ. ბ.). სტრაბონი „გეოგრაფიის“ სხვა ადგილას წერს, რომ „მდინარე ფასისზე (= რიონს – თ. ბ.) მდებარეობს იმავე დასახელების ქალაქი – კოლხების სავაჭრო ცენტრი...“. ბერძენი ენციკლოპედისტი გვაუწყებს, რომ ფასისამდე მიმავალი გზა „სარაპანისამდე (დღევ. შორაპანი – თ. ბ.) – ციხესიმაგრემდე, რომელშიც შეიძლება მოთავსდეს მთელი ქალაქის მოსახლეობა, სახმელეთოა, ხოლო აქედან ფასისამდე მდ. რიონით სანაოსნო“ [25: გვ. 472, 474].

„აბრეშუმის გზის“ აღნიშნული მიმართულება, ცხადია, გვერდს ვერ აუვლიდა ქართლის სამეფოს დედაქალაქ დიდ მცხეთას, რომელიც სამხედრო-პოლიტიკური და რელიგიურის გარდა, ქვეყნის უმნიშველოვანესი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ცენტრიც იყო.

დიდ მცხეთაზე გადიოდა მეორე სტრატეგიული მაგისტრალიც, რომელიც სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მიემართებოდა. მტკვრის, ხოლო დიდი მცხეთიდან არაგვის ხეობაზე გამავალი საკმაოდ დიდი მონაკვეთი, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიასთან დამაკავშირებელი გზა იყო, რეგიონისათვის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო (და

არა მხოლოდ სავაჭრო) არტერიას წარმოადგენდა. ამ გზის მნიშვნელობას, საგანგებოდ აღნიშნავს მკითხველისათვის უკვე კარგად ნაცნობი ბერძენი გეოგრაფოსი სტრაბონი: „არმენიიდან გადმოსასვლელი – ესაა კიროსისა და არაგას (არაგვის – თ. ბ.) ხეობები. მათი შეერთების ადგილს ზემოთ კლდეებზე ერთმანეთისაგან 16 სტადიონით დაშორებული ორი გამაგრებული ქალაქია: კიროსზე – ჰარმოზიკა (ქართული მათიანეების „არმაზციხე“), ხოლო მეორე მდინარეზე (არაგვზე – თ. ბ.) – სევსამორა (წინამური – თ. ბ.).

მტკვრისა და არაგვის ხეობებზე დიდი სავაჭრო გზის ხანგრძლივი და ინტენსიური ფუნქციონირების ნივთიერ საბუთს წარმოადგენს ასობით სხვადასხვა დანიშნულების ნივთი, იმპორტირებული აზიიდან თუ ევროპიდან და ჩრდ. აფრიკიდან, აღმოჩენილი ნახსენები მდინარეების ორივე ნაპირას და მათი შენაკადების ხეობებში შესწავლილ ნაქალაქარებსა, ნადაბებსა თუ ნასასოფლარებში. მთავარი სავაჭრო მაგისტრალების განშტოებები კარგადაა შესწავლილი მდინარეების ლიახვის, ქსნის, ალაზნისა და ივრის, ყვირილის, ცხენისწყლის ხეობებში. სწორედ ამ ხეობებში არსებულ დასახლებულ პუნქტებშია აღმოჩენილი ადგილობრივი და შემოტანილი, მათ შორის, რომის იმპერიის აღმოსავლეთ თუ დასავლეთი ოლქების სახელოსნო ცენტრებში შექმნილი მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ნაწარმი.

მნიშვნელოვანი სატრანზიტო-სავაჭრო გზების არსებობა და უცხო სახელმწიფოებთან სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობების გაძლიერება არ იქნებოდა საკმარისი აქტიური საგარეო სავაჭრო ურთიერთობების განსახორციელებლად. მსგავსი აქტივობა შეუძლებელი იქნებოდა, რომ არა ქართლის სამეფოს გამართული ფუნქციონირება, მოსახლეობის ეკონომიკური წელმაგრობა და მაღალ გემოვნება. ამ ფაქტორების გარეშე ძნელი წარმოსადგენია, თუ შეუძლებელი არა, მსგავსი სავაჭრო აქტივობა და შედეგად, ასეთი დიდი რაოდენობის მაღალი ხარისხისა და ძვირადღირებული ნაწარმის შემოტანა-რეალიზება ცალკერდ, აღმოსავლეთიდან (ინდოეთი, ავღანეთი, ქუშანის სამეფო, ხორეზმი, ირანი, პართია), ცალკერდ – რომის იმპერიიდან.

ქართლის სამეფოს ეკონომიკურ სიძლიერესა და აქ მცხოვრები საზოგადოების მაღალ კულტურაზე თვალნათლივ მიუთითებენ როგორც წერილობითი, მათ შორის ბერძნულ-რომაული წყაროები, ასევე არქეოლოგიური კვლევის შედეგები.

ქართულ და ბერძნულ-რომაულ საისტორიო ქრონიკებში, ქართლის სამეფოში არაერთი ქალაქია დასახელებული. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ანონიმმა ავტორმა, ძვ. წ. III-II საუკუნეებისათვის იცის ქალაქები სარკინე, კასპი, ურბნისი, ოძრახე, ძველი მცხეთა, არმაზი, უფლისციხე, მცხეთა [18: გვ. 329, 330].

ლეონტი მროველის საისტორიო ნაშრომში, იმავე დროისათვის შემდეგ ქალაქებსა და ციხე-ქალაქებს ჩამოთვლის: „... წუნდა..., ოძრხე..., თუხარისი..., ურბნისი..., კასპი და უფლისციხე, ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და ზანავი, უბანი ურიათა, და რუსთავი, და დედა-ციხე სამშვილდე, და მტვერის ციხე, რომელ არს ხუნანი და კახეთისა ქალაქნი“ [16: გვ. 17,18].

ქ. ალექსანდრიაში მოღვაწე ენციკლოპედისტის (ამ ცნების აბსოლუტური გაგებით) კლავდიოს პტოლემეაიოსის (ახ. 100 – 170 წწ.) „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ ქართლის (იბერიის) სამეფოში ნახსენებია ქალაქები „აგინა“ (დღევ. სოფ. ძალინა), „უასიდა“ (ლოკალ. ვერ ხერხდება), „უაირიკა“ (ლოკალ. ვერ ხერხდება), „სურა“ (სურამი), „არტანისა“ (არტაანი, ან არტანუჯი), „მესტლეთა“ (მცხეთა), „ძალისა“ (სოფ. ძალისა) [7: გვ. 46].

სტრაბონი არ ასახელებს კონკრეტულ ქალაქებს (ზემოთ ნახსენები სევსამორასა

და ჰარმონიკეს გარდა), თუმცა იძლევა ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების ლაკონურ და ბევრის მთქმელ დახასიათებას: „მართლაც, იბერია (= ქართლის სამეფოს – თ.ბ.) დიდნილად იმდენად კარგადაა განაშენიანებული ქალაქებითა და დაბებით, რომ იქ არის კრამიტის სახურავები, საბაზრო მოედნები, და სხვა ნაგებობები, აღმართული ხუროთმოძღვრების კანონებით“ [24: წ. XI. თ. III. პ.1].

ქართლის სამეფოში ქალაქთმშენებლობის სტრატონისეულ დახასიათებას ზურგს უმაგრებენ ქართველი არქეოლოგების მიერ, გასული საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან დღემდე შესწავლილი ელინისტურ-გვიანრომაული დროის საქალაქო ცხოვრების ამსახველი ძეგლები (დიდი მცხეთის სხვადასხვა უბანი, სამადლო-ნასტაგისი, უფლისციხე, დედოფლის მინდორი, ძალისა, ურბნისი, მოდინახე, შორაპანი, კლდეეთის, ბორის, ძევრის, ჟინვალის, არაგვისპირის, ერწოს ველის, ზღუდერის სამაროვნები ...).

სწორედ ქართლის სამეფოს სიძლიერე, მისი მოსახლეობის მაღალი ეკონომიკური დონე და გემოვნება იყო დროის მოცემულ მონაკვეთში, საგარეო ვაჭრობის გააქტიურებისა და ამ გზით მრავალფეროვანი ნაწარმის შემოტანის ერთ-ერთი უმთავრესი საწინდარი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აფაქიძე ა., საქართველოს უძველესი კულტურა ახალ არქეოლოგიურ აღმოჩენათა შუქზე. თბილისი 1955.
2. აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ., მცხეთა. 1. არმაზისხევის არქეოლოგიური გათხრები. თბილისი 1955.
3. აფაქიძე ა., კალანდაძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ. მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. II. „მეცნიერება“. თბილისი 1978.
4. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., მცხეთის წარჩინებულთა განსასვენებელი ახ. წ. III საუკუნისა – აკლდამა 905. მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. XI. თბილისი 1996.
5. აფაქიძე ა., ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი. ძმ. N33. თბილისი 1973.
6. ბიბილური თ., თიხის ფილასამარხები ხარის საქართველოში. საკ. დისერტ. თბილისი 1983.
7. ლომთათიძე გ., ქართველი ხალხის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახ. წ. I-III სს. თბილისი 1976.
8. ლომოური ნ., კლავდიოს პტოლემეაიოსის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“. მსკი. N32. თბილისი 1955.
9. ლორთქიფანიძე მ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III. თბილისი 1961.
10. მაკალათია ს., საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის. სმმ. ტ. 4. თბილისი 1927.
11. მირიანაშვილი ნ., შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბილისი 1983.
12. რამიშვილი რ., ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში. თბილისი 1979.
13. საგინაშვილი მ., მინის ჭურჭელი დედოფლის გორის სასახლიდან (ახ. წ. I ს. ქართლის სამეფოს საგარეო-ეკონომიკური კონტაქტებისათვის). ძიებანი N11. თბილისი 2003.
14. საგინაშვილი მ., ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი. თბილისი 1970.
15. საგინაშვილი მ., მინის „დამლიანი“ ოთხკუთხა ბოთლი მცხეთიდან. კრებ.: იბერი-

- ა-კოლხეთი, მიძღ. აკად. ოთარ ლორთქიფანიძის 75-ე წლისთავისადმი, 2. თბილისი 2005.
16. სულავა ნ., მინანქრიანი ფიბულები საქართველოში. იბერია-კოლხეთი, 4. საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევანი. თბილისი 2008.
 17. ქართლის ცხოვრება, 1. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბილისი 1955.
 18. ჯავახიშვილი ქ., გლიპტიკურ ძეგლებზე ასახული ანტიკური მონუმენტური ხელოვნების ნიმუშები, I. გემა უფლისციხიდან. ძიებანი, 7. თბილისი 2001.
 19. ჯავახიშვილი ქ., გლიპტიკურ ძეგლებზე ასახული ანტიკური მონუმენტური ხელოვნების ნიმუშები, II. გემა ერწო-თიანეთიდან. ძიებანი, 10. თბილისი 2010.
 20. ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ., ზღუდრის სამაროვნის გლიპტიკური ძეგლები. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXXVI-B. თბილისი 1982.
 21. Лордкипанидзе О., Итальянские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии. СА., 4, 1964.
 22. Лордкипанидзе О., Наследие древней Грузии. „Мецниереба“, Тбилиси 1989.
 23. Максимова М. И., Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. XVI-B. თბილისი 1950.
 24. Мачабели К., Серебряные фиалы из Армазисхеви (из истории античной торевтики Грузии). „Мецниереба“, Тбилиси 1970.
 25. Мачабели К., Позднеантичная торевтика Грузии (по материалам торевтики первых веков нашей эры). „Мецниереба“, Тбилиси 1976.
 26. Страбон. География в 17 книгах. перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского. Москва 1994.

ტაბულა I

1

2

3

4

ტაბულა II

12

3

4

5

6

7

8

ტაბულა III

123

4 5 6 7

8 9 10 11 12

ტაბულა IV

1

2 3 4

Roman Import in Kingdom of Kartli (Iberia)

Temur Bibiluri

The chief custodian of the funds

Apollon Kutateladze Tbilisi State Art Academi Museum, Georgia

temurbibiluri@gmail.com

ABSTRACT

The article examines the trade and economic ties between Georgia and the Roman Empire, based on archaeological materials. Their many-sided and remarkable relationship is frequently reflected in Georgian, Greek and Latin annals, chronicles and epigraphic materials (inscriptions). Besides written sources, archaeological artifacts discovered in Georgia are a clear confirmation of the long-standing connection. In order to understand the issue, the article presents notable examples of Roman imports found in the territory of Kartli Kingdom and highlights several important groups.

It is noteworthy that Roman imports have been archaeologically confirmed as the capital Great Mtskheta (city Acropolis – Armaztsikhe-Bagineti, Pityakhshebi Settlement in Armaziskhevi, of artisans District Karsniskhevi, Svetitskhoveli adjacent Area, common urban cemetery of the principality on the field and etc.), as well as in administrative centers of the Kingdom (Kldeeti, Bori, Aragvispiri, Modinakhe, Aragvispiri, Ertso, Zghuderi), and in major trade and economic centers (Urbnisi, Zhinvali ...). Separate items are known from other sites (Agayani, Nichbisi, Akhmet Akhaldaba, Atotsi ...). Given the existence and extensive use of trade routes, the hundreds of imported items found in the Mtkvari and Aragvi valleys highlight the region's active trade.

Based on various archaeological materials, we can conclude that the Kartli kingdom's power, economic prosperity and refined tastes played a major role in encouraging foreign trade.

KEYWORDS: ARCHAEOLOGY, ROME, IBERIA, GREAT MTSKHETA, IMPORT

2018

30 ღაქაბბარი

#1

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

გიორგი III სპილენძის მონეტების ტექნოლოგიისათვის (სპექტრული ანალიზის შედეგები)

გოჩა გეჩაძე

ექსპერტი, ლევან სამხარაულის სახელობის სასამართლო

ექსპერტიზის ბიურო, საქართველო

Geradze.gocha@mail.ru

აბსტრაქტი

სტატიაში წახმოდგენილია კეხძო კოლექციებში ახსებული გიორგი III-სა და გაეხთი-ანებული საქათველოს სხვა მეფეების დროის სპილენძის მონეტებთან დაკავშირებული კვლევა. კვლევის მიზანი გახლდათ მონეტების ფიქსაცია, მათზე ახსებული წახწეების გაშიფვრა-გაანალიზება და ხაც მთავახია, ქიმიური შემადგენლობის დადგენის თვადსაზი-სით, სპექტრული ანალიზის ჩაგახება.

კვლევა ჩაგახდა კეხძო კოლექციებში ახსებუდ 16 მონეტაზე. XII საუკუნის სპილენძის ქათური მონეტების ქიმიური შემადგენლობის დადგენის მიზნით, სპექტრული ანალიზის დროს, ყუხადება მიიპყხო გიორგი III უწესოდ მოჭიდ მონეტებში ვეხცხდის შემცველობის ახსებობამ. 16 მონეტიდან 12 ცადში ვეხცხდი დაფიქსიხდა, მათგან ეხთში – 10,71 % , მეოხეში – 5,09 % ხაოდენობით, 10 ცადში – ვეხცხდის შედახებით უმნიშვნელო წიდი, ხოდო 4 ცადში ვეხცხდის შემცველობა ახ დადასტუხებუდა. ვეხცხდის შემცველობის გამოვდენის მიზნით, აღნიშნუდ მონეტებთან ეხთად, სპექტრული ანალიზი ჩაუგახდა იმავე ეპოქის 140 მონეტასაც. ანალიზით, ახც ეხთ მათგანში ვეხცხდის შემცველობა ახ გამოვდენიდა. ცდომილების გამოსახიცხად, ექსპეხიმენტი ჩაგახდა მონაცვდობით – ავეხსზე, ხევეხსზე; სხვადასხვა ადგილებში – ცენტიში, კიდესთან ახდოს. შედეგი ახ შეცვდიდა.

კეხძო კოლექციებში ახსებული ამ ეპოქის სპილენძის მონეტების მოკვლევამ შემდეგი სუ-ხათი მოგვცა: დემეტიე I (1125-1156 წწ.) დროს მოჭიდ მონეტებშიც ფიქსიხდება მოვეხცხდილი სპილენძის ფური. ჩვენთვის ხამოდენიმე ასეთი ცადია ცნობიდი. ისინი ახავის შეუსწავდი. იმდროინდელი ყადბისმქმნელები საკმაოდ დაოსგატებუდან. სპილენძის მონეტის მოვეხცხდა გავხცვდებული პხაქტიკა ჩანს საქათველოშიც. ცნობილია შემთხვევითი მონაპოვებები, სა-დაც განძებში ვეხცხდის დიხპემებთან ეხთად მოვეხცხდილი სპილენძის მონეტებიც გვხვდება.

სტატიაში წახმოდგენილი მონეტების ასახულება ნათლად მიგვითითებს სიქების მხავადფეხოვნებასა და შესაბამისად, ალებ-მიცემობის მდიდარ პიქტიკაზე. მოცემული მაგალითები მეტყველებენ იმაზე, რომ ყარბი ფურის მჭედები (დამამზადებლები) დიდ ეკონომიკურ ზიანს აყენებდნენ ქვეყანას.

საკვანძო სიტყვები: სპეცტრული ანალიზი, ნუმისმატიკა, საფასე, სიქა, გიორგი III

გაერთიანებული საქართველოს მეფეების, მათ შორის გიორგი III (1156-1184 წწ.) ეპოქაში, დიდი რაოდენობით იჭრებოდა სპილენძის საფასეები, სხვადასხვა ტიპისა. ისინი წარმოდგენილია არა მარტო საქართველოს მუზეუმების ნუმისმატიკურ ფონდებში, არამედ თავმოყრილია მოყვარულ, კერძო კოლექციონერთა ხელში. ჩვენი პუბლიკაციის მიზანია სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოვიტანოთ მოყვარულ ნუმისმატთა კოლექციებში თავმოყრილი მეფე გიორგი III სახელით ე.წ. „უნესოდ“ მოჭრილი საფასეები, სპილენძის მონეტები (ტაბ. 5; 6) და დავადგინოთ მათი ქიმიური შემადგენლობა სპექტრული ლაბორატორიული ანალიზის მეშვეობით. ვარაუდობენ, რომ „უნესოდ მოჭრილ“ ასეთ მონეტებს სავაჭრო გარიგებების, ანუ ალებ-მიცემობის დროს წონით და არა თვლით იღებდნენ (კაპანაძე დ. 1969, გვ. 71). გიორგი III მონეტის შუბლზე მისი სახელის ასომთავრული ინიციალია, არაბულ ვარდულებში ჩართული ხვები გვამცნობენ, რომ ის ეკუთვნის „მეფეთა მეფე გიორგი-ს, მესიის მახვილს“. ზურგზე არაბული წარწერაა ვარდულის ხვეულებში: „ალ მუკტაფი ლიამრ ალლაჰ, მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი“. XI საუკუნის საქართველოში მოჭრილ მონეტებზე არაბული ზედწერილების არსებობა ზოგ მკვლევარს ქართველ მეფეთა უცხოელ დამპყრობლებზე დამოკიდებულების ნიშნად მიაჩნია, მაგრამ დ. კაპანაძე აღნიშნავდა: „... აკად. ი. ჯავახიშვილმა ეს მოსაზრება უარყო; მისი აზრით, ეს ღონისძიება გამოწვეულია სურვილით, რომ ქართულ ფულს მეზობელ მუსლიმანურ ქვეყნებშიაც ჰქონოდა გასავალი“ (კაპანაძე დ. 1950 წ., გვ. 49).

გიორგი III სწორი ფორმისა და დადგენილი წონის მონეტასაც ჭრიდა. მასზე გამოსახულია ტახტზე ფეხმორთხმით მჯდარი ჯვრიან გვირგვინოსანი, მარჯვენა დოინჯემოყრილი მეფე, რომელსაც მარცხენა ხელზე შევარდენი აზის (ხშირად მარცხენა ხელი აქვს დოინჯით და მარჯვენაზე შევარდენი). არაბული ზედწერილი: მეფეთა მეფე, გიორგი ძე დემეტრესი. მესიის მახვილი“ (დუნდუა გ., ჯალალანია ი. 2009, გვ. 36). მონეტის მოჭრის თარიღი ქორონიკონით.

XII საუკუნის სპილენძის ქართული მონეტების ქიმიური შემადგენლობის დადგენის მიზნით, სპექტრალური ანალიზით კვლევის დროს, ჩვენი ყურადღება მიიპყრო გიორგი III უნესოდ მოჭრილ მონეტებში (ცხრ. VI) ვერცხლის შემცველობის არსებობამ. ჩვენს ხელთ არსებული 16 მონეტიდან 12 ცალში ვერცხლი დაფიქსირდა. მათგან ერთში – 10,71 % და მეორეში – 5,09 % რაოდენობით. დანარჩენ 10 ცალში ვერცხლის შედარებით უმნიშვნელო წილი აღმოჩნდა. 4 ცალში ვერცხლის შემცველობა სპექტრალური ანალიზის აპარატმა არ აჩვენა. ამ მონეტებთან ერთად ჩვენ იმავე ეპოქის 140 მონეტა გამოვიკვლიეთ. სპექტრალურმა ანალიზმა არც ერთ მათგანში ვერცხლის შემცველობა არ დააფიქსირა (ცხრ. I-VI). ცდომილების გამოსარიცხად მონაცვლეობით ვატარებდით ექსპერიმენტს – ავერსზე, რევერსზე; სხვადასხვა ადგილებში: ცენტრში, კიდესთან ახლოს. შედეგი არ შეცვლილა.

ერთი მონეტა გავჭერით სუბერატიულობის დასადგენად – შემადგენლობა ფიზიკურად ერთგვაროვანი იყო, შრეები არ დაფიქსირებულა (სურ. 6).

ანტიკური პერიოდის მონეტებზე დაკვირვებამ გვაჩვენა, რომ ვერცხლის შემცველობის რემედიუმის დიაპაზონი საკმაოდ დიდი იყო (სურ. 1; 2.), ამიტომ გამოითქვა მოსაზრება – ვერცხლის 10 პროცენტის რაოდენობა სპილენძის მონეტას სავარაუდოდ თეთრ შეფერილობას მისცემდა. ამ ეჭვის გასაფანტად პრაქტიკოს ოქრომჭედელთან – ხვიჩა კოპალეიშვილთან ერთად ჩავატარეთ ექსპერიმენტი: 5 გრამ სპილენძის ზოდს შევურიეთ 1 გრამი სუფთა ვერცხლი და გავაბრტყელეთ – მეტნაკლებად მონეტის ფორმა მივეცი. შედარებისთვის სუფთა, მინარევების გარეშე სპილენძის მეორე ზოდიც გავაბრტყელეთ, სხვაობა ვიზუალურად თითქმის შეუმჩნეველი აღმოჩნდა (სურ. 5.). თეთრი შეფერილობა გამოირიცხა. უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს ხელთ არსებული გიორგი III დროინდელი საკვლევი მონეტების გარკვეული ნაწილი ე.წ. „კეთილშობილი“ მწვანე პატინით (კოლექციონერი ნუმიზმატების ტერმინი) იყო დაფარული, რომელსაც სპეციფიკური რუხი შეფერილობა ჰქონდა (ტაბ. 5; 6.).

საყოველთაოდ ცნობილი „ვერცხლის კრიზისის“ პერიოდში საქართველოში ვერცხლის ფულის ემისია შეწყდა, „რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, აქ მოჭრილი ვერცხლის ფული მისი ფარგლებიდან გატანილი იქნებოდა. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია, რომ ვერცხლის მონეტა აქაც გაქრა და მის ნაცვლად სპილენძი გაჩნდა, რომელსაც იძულებითი „ვერცხლის“ კურსი ჰქონდა“ (დ. კაპანაძე 1950 წ. გვ. 46). ეს მონეტები ვერცხლის დრამის ნაცვლად იხმარებოდა საქართველოში და მის საზღვრებს გარეთ. მკვლევარებმა იმთავითვე გამოვრიცხეთ სახელმწიფო ზარაფხანის გამიზნული როლი აღნიშნულ მონეტებში ვერცხლის შემცველობის მანიპულირებაზე. ქართულ სპილენძის დრამებში დაფიქსირებული ვერცხლის შემცველობა მხოლოდ მადნის ხასიათით არ უნდა აიხსნას, რადგან აუცილებლად საყურადღებოა მონეტების ერთგვაროვნება. კერძო კოლექციებში არსებული ამ ეპოქის სპილენძის მონეტების მოკვლევამ შემდეგი სურათი მოგვცა: დემეტრე I (1125-1156 წწ.) დროს მოჭრილ მონეტებშიც ფიქსირდება მოვერცხლილი სპილენძის ფული. ჩვენთვის რამოდენიმე ასეთი ცალია ცნობილი. ისინი არავის შეუსწავლია. იმდროინდელი ყალბისმქმნელები საკმაოდ დაოსტატებულან, ხოლო სპილენძის მონეტის მოვერცხლა გავრცელებული პრაქტიკა ჩანს საქართველოშიც! კოლექციონერებისთვის ცნობილია მეფე თამარის, ლაშა გიორგის, გიორგი III და რუსუდანის სპილენძის მონეტებიც კი, რომლებიც ვერცხლის ფენით არის დაფარული. ცნობილია შემთხვევითი მონაპოვრები, სადაც განძებში ვერცხლის დირჰემებთან ერთად მოვერცხლილი სპილენძის მონეტებიც გვხვდება. ვერცხლი ძვირად ფასობდა და სპილენძის მონეტების დაფერვა სარფიან საქმედ ქცეულა.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მონეტების სურათები სიქების მრავალფეროვნებაზე და შესაბამისად, ალებ-მიცემობის მდიდარ პრაქტიკაზე ცხადად მეტყველებს. მასალის ვიზუალურად უკეთ აღქმისათვის მონეტების ნატურალური ზომები არ დაგვიცავს. აქვე გთავაზობთ კერძო ნუმიზმატიკურ კოლექციებში დაცული რომის იმპერიის დროინდელი ბილონების (სურ. 1; 2.), პართიული ყაიდის მოკალული სპილენძის მონეტის (სურ. 3.) და მონღოლების მმართველობის პერიოდის (სურ. 4.) საქართველოში მოჭრილი სპილენძის მოვერცხლილი მონეტის ფოტოებს. ეს მაგალითები ცხადად მეტყველებენ იმაზე, რომ ყალბი ფულის მჭრელები, დამამზადებლები დიდ ეკონომიურ ზიანს აყენებდნენ ქვეყანას.

გიორგი III და გაერთიანებული საქართველოს სხვა მეფეების დროის სპილენძის მონეტების ქიმიური შემადგენლობა

ცხრილი I. მეფე რუსუდანის მონეტები									
N	ზომა				შემადგენლობა %				
	D	H	M	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe	
1	24.2	25	1.1	3.86	97.3	2.7			
2	23.2	26	1.1	4.36	96.88	2.69	0.43		
3	25.1	22.3	0.9	2.59	99.01	0.9			0.09
4	23	24	1.7	4.69	98.5	1.5			
5	27	26	1.7	6.15	99.4	0.6			
6	26	25	1.3	4.32	96.76	3.24			
7	24	25	1.7	5.53	98.25	1.61		0.14	
8	27	28	1.5	6.83	97.08	2.68			0.24
9	23.4	26	1.3	4.43	96.7	3.14			0.16
10	26	26.5	1.7	7.29	98.01	1.57	0.42		
11	25	25.5	1.8	4.39	96.95	2.77			0.28
12	26	26.1	1.5	4.29	98.75	1.14		0.11	
13	24.9	26.1	1.55	5.4	97.81	1.77		0.1	0.32
14	23.9	24.1	1.85	7.05	98.65	1.21	0.14		
15	25	27	1.6	5.9	98.65	1.19	0.16		
16	23.5	24.5	1.7	4.4	98.54	1.23	0.23		
17	22.8	26	2.4	8.62	99.31	0.69			
18	22.5	25	1.45	4.07	99.45	0.46		0.09	
19	25	27.5	1	3.61	99.5	0.5			
20	25.5	27	1.2	4.63	95.96	3.8			0.24
21	23	24.5	1.5	4.47	99.47	0.53			

22	22.5	25.3	1.8	6.01	97.28	2.57			0.15
23	23	24	2.2	6.27	95.76	4.12		0.12	
24	27.7	29.1	1.6	8.13	99.35	0.52		0.13	
25	27.5	29	2.1	9.16	99.59	0.33		0.08	
26	27	30	1.7	8.31	99.55	0.33		0.12	
27	27.1	27.5	1.5	7.55	99.21	0.69		0.1	
28	25	28	1.9	7.25	99.22	0.78			
29	27.1	29	1.6	7.74	99.51	0.39		0.1	
30	25.1	26.1	1.4	5.74	99.45	0.55			
31	23.9	26	1.4	4.52	99.32	0.68			
32	26	27	1.4	5.26	98.1	1.81		0.09	
33	24	24.9	2.5	9.35	99.4	0.52		0.08	
34	22.5	24.1	1.4	4.57	98.48	1.3			0.22
35	24.5	24.9	1.3	4.03	97.23	2.77			
36	24.5	25.7	1.5	5.08	98.26	1.74			
37	24.1	26	1.3	4.51	96.86	2.83			0.31
38	23.7	26.5	2.7	9.49	96.71	3.16		0.13	
39	23.9	25	1.4	3.99	98.78	0.95			0.27
40	23	25.5	2.5	7.87	99.01	0.06	0.13	0.8	
41	24	26.5	1.4	5.05	99.28	0.5		0.22	
42	22.7	25.1	2	6.04	98.89	1.11			
43	23.9	25	2.7	9.05	99.4	0.52			0.08
44	23.5	24.2	1.1	3.69	97.88	2.02		0.1	
45	23.8	24.5	1	2.64	98.3	1.52	0.18		
46	25	28.5	1.5	5.67	99.83	0.17			
47	21	22.7	0.9	2.36	98.83	0.7	0.47		
48	26	28	1.7	6.64	99.11	0.89			

49	23	23.1	1.3	3.13	98.3	1.43	0.17	0.1	
50	23.5	24	0.9	2.45	98.27	1.58	0.15		
51	25	26	1.4	5.55	97.03	2.89			0.08
52	25	25.7	2.3	8.55	99.35	0.55		0.1	
53	23.9	25.2	1.5	5.45	99.63	0.37			
54	25	26.7	1.4	5.11	98.66	1.34			
55	25.1	26.5	1.5	5.44	97.42	2.58			
56	23.9	24.3	1.7	5.91	99.15	0.76		0.09	
57	21.7	24	1.2	3.16	97.54	2.3	0.16		
58	25.5	25.6	1.7	5.14	97.4	2.43			0.17
59	24.1	25.3	1.7	4.55	99.71	0.21		0.08	
60					98.42	1.49		0.09	
61					99.13	0.79		0.08	
62					99.65	0.25		0.1	
63					97.64	2.25		0.11	
64					98.35	1.48		0.09	0.08
65					99.6	0.4			
66					99.08	0.92			
67					97.27	2.48		0.08	0.17
68					98.74	1.26			
69					99.44	0.32		0.18	0.06
70					99.32	0.68			
71					99.24	0.76			
72					99.55	0.45			
73					97.45	2.21	0.16	0.08	0.1
74					98.83	1.17			
75					99.43	0.43		0.14	

76					96.45	2.94	0.29	0.11	0.21
77					98.76	0.98	0.26		
78					97.79	1.85			0.36

ცხრილებში მოცემული ქიმიური ანალიზები შესრულებულია საქ. ფინანსთა სამინისტროს შემოსავლების სამსახურის რუსთავის რეგ. ცენტრის (საგადასახადო ინსპექცია) აშშ წარმოების თანამედროვე (2007 წ.) სპექტრალურ აპარატზე

ცხრილი II. თამარ მეფე					
N	შემადგენლობა %				
	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
1	99.01	0.79		0.2	
2	98.26	1.61			0.13
3	95.09	4.72	0.19		
4	98.39	1.61			
5	98.39	1.41		0.1	0.1
6	84.01	15.99			
7	96.93	2.74	0.17		0.16
8	98.92	1.08			
9	99.33	0.45			0.22
10	99.46	0.54			
11	99.53	0.38			0.09
12	97.3	2.7			
13	95.88	3.31		0.2	0.61
14	97.19	2.61		0.2	
15	99.71	0.29			
16	98.12	1.52	0.21	0.15	

ცხრილი V. ილდეგიზიდები (აზერბაიჯანი)					
N	შემადგენლობა %				
	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
1	98.5	1.42		0.08	
2	97.56	2.03	0.18	0.07	0.16
3	98.29	1.63			0.08
4	98.5	1.23		0.12	0.15
5	98.42	1.58			
6	99.51	0.42			0.07
7	99.5	0.41		0.09	
8	98.84	1.05			0.11
9	99.14	0.79			0.07
10	99.12	0.8		0.08	
11	98.85	0.75		0.11	0.29
12	99.11	0.7			0.19
13	98.2	1.61		0.19	
14	98.92	0.99		0.09	
15	99.65	0.26		0.09	

ცხრილი VI. ჯალალ ედ-დინი

17	99.46	0.54			
18	96.96	2.54		0.5	
19	97.92	1.84		0.24	
ცხრილი III მეფე გიორგი IV ლაშა					
21	98.87	1.13			
22	98.63	1.37			
23	99.49	0.51			
24	97.99	2.01			
25	96.59	3.41			
26	99.13	0.87			
27	83.64	13.13			3.23
28	96.7	2.47	0.74		0.09
29	98.82	0.1	0.26	0.82	
30	98.48	1.52			
31	97.65	2.35			
32	98.71	1.18			0.11
33	98.35	1.54			0.11
34	96.82	2.55			0.63
35	98.96	1.04			
36	95.1	4.49		0.19	0.22
37	96.06	3.94			
ცხრილი IV. ბაქარი					
1	99.6	0.4			
2	99.03	0.9			0.07

1	95.81	0.91	3.21		0.07
2	95.37	1.36	3.27		
3	99.08	0.6			0.32
4	98.42	1.58			
5	97.86	1.44	0.7		
6	98.6	1.4			
7	99.68	0.32			
8	99.15	0.56	0.18	0.11	
ცხრილი VII. მეფე გიორგი III					
	Cu	Pb	Sn	Ar	Fe
1	97.05	1.33	0.22	1.4	
2	96.67	2.44		0.89	
3	95.73	3.04	0.95		0.28
4	93.38	3.83	0.17	2.62	
5	81.36	17.34		0.75	0.55
6	99.37	0.63			
7	89.95	8.33		1.72	
8	68.22	30.66		1.12	
9	87.88	6.47	0.56	5.09	
10	90.17	8.94	0.89		
11	93.58	6.29			0.13
12	95.14	4.19		0.67	
13	97.48	0.75		1.77	
14	85.68	11.76		2.56	
15	88.3	0.99		10.71	
16	80.66	16.9		1.39	1.05

ტაბულა 1.

ცხრილი 2

ტაბულა 3.

ტაბულა 4.

ტაბულა 5:

ტაბულა 6.

ტაბულა 7.

ტაბულა 8.

ტაბულა 9.

ტაბულა 10.

სურ 1.

სურ 2.

სურ 3.

სურ 4.

სურ 5.

სურ 6.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1969.
2. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 1950.
3. დუნდუა გ., ჭალაღანია ი., ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. ნეკერი, თბილისი 2009.

For the Technology of Copper Coins of Giorgi the III (The Results of Spectral Analysis)

Gocha Geradze

Expert, Levan Samxarauli National Forensics Bureau, Georgia

Geradze.gocha@mail.ru

ABSTRACT

The article presents research related to the copper coins of the period of Giorgi the III and other kings of United Georgia, held in private collections. The study aimed to document the coins, decipher and analyze their inscriptions, and most importantly, determine their chemical composition through spectral laboratory analysis.

The study was conducted on 16 coins from private collections. In order to determine the chemical composition of XII century Georgian copper coins, during spectral analysis, our attention was directed towards the existence of silver compound, found in unevenly produced coins of Giorgi the III. From the 16 coins, in the 12 of them a silver was evidenced; In one of them with a percentage of 10.71, in the second – 5.09%, in the following 10 of them – silver was relatively insignificant, and spectral analysis did not show the level of silver in 4 of them. Along with these coins, we examined 140 coins of the same era. Analysis did not show the existence of silver in any of them.

The research of this era copper coins in private collections, gave us the following picture: in produced coins of the period of Demetre I silver plated copper money is also evidenced. The then-period producers of fakery were significantly mastered, and the practice of silver plating the copper coins was widespread in Georgia.

The pictures of coins presented by us shows the versatility of mintage and, therefore, the rich practice of barter. These examples clearly state that, fake money producers, issuers were hugely harming the country.

KEYWORDS: SPECTRAL ANALYSIS, NUMISMATICS, NOMINAL, „SIQA”, GIORGI THE III

2018

30 ღაქაბბარი

#1

არქეოლოგია

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

ერეკლე II-ს სახელის დაწერილობის შესახებ

გოგა გაბაშვილი

მკვლევარი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, საქართველო

აბსტრაქტი

სტატიაში წახმოდგენილი კვლევა ეხება საქართველოში მოქმედ მონეტაზე ერეკლე II-ს სახელის დაწერილობის საკითხს. მე-18 საუკუნიდან მოყოლებული, აჩაეხთი სამეცნიერო პუბლიკაცია მიედგინა საქართველოს ნუმისმატიკური ძეგლების შესწავლას. აღნიშნულ საკითხს ფუნდამენტური, სამეცნიერო პუბლიკაციები მიუძღვნეს მ. ბოსლემ, მ. ბაჩათაევმა, ი. ბახთოლომეიმ, ვ. დანგლუამ, ე.ა. პახომოვმა და დ. კაპანაძემ, ხომერთა შიომებიც დღემდე ფასდაუდებელია ნუმისმატიკით დაინტერესებული მკვლევარებისთვის. წინამდებარე სტატიაში, სწორედ მათ მეცნიერულ მოსაზრებებზე დაყრდნობითა და მუზეუმებში დაცული ერეკლე II-ის მონეტებზე დაკვირვებით (ქ. სანკვ-ბეგეხბუხგის საიმპერატორო ემიტაჟის კოლექცია (შაუხიანი, ინვ. N14522); საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კოლექცია (ბისტი, ინვ. N5308)), შემოთავაზებულია ახლებური ხედვა ერეკლე II-ს (1762-1798წწ.) სახელის დაწერილობის შესახებ.

თბილისში მოქმედ (=1765-66) მონეტასთან მიმართებით, ბაჩათაევს ეხედვს სახელის ქაჩაგმაში ექვსი ნიშნის ნაცვლად შემოთავაზებული აქვს მხოლოდ სამ ასომთავხური ნიშანი (“rkl” – „რკლ”). პახომოვმა ანდროგიური ქაჩაგმა წაიკითხა ხოგოხც ხუთი ასომთავხური ნიშანი, მეოხე “e”-„ე“ ასო კი მხოლოდ ვიხტუადუხად დაამატა. ცხადია, ამგვარ ამოკითხვას შეცდომაში შევყავართ. დ. კაპანაძემ მოცემული ქაჩაგმის წაკითხვას გვეხილ აუაჩა და ერეკლეს სახელის ქაჩაგმის ამოკითხვის საკითხი ისევ ისე ბუნდოვანი დაჩჩა, ხოგოხც წინამოხბედთა შემთხვევაში გვექონდა. მონეტაზე გამოსახული ქაჩაგმის დაშლით, გჩაფიკურ გამოსახულებაზე ზედა ჰოხიზონტადუხი ხაზის ცენტრიდან ქვემოთ მიმართული მოკლე ვეტიკალური ხაზის ნაკლებოვანების გათვალისწინებითა და სხვა მონეტებზე წახმოებური შედახებითი ანადიზის საფუძველზე, ეჭვგაჩეშე ვლებურობთ სახელწოდება “irakli”-„იჩაკლი“-ს (და აჩა “erakli”-„ერჩაკლი“).

ქართულ ნუმისმატიკურ მასალებში აჩის მონეტების ისეთი ცადები, სადაც წაჩწეხები აჩასწოხადაა შესხულებული (შემობხუნებული ასოები, საჩკისებუხად შესხულებული წაჩწეხა, ან შეცდომით დაწეხილი e-i, e-v). ყვედა ეს შეცდომა შეგვიძლია მივაწეხოთ სიქის მომწეხედს,

ხადგან ეს მონეტები მხოლოდ ცადებია. ეხეკლე II-ს მონეტებზე შეცდომები ჩნდება მხოლოდ თაჩილის დაწეხილობისას, სადაც ევხოპუდი თაჩილი ახ ემთხვევა ჰიჭხით მოცემულ თაჩილს. დანახიჩენ შემთხვევებში ეხეკლე II-ს მონეტების სიქები უზადოდაა შესხულებული.

საკვანძო სიტყვები: ერეკლე II, ნუმისმატიკა, სიქა, შაური, ბისტი

მინდა შეგახსენოთ, რომ ქართული ნუმისმატიკის შესწავლა დაიწყო XVIII საუკუნეში, როდესაც 1782 წ-ს ადლერმა ქ. რომში გამოაქვეყნა საქართველოში მოჭრილი მონეტა, სხვა აღმოსავლურ მონეტებთან ერთად¹. მ. ბროსემ ვრცელი ნაშრომი ქართულ ნუმისმატიკაზე 1835-1836 წლებში ორ ნაწილად გამოსცა: “Dissertation sur les monnaies Georgiennes etc”. “Нумизматические факты Грузинского царства” გამოაქვეყნა მ. ბარათაევმა, 1844 წელს. მრავალი სტატია აქვს დაბეჭდილი ასევე ი. ბართოლომეის, 1839-1861 წლებში. ვ. ლანგლუამ 1852 წ. გამოსცა ქართული ნუმისმატიკის სისტემური მიმოხილვა, რომელზეც ე.ა. პახომოვი წერს: В. Ланглюа выпустил свои первый, крайне неудачный, систематически обзор монет Грузии, повторив в нем большинство ошибок кн. Баратаева и других предшественников. 1910 წ. გამოიცა ე.ა. პახომოვის ფუნდამენტალური მონოგრაფიის „Монеты Грузии“ პირველი ტომი. 1970 წელს დაიბეჭდა დ. კაპანაძის მიერ რედაქტირებული ე. ა. პახომოვის სრული ნაშრომი, რომელიც დღემდე აქტუალურია. 1969 წ. დაიბეჭდა დ. კაპანაძის დიდი ნაშრომი „ქართული ნუმისმატიკა“, როგორც დამატებითი სახელმძღვანელო სტუდენტებისათვის.

ცხადია, კვლევები ამ ნაშრომების შემდეგ არ შეწყვეტილა. ქართველი და უცხოელი მკვლევარები შეისწავლიან საქართველოს ნუმისმატიკურ ძეგლებს და აქვეყნებენ წიგნად ან სტატიების სახით.

მინდა შემოგთავაზოთ ჩემი კვლევა ერეკლე II-ს (1762-1798 წწ.) სახელის დაწერილობის შესახებ და ამისათვის გადავხედოთ, როგორ კითხულობენ ჩვენი წინამორბედი მკვლევარები ერეკლე II-ს სახელს მის მონეტებზე.

მ. ბარათაევი ერეკლე II-ს სახელს შემდეგნაირად კითხულობს:

1. ე რ ე კ ლ ე²
2. e P e K L e (Ираклий)
3. e R e C L e (Heraclius)

ანუ ბარათაევი ექვსი ასოს მაგივრად ერეკლეს სახელის ქარაგმაში კითხულობს მხოლოდ სამ ასომთავრულ ნიშანს „rkl“ („რკლ“). ამ ქარაგმის ასეთი წაკითხვა უეჭველად შეცდომაა.

ე.ა. პახომოვი ამ მონეტებს შემდეგნაირად კითხულობს:

№ 138. АЕ, шаури, d = 38 – 40mm., p = 44,9 grm.

1 Е.А. Пахомов, Монеты Грузии. Тб., 1970. Ст. 6.
 2 М. Баратаев, Нумизматические факты Грузинского царства. Разряд IV, ст. 11.

Лиц. Ст. – В ободке из двух гладких кругови и цепи звезд между ними, вписана четырехосевая розетка, в центральном квадрате которой помещена легенда асомтаврული, с титлом над нею: erekle=erekle т.е. Эрекле (Ираклий). оба е слиты с соседними буквами в монограммы. В двух верхних сегментах украшения, а в двух нижних: Епѣ 9 / /11 ჳაქიწ7 / т.е чекан Тифлиса. 1179

როგორც ვხედავთ, პახომოვი ქარაგმაში ხედავს მხოლოდ ხუთ ასოს, მეორე “e”-„ე“ ასოს მხოლოდ ვირტუალურად ამატებს წაკითხვისას. შემდეგი მონეტა, №141 მან ასე აღწერა:

№ 141. АЕ, полубисти, d = 22 – 24mm., p = 8.0 – 8.75 grm.

Лиц. Ст. – В фигурном овале имя Ираклия, как на №№ 138-140: erkle с титлом наверху (оба е слиты с соседними буквами); по сторнам овала – по крупной звезде. Ниже, под горизонтальной чертой, в две строки: /117 ჳაქიწ N9/Епѣ т.е чекан Тифлиса, ободок гладкий. Диаметр матрицы около 25mm.

ამ შემთხვევაშიც, პახომოვი ქარაგმაში კითხულობს მხოლოდ ხუთ ასოს – „erekle“-„ე-რეკლე“ და წაკითხვისას არ ამატებს მეორე “e”-„ე“ ასოს.

ე.ა. პახომოვის მიერ აღწერილ ერეკლეს შაურს N138 დ. კაპანაძე აღწერს შემდეგნაირად:

№211. შუბლი: რთულ ჩარჩოში მოთავსებული ბაგრატიონთა საგვარეულო ღერბი: გვირგვინი, სფერო, სკიპტრა და მახვილი; ზურგი: სხვადასხვა მოყვანილობის ჩარჩოში მოთავსებული მეფე ერეკლეს სახელი ასომთავრულად: ქვემოთ სპარსულად: „იქედა თბილისს 1179“ (=1765-66)³.

როგორც ვხედავთ, დ. კაპანაძემ გვერდი აუარა ერეკლეს სახელის ქარაგმის წაკითხვას და ყველაფერი ისევე ბუნდოვანი დატოვა როგორც მისმა წინამორბედებმა.

განვიხილოთ ერეკლე II ორი მონეტა: შაურიანი რომელიც ქ. სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო ერმიტაჟის კოლექციაშია, ინვენტარი №14522 (სურ. 1) და ბისტი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კოლექცია,

ინვენტარი №5308 (სურ. 2).

სურათი 1.

3 დ. კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა. თბ., 1969. გვ. 151.

შაურიანის შუბლზე გამოსახულია ასომთავრული ქარაგმა, რომელიც სამი ბლოკისაგან შედგება, თითოეულ მათგანში გაერთიანებულია ორი ასო, ერთი ხმოვანი და ერთი თანხმოვანი (სურ. 3).

სუხათი 3.

სწორედ ამ სამმა ბლოკმა შეიყვანა შეცდომაში მ. ბარათაევი და ანალოგიური ქარაგმა წაიკითხა სამ ასომთავრულ ასოდ: “rkl” – „რკლ”. ე. ა. პახომოვმა, რატომღაც, ანალოგიური ქარაგმა წაიკითხა როგორც ხუთი ასომთავრული ასო: „erekle – „ერკლე”. დ. კაპანაძემ ამ ქარაგმას სათანადო ყურადღება არ დაუთმო. მოდი, დავშალოთ ქარაგმა და ასო-ასო წავიკითხოთ მასზე გამოსახული ასომთავრული ნიშნები (სურ. 4).

2 3 4 5 6 7 8

სუხათი 4

პირველ ბლოკში კარგად იკითხება ერეკლეს სახელის მეორე ასო “r”-„რ”. ამ ასოს დანერილობა ეჭვს არ იწვევს (სურ. 4; ნახ. 3) სახელის პირველი ასო, რომელიც წაიკითხულია როგორც “e”-„ე” სინამდვილეში უნდა იყოს ასო “i”-„ი”, რადგან ამ ასოს გრაფიკულ გამოსახულებას აკლია ზედა ჰორიზონტალური ხაზის ცენტრიდან ქვემოთ მიმართული მოკლე ვერტიკალური ხაზი (სურ. 4; ნახ. 2) თუ ვნახავთ ამავე პერიოდში მოჭრილ გიორგი XII-ს მონეტის ასევე დაშლილი ქარაგმის ბოლო ასოს, რომელიც უდაოდ უნდა იყოს ასო “i”-„ი”, ყოველგვარი ეჭვი იფანტება (სურ. 5; ნახ. 6).

1 2 3 4 5 6

სუხათი 5.

მეორე ბლოკში გაერთიანებული ორი ასოდან კარგად იკითხება ასო “K”-„კ” (სურ. 4; ნახ. 5). ასოების ამ ბლოკის გრაფიკას აქვს მარცხენა მხრიდან ცენტრში მცირე შვერილი, რომელიც იხრება ქვევით და მალევე მთავრდება მსხვილი წერტილით ბოლოში. როდესაც მას ვაცილებთ “K”-„კ” ასოს, მარცხენა ნაწილს ქარაგმიდან იკითხება ასო “a”-„ა” (სურ. 4; ნახ. 4). ამგვარად, ქარაგმის ორი ბლოკიდან მივიღეთ ოთხი ასომთავრული ნიშანი “irak”-„ირაკ”. მესამე ბლოკში უკვე თავისუფლად შეგვიძლია ამოვიკითხოთ ასოები “l”-„ლ” (სურ. 4; ნახ. 6). და “i”-„ი” (სურ. 4; ნახ. 7). სახელის ბოლო ასო „ი“-ს გრაფიკა სახელის პირველი ასოს აბსოლუტურად იდენტურია. ამგვარად, ვღებულობთ სრულ წარწერას მონეტაზე: “irakli”-„ირაკლი” (სურ. 4; ნახ. 8).

განვიხილოთ ერეკლე II-ს კიდევ ერთი მონეტა (სურ. 2). ამ ტიპის მონეტებზე ქარაგმა უფრო გაშლილია და ცალკეული სამი ბლოკი უფრო დამაჯერებლად მოსჩანს. ასევე კარგად და დამაჯერებლად მოაჩნს მეორე ბლოკში ასო “ა”-„ა“ (სურ. 6; ნახ. 4). ყველა ასო ზუსტად ისეა განლაგებული, როგორც შაურიანზე (სურ. 3). ერეკლე II მესამე ტიპის მონეტის ქარაგმაც ამ მონეტების იდენტურია და ზუსტად იმეორებს მათ გრაფიკას (სურ. 7). წარმოდგენილი მასალის მიხედვით, დაბეჭდვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ერეკლე II მონეტებზე მოთავსებული ქარაგმა იკითხება როგორც “irakli”-„ირაკლი“ და არა “erakli”-„ერაკლი“.

სურათი 2.

სურათი 6.

სურათი 6.

ქართულ ნუმისმატიკურ მასალებში არის მონეტების ისეთი ცალები, სადაც წარწერები არასწორადაა შესრულებული (შემობრუნებული ასოები, სარკისებურად შესრულებული წარწერა, ან შეცდომით დაწერილი e-i, e-v). ყველაზე ხშირად მსგავს შეცდომები ქართულ-ბიზანტიური ტიპის ვერცხლის მონეტებზე გვხვდება. შეცდომები ჩნდება ხანდახან შუა სუკუნეების მონეტებზე (XII-XIII სს.) და დაკნინებულ მონეტებზე (XIV-XVI სს.). არის ასევე ცნობილი ბაქარის მონეტა, სადაც არაბული ზედწერილი სარკისებურად იკითხება. ყველა ეს შეცდომა შეგვიძლია მივანეროთ სიქის მომჭრელს, რადგან ეს მონეტები მხოლოდ ცალებია და არ წარმოადგენს რამე სამონეტო ტიპს.

ერეკლე II-ს მონეტებზე შეცდომები ჩნდება მხოლოდ თარიღის დაწერილობისას, სადაც ევროპული თარიღი არ ემთხვევა ჰიჯრით მოცემულ თარიღს. დანარჩენ შემთხვევებში ერეკლე II-ს მონეტების სიქები უზადოდაა შესრულებული, ქარაგმის გრაფიკული გამოსახულება სამივე ტიპის მონეტაზე ყოველთვის სტანდარტულად ერთნაირია.

არ შეიძლება არ ვახსენოთ გეორგიევსკის ტრაქტატი, სადაც მეფე ერეკლე II მოხსენებულია როგორც ირაკლი: „აზრითა ამით სიმდაბლედ შთამოსრულმან თხოვასა ზედა უგანათლებულესისა მეფისა ქართლისა და კახეთისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისა ...“.

მადლობას ვუხდით ბაგონ იჩაკვი ფალავას კოლეგიალური მხარდაჭეხისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კაპანაძე დ., ქართული ნუმისმატიკა. თბილისი 1969.
2. Баратаев М., Нумизматические факты Грузинского царства. Санктпетербург 1844 г.
3. Пахомов Е.А., Монеты Грузии. Тбилиси 1970.

Renederer the name of Heraclius II (Numismatic evidence)

Goga Gabashvili

Researcher at Georgian National Museum, Georgia

ABSTRACT

The research presented in the article deals with the issue of writing the name of Heraclius II on a coin minted in Georgia. Since the 18th century, a number of scientific publications have been devoted to the study of numismatic monuments of Georgia. Scientific publications were dedicated to the mentioned issue by M. Brosset, M. Barataev, I. Bartholomew, V. Langlois, E.A. Pakhomov and D. Kapanadze, whose works are still invaluable. In the present article, based on their scientific opinions and observing the coins preserved in museums, a new perspective is proposed about the spelling of the name of Heraclius II.

In relation to the coin minted in Tbilisi (=1765-66), Barataev has proposed only three Asomtavruli signs instead of six. Pakhomov sees only five letters in the abbreviation, the second "e" is only virtually added while reading the word. Reading this abbreviation in the following way is undoubtedly a mistake. D. Kapanadze avoids reading the abbreviation of the name and lets all remain vague, much like others had done before him.

By decomposing „karagma” on the coin, taking into account as long as the short vertical line directed downwards from the center of the upper horizontal line is missing in the graphic depiction of this letter, we undoubtedly get the name "irakli", not "erakli".

In Georgian numismatic materials are the samples with incorrect inscriptions. In case of the coins of Heraclius II errors appear only in dates when European and Hijra dates do not coincide, otherwise the mintage of the coins are always faultless.

KEYWORDS: HERACLIUS II, NUMISMATICS, „SIQA”, „SHAURI”, „BISTI”

2018

30 დაკავშირებული

#1

არქეოლოგია

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

დიმიტრი ერმაკოვის წერილები გრაფინია პრასკოვია უვაროვასადმი

ილია ნადიმაშვილი

გრიგოლ ლორთქიფანიძის საზოგადოება, საქართველო

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიაში წახმოდგენილია დიმიტრი ერმაკოვის ფაქსიმილური წერილები „მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების ხელმძღვანელის გრაფინია პრასკოვია უვაროვასადმი, რომლებიც ნათლად ასახავენ საქმიან უხილვადობას ფოტოგრაფიასა და „არქეოლოგიური საზოგადოებას“ შორის.

ჯეი კიდე 1880-იანი წლებიდან დიმიტრი ერმაკოვი იღებდა ისტორიული და არქეოლოგიური ახტიფაქტების ფოტოებს „არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის“ ცნობილი ისტორიკოსის და არქეოლოგის დიმიტრი ბაქაძის (1826-1890) შუამავლობით, ხოლო 1892 წლიდან დ. ერმაკოვმა გააგვიძეა მუშაობა საზოგადოებისათვის უშუალოდ გრაფინია პრასკოვია უვაროვას ხელმძღვანელობით.

დ. ერმაკოვი წერილებში მისთვის დამახასიათებელი პუნქტუალობით მოახსენებს პ. უვაროვას შესხურებული ფოტოგრაფიული სამუშაოებისა და მათი ფინანსური მხარეების შესახებ. ზოგიერთი ინფორმაცია შეეხება ისეთი უნიკალური ახტიფაქტების ფოტოგრაფიების დეტალებს, როგორცაა ოქონის ხატი, ტბეთის და აღიშის (897წ.) ოთხთავები და ა.შ.

წერილებში საუბარია თბილისისა და მცხეთის ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლების შესახებაც. ფაქტობრივად ასახული უხილვადობა დიმიტრი ერმაკოვსა და ცნობილ მეცნიერებს, საქართველოს ისტორიული და ეთნოგრაფიული საზოგადოების დამფუძნებელსა და პიუზიციანს ექვთიმე თაყაიშვილს (1863-1953) შორის, და განსაკუთრებით მათი ცნობილი 1910 წლის სვანეთის ექსპედიციის განმავლობაში.

მკითხველი წერილებში შეხვდება ინფორმაციებს სხვა მეცნიერებთა შესახებაც, როგორცაა ცნობილი დინკვისტი და კავკასიოლოგი დევ დოპაგინსკი (1842-1922), რომელიც უცვლელი ხელმძღვანელი იყო მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილებისა. ასევე, იმავე საზოგადოების კიდე ერთი წევრის და სიმონის საეკლესიო მუზეუმის თანამშრომელი დევ სტანიშევსკი; ასევე, იმავე საზოგადოების წევრი და არქიტექტორი სიმონ კდიაშვილი (1865-1920); ასევე, ერთ-ერთი შემქმნელი კავკასიის

ხადხთა გამოყენებითი ხედვების და ხეწვის სახედმწიფო მუზეუმისა თბილისში, მხატვარი და ფოტოგრაფი იური სტეხაშვილი (1874-1970).

წეხილების ოხიგინაღები ინახება მოსკოვის სახედმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ხუტეთში, ხორღ მათი მიკროფიდრები კი საქართველოს ხელნაწეხთა ეხოვნულ ცენტრში.

მოცემული წეხილები მნიშვნელოვან წყახოს წახმოადგენს დიმიტრი ერმაკოვის შემოქმედების მკვლევართათვის და ფახთო დაინგეხეხებუდი პიხებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: დიმიტრი ერმაკოვი, გრაფინია პრასკოვია უვაროვა, წერილები, ოქონის ხატი, ტბეთის სახარება

შესავალი

დიმიტრი ერმაკოვის საავტორო ფოტოანაბეჭდებისგან განსხვავებით, რომლებიც ათასობით არის შემონახული საქართველოს და მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმებში და კერძო კოლექციებში, მისი ხელნაწერი წერილები ძალიან ცოტაა გადარჩენილი სრულიად გასაგები მიზეზით.

ჯერჯერობით მიკვლეულია დ. ერმაკოვის 10 ფაქსიმილური წერილი მოსკოვში სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში. წერილების ადრესატია მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე გრაფინია პრასკოვია უვაროვა. საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება ამ წერილების მიკროფილმები (იხ. პრასკოვია უვაროვას ფონდი N 62, 63, 64, 65, 66, 67,68, 69,70, 71).

ცნობილია, რომ დ. ერმაკოვი ხშირად ასრულებდა „მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების“ და მისი თავმჯდომარის გრაფინია პ. უვაროვას დავალებით ისტორიული, არქეოლოგიური და არქიტექტურული ძეგლების და იქ დავანებული საეკლესიო ნივთების და წიგნების ფოტოგრაფიულ ფიქსაციას. სწორედ ამ ფოტოფიქსაციასთან დაკავშირებული თანამშრომლობის ფაქტებს ასახავს დ. ერმაკოვის ფაქსიმილური წერილები.

წერილებში მოხსენიებული არიან მეცნიერები: დიმიტრი ბაქრაძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ლევ ლოპატინსკი და სხვ.

წერილები დაწერილია 1892 და 1911 წლებს შორის. ზოგიერთი შესრულებულია დ. ერმაკოვის სატიტულო ფურცელზე.

წერილები საკმაოდ ლაკონურია, რაც მათი საქმიანი ხასიათითაა განპირობებული. დ. ერმაკოვი მისთვის დამახასიათებელი სიზუსტით მოახსენებს პ. უვაროვას შესრულებული ფოტო სამუშაოების და მათი ფინანსური მხარეების შესახებ, რაც თავისთავად უტყუარი და მნიშვნელოვანი ცნობებია.

ჩვენს მიერ შესწავლილი ათივე წერილი შესრულებულია დიმიტრი ერმაკოვის მიერ გაკრული ხელით, რაც მეტ-ნაკლებად ართულებდა ტექსტის ზუსტ წაკითხვას.

მიუხედავად ამისა, დ. ერმაკოვის კალიგრაფიის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ჩვენს მიერ მოხერხდა ყველა წერილის სრული ამოკითხვა.

მკითხველს წერილებს ვთავაზობთ უმნიშვნელო ცვლილებებით, თანამედროვე რუსული ენის გრამატიკული ნორმების გათვალისწინებით.

Ваше Сиятельство,

При жизни Д.З. Бакрадзе, много было сделано по его поручению для Вашего Сиятельства фотографических снимков с древних находок, кажется в Сухум Кале, изображавших бронзовые предметы. Не припомню хорошо, почему часть предметов этих осталось у меня, а именно:

1. Бронзовое ко(п)ъё
2. «-----» ятагань
3. рукоятка сабли
4. глиняный горшок

За высланные Вашему Сиятельству снимки мне следовало получить 18 руб., которых я не получил.

Доводя до Вашего сведения об имеющихся у меня предметах древности, прошу приказать к(ому) их передать, или выслать.

А так же, от кого могу по(лу)чить следуемые мне 18 (руб.).

С истинным почтением и таковою же преданностью

Имею Честь быть Вашего

Сиятельства покорной слугой

25го января (18)92 г.

Д. Ермаков Тифлись

Тифлись, Марта 15 дня 1905 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Высланные Вам г. Такаишвили, Оконский образъ и Тбетское евангелие, те самые, которые я должен был выслать Вам. Он взял у меня с тем, что бы сделать описания и вернуть обратно мне. Но, почему то он предпочел выслать Вам.

На лето у меня есть приглашение архитекторов. Но, так как от Вас не имею ответа относительно моей командировки, я не смею ее принять, а потому покорнейше прошу Ваше Сиятельство не отказать уведомить меня состоится ли моя командировка?

С совершенным почтением

Д. Ермаков

Тифлиς, Марта 26 дня 1905 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Желая услужить Вам, я посылаю еще одну коллекцию из 22 снимков – Оконский образ и Тбетское евангелие. Еще раз повторяю, г. Такаишвили взял у меня 22 снимка для описания и должен был их вернуть мне для отправки Вашему Сиятельству. Почему он отправил снимки сам, а не передал мне, как это было условлено, когда он брал их от меня, я не умею Вам сказать. Деньги за снимки Оконского образа и Тбетского евангелия я получил, но только за первые снимки, а за посланные не получал и не знаю кому их поставить в счет?

*С совершенным почтением,
Д. Ермаков*

Тифлиς, Мая 24 дня 1907 г.

**Ваше Сиятельство,
Прасковья Сергеевна!**

Имею честь сообщить Вам, что уже заказанные Вами снимки я сделал, как в Тифлисе в Метехском замке, церковь, равно и Мцхетские три церкви. Осталось снять в церкви Пресвятого Креста на скале против Мцхета, три иконы на алтарной стене для которых мне нужно сделать леса, так как они (находятся) очень высоко. Не откажите выслать обещанный 27го прошлого апреля аванс в сто руб.

Не найдете ли Ваше Сиятельство возможным отпустить мне 500 руб. на поездку с г. Такаишвили в Тортумский округ, куда он выезжает 1го июля.

За эти деньги я обещаю Вам привезти 200 снимков. Я уже был там 20 лет тому назад, когда был еще мокрый способ фотографирования. Эти три церкви Эшкъ Ванкъ, Хахо Ванкъ и Ишхан Ванкъ, это что то особенное, как по архитектуре, так же и (по) орнаментам высшей степени красивый. Их нужно снять детально, я уверен что снимков придется сделать до 300. Вам каждая стоимость обойдется по 2 р. 50 к. Зная всю пр(елесть) этих снимков, я охотно в Тифлисе закрою свою фотограафию на полтора месяца. По получению моего письма, если Вы прими(те) мое предложение, прошу Вас телеграфировать мне Ваше согласие, дабы я мог ра(спо)рядится заранее приготовить к отъезду.

*С совершенным почтением
Д. Ермаков*

Тифлиς, Сентябрь 22 дня 1910 г.

Императорскому Археологическому обществу в Москве

Имею честь сообщить, что нынешним летом, Е.С. Такаишвили, Архитектор С.Г. Клдияшвили и я совершили путешествие по Сванетии где снято много церквей, образов, церковной утвари, виды, типы, древности; а так же Адышское евангелие девятого века (на пергаменте). Снято оно начиная с переплета и все страницы, которых в евангелие 400. Величина пластинки 18x24 сант. Кроме всех снимков сняты много все(го) находящиеся в церкви Квирикe и Ивлиты о(бра)за и церковная утварь.

Доводя до Вашего сведения о нашем пр(ебы)вании в Сванетии, где снято более тысячи с(ним)ков, есть между ними такие, которые фотографированы впервые. Величина снимко(в) есть 24x30, 18x24, 15x21, 13x18 сан. Все они очень удачные.

С совершенным почтением
Д. Ермаков

Тифлиς, Ноября 14 дня 1910 г.

Ваше Сиятельство, Милостивая Государыня Прасковья Сергеевна!

Сегодня выслал 12 миниатюр, которые Вы поручили мне снять в Сионском музе(е). При всем прилагаю счет и покорнейше прошу приказать выслать мне следуемые деньги, по возможности не задерживая их.

В счет я добавил один снимок, который я забыл внести в первый счет.

Это были два рисунка, из которых один я переснял, а другой, Ваше Сиятельство приказали снять.

С совершенным почтением
Д. Ермаков

Тифлиς, Декабрь 1 дня 1910 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Вчера отправил Вашему Сиятельству письмо, относительно возможной по Вашему усмотрению увеличению цены за высланные мною снимки Адышского евангелия, а сегодня получил Ваше письмо о высылке (мною) видов Эриванского Сардаровского Дворца, которые и высылаю.

Пользуясь случаем, еще раз позволяю себе повторить мою покорнейшую просьбу выраженную во вчерашнем моем письме.

*С совершенным почтением
Д. Ермаков*

Большой – – ----- – – 80 к.

Малый – – ----- – – 60 к.

1р. 40 к.

P.S. Посылаю снимки Сардаровского Дворца в Эриване, один, как это было в старину с спускающими ..., а другой, в том виде, как он теперь.

Тифлиς, Января 28 дня 1911 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Сегодня высылаю Ваш заказ, который задержался не по зависящим от меня обстоятельствам.

№517 евангелие находится в соборе. Я совершил все формальности, чтобы получить его, но к сожалению, одного из членов, г. Станишевского нет в городе, а без него нельзя вскрыть сундук, где имеется его печать. Как только он приедет, я не медля сделаю два снимка, которые не достают для дополнения вашего заказа.

*С совершенными почестиями
Д. Ермаков*

Тифлиς, Февраль 14 дня 1911 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Приношу Вам мою глубокую благодарность за высланные мне деньги через Л.Г. Лопатинского, которые я получил. При сем посылаю два снимка из Евангелия №517. В январь 28го я выслал Вам снимки и счет на 58 р. 40 к., за два высылаемых сегодня 6 руб., и того 64 р. 40 коп., которых покорнейше прошу выслать мне.

Высланные 30 января 10 больших и 16 малых негативов надеюсь получили в целости. Так как они внесены в мои каталоги, то прошу по окончании их надобности прислать мне.

Ваше Сиятельство, позвольте Вам рекомендовать художника Юлия Карловича Стр(а)уме. Он замечательно копирует всевозможные митиатюры и заглавные буквы из Евангелия. Он может быть в Эчмиадзине, где сделал несколько копии армянских заглавных букв, дивно хорошо. Он служил в Кавказском Кустарном отделе и все его работы принадлежат отделу. Ефимий Семенович обещал дать ему для пробы миниатюру из Евангелия, которую как образец его работы вышлем Вам. Надеюсь, что Вы как знаток таких работ, оцените его.

С совершенными почтениями
Д. Ермаков

Тифлиς, Март 3 дня 1911 г.

**Ваше Сиятельство,
Милостивая Государыня
Прасковья Сергеевна!**

Вчера выслал Вам работу художника Ю.К. Страуме, а так же список имеющих у него в этом роде рисунков. Каждый рисунок он считает по 15 руб. в красках, а которые без красок по 10 руб. Таковых рисунков он Вам повысылал. Смеею надеяться, что Ваше Сиятельство не будете мною недовольны за мою рекомендацию.

Если они Вам не пригодятся, покорнейше прошу Вас приказать выслать их мне обратно.

Высланные деньги я получил. Приношу мою благодарность.

С совершенным почестиями
Д. Ермаков

კომენტარები

დომიტრი ერმაკოვის პირველივე წერილიდან ირკვევა, რომ იგი 1892 წლამდეც ანხორციელებდა ფოტოგადაღებებს გრაფინია პრასკოვია უვაროვასთვის, ცნობილი ისტორიკოსის, არქეოლოგის და ეთნოგრაფის დომიტრი ბაქრაძის დაკვეთით.

დ. ბაქრაძე 1892 წლისათვის უკვე ორი წლის გარდაცვლილი იყო და, ამიტომ, დ.ერმაკოვი უშუალოდ დაუკავშირდა პ. უვაროვას (თუმცა წყვეტის ინტერვალი საკმაოდ დიდია) და მოახსენა მასთან დაცული არქეოლოგიური არტეფაქტების და მათი ფოტოების შესახებ. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ეს უფრო საბაბი იყო პ. უვაროვასთან და მოსკოვის საიმპერატორო საზოგადოებასთან თანამშრომლობის აღდგენისათვის. როგორ გადაწყდა ამ წერილში აღნიშნული პრობლემები ჩვენთვის უცნობია, რადგანაც შემდეგი წერილი უკვე 1905 წლითაა დათარიღებული. მასში საუბარია ოქონის ხატისა და ტბეთის სახარების შესახებ. ამ რელიქვიების ფოტოგადაღებასთან დაკავშირებით აშკარად შეინიშნება დაძაბული ურთიერთობა დ. ერმაკოვსა და ე. თაყაიშვილს შორის, რომელიც შემდეგშიც თავს იჩენდა ხოლმე დროდადრო.

უნდა ითქვას, რომ ოქონის ხატის იდენტიფიკაციისათვის კვლევა-ძიებას აწარმოებდა ბევრი მეცნიერი: მარი ბროსე, დომიტრი ბაქრაძე, მოსე ჯანაშვილი, პრასკოვია უვაროვა და სხვა. ცნობილია ოქონის ოთხი ხატი პ. უვაროვას მიერ გორში, ოქონის ღვთის(სმ)შობლის ეკლესიაში ნახული ხატი, რომელიც წარმოადგენს ფერწერულ ტრიპტიხს დეისუსის გამოსახულებით; გორის მაზრის სოფელ ოქონაში, ახალ ეკლესიაში პ. უვაროვას მიერ ნახული ღვთისმშობლის ყედური ხატი ქართული მხედრული წარწერით და იქვე, მესამე ხატი, სპილოს ძვალზე ინკრუსტირებული ტრიპტიხი შუა კარედზე დეისუსის გამოსახულებით. ეს მესამე ხატი მიიჩნია პ. უვაროვამ ნამდვილ, ბიზანტიურ ხატად¹. მეოთხე ხატი – ოქონის ჯვარცმა, ასევე ყედურია და შემკულია ძვირფასი ქვებით და წმინდა ნაწილების უჯრებით. ე. თაყაიშვილმა კვლევა-ძიების შემდეგ, აღნიშნული ოქონის ჯვარცმა მიიჩნია დედოფალ ელენესეულ ხატად, რომელიც მას XI საუკუნეში ბიზანტიიდან საქართველოში მზითვად ჩამოუტანია და სწორედ ამ ოქონის ჯვარცმის ერმაკოვისეული ფოტოები გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა².

ასევე მნიშვნელოვანი კვლევა-ძიება ჩაატარა დ.ერმაკოვის ფოტოების მიხედვით ე. თაყაიშვილმა ტბეთის სახარების შესწავლისათვის და მიიჩნია, რომ იგი შავშეთის (ამჟამად თურქეთის ტერიტორია) ტბეთის ეპისკოპოსის იოანე მტბევარის დაკვეთით გადაწერა იოანე ფუკარალის ძემ გიორგი III-ის მეფობის დროს, სავარაუდოდ 1161 წლის შემდეგ. ე. თაყაიშვილმა გამოთქვა ვარაუდი, რომ ტბეთის სახარების ყედური ყდა და მზადებულია ოქრომჭედლების ბეშქენ და ბექა ოპიზარების მიერ, რომლებიც თავის მხრივ მან მამა-შვილად ჩათვალა³.

ოქონის ხატისა და ტბეთის სახარების ფოტოგადაღება დ. ერმაკოვმა თბილისში განახორციელა. ცნობილია, რომ ეს რელიქვიები 1724 წელს მეფე ვახტანგ VI-მ რუსეთში ემიგრირებისას წაიღო სხვა საგნძურთან ერთად და მხოლოდ 1889 წელს დაბრუნდა

1 Материалы по Археологии Кавказа (МАК), вып. IV, Москва, 1894 г., стр. 172.

2 МАК, вып. XII, Москва, 1909 г., стр. 117-172.

3 МАК, вып. XII, Москва, 1909 г., стр. 151-162; ოქონის ხატისა და ტბეთის სახარების შესახებ იხილეთ ასევე ე. თაყაიშვილის წერილები პ. უვაროვასადმი. ორიგინალები დაცულია მოსკოვის სახელმწიფო მუზეუმში, ხოლო მიკროფილმების სახით კი საქართველოს სახელმწიფო ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში პ. უვაროვას ფონდში (N101, N102, N103).

უკან საქართველოში, ვახტანგ VI-ის შვილთაშვილის ანა ტოლსტაიას მეოხებით და ბინა დაიდო მცხეთაში სამთავროს დედათა მონასტერში. 1905 წლისათვის, როდესაც ისინი დ. ერმაკოვმა ფოტოებზე აღბეჭდა, რელიქვიები დროებით მიბარებული ჰქონდა თავად-აზნაურთა გიმნაზიის კომიტეტს, გიმნაზიის ეკლესიისათვის შემდგომ (აშენების შემდეგ) გადასაცემად⁴.

ამჟამად ოქონის ჯვარცმის ხატი ინახება საქართველოს ხელოვნების ეროვნულ მუზეუმში, ხოლო ტბეთის სახარება კი საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

შემდეგ (მეოთხე) წერილში დ.ერმაკოვი ჩამოთვლის იმ ისტორიულ ძეგლებს, რომელთა ფოტოგადაღებაც შეასრულა პ. უვაროვას დავალებით 1907 წელს თბილისში და მცხეთაში. ასევე, დ.ერმაკოვი ატყობინებს პ.უვაროვას ე.თაყაიშვილის მოსალოდნელი ექსპედიციის შესახებ თურქეთში, თორთუმის ხეობაში (კოლა-ოლთისში). როგორც ცნობილია, დ. ერმაკოვი ამ მხარეში ადრეც იმყოფებოდა და მოხიბლული იყო ოშკის, ხახულის და იშხანის არქიტექტურული სილამაზით და სურდა მათი დეტალური ფოტოფიქსაცია.

ე. თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით ექსპედიცია კოლა-ოლთისში შედგა 1907 წელს და მიმდინარეობდა 1 ივლისიდან 20 აგვისტომდე. ექსპედიციის დამფინანსებელი მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოება და მისი თავმჯდომარე პ. უვაროვა გახლდათ. მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო ექსპედიციის ფოტოგრაფად არა ცნობილი და გამოცდილი დ. ერმაკოვი იქნა მიწვეული, არამედ მოყვარული ფოტოგრაფი, თბილისის ვაჟთა მე-2 გიმნაზიის ფრანგული ენის მასწავლებელი ედუარდ ლიოზენი⁵.

სავსებით ცხადია, რომ ეს არჩევანი ფინანსური პრობლემების გამო გაკეთდა. დ. ერმაკოვი ამ პერიოდისთვის უკვე საყოველთაოდ აღიარებული პროფესიონალი იყო და, შესაბამისად, ძვირადღირებულიც. მაგრამ, არ არის გამორიცხული, რომ მისი არ მიწვევა სხვა (პირადი) მოტივებითაც ყოფილიყო გამოწვეული.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ედუარდ ლიოზენი საქართველოს ისტორიით და, განსაკუთრებით, ქართული ენის შესწავლით იყო ძალიან გატაცებული. იგი არჩეული იყო მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების ნამდვილ წევრად, რომლის სხდომებშიც იგი მუდმივად იღებდა აქტიურ მონაწილეობას. ე.ლიოზენმა კოლა-ოლთისის ექსპედიციაში დაკისრებულ მოვალეობას თავი წარმატებით გაართვა და 100-მდე ფოტო გადაიღო⁶.

აღსანიშნავია, რომ 1907 წლის 28 მაისს (აქტი N35) დ. ერმაკოვი აირჩიეს „მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების“ ნამდვილ წევრად⁷. საინტერესოა, რომ იმავე სხდომაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ნიკო მარი, ივანე ჯავახიშვილი, მოსე ჯანაშვილი და სხვები, საზოგადოების წევრებად არჩეული იქნენ ასევე ცნობილი ენათმეცნიერი კორნელი კეკელიძე და არქიტექტორი სიმონ კლდიაშვილი. საინტერესოა ასევე ის ფაქტიც, რომ დ. ერმაკოვი წევრობის კანდიდატად წარდგენილი იქნა წინა სხდომაზე 1907 წლის 11 იანვარს, რომელსაც ესწრებოდა თვით პრასკოვია უვაროვა, როგორც მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე⁸. ცხადია, რომ დ. ერმაკოვს მჭიდრო, საქმიანი ურთიერთობა აკავშირებდა პ. უვაროვა-

4 МАК, вып. XII, Москва, 1909 г., стр. 162.

5 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს. პარიზი, 1938, გვ. 4.

6 ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 7.

7 Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №35, стр., 20.

8 ИКОМАО, вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №34, стр., 20.

სთან და ამ უკანასკნელმა მშვენივრად იცოდა დ. ერმაკოვის შემოქმედებითი ღვაწლის შესახებ და, შესაბამისად, მიიღო გადაწყვეტილება პირადად წარედგინა იგი „საზოგადოების“ წევრობის კანდიდატად. აქვე უნდა ითქვას, რომ განსხვავებით ედუარდ ლიოზენისა, რომელიც ბეჭითად და მუდმივად ესწრებოდა „საზოგადოების“ ყველა სხდომას, დ. ერმაკოვი იშვიათად მიდიოდა ამ სხდომებზე. ცნობილია სულ სამი შემთხვევა დ. ერმაკოვის მონაწილეობისა „საზოგადოების“ კავკასიის განყოფილების სხდომებში, როგორც ამ საზოგადოების ნამდვილი წევრისა: 1910 წლის 9 ოქტომბრის სხდომაზე⁹, 1911 წლის 29 იანვრის სხდომაზე¹⁰ და 1915 წლის 16 აპრილის სხდომაზე¹¹.

ასეთი პასიური დასწრება ალბათ განპირობებული იყო დ. ერმაკოვის მოუცლელიობით და მისი მუდმივი მოგზაურობით.

მოგვიანებით, 1910 წელს დიმიტრი ერმაკოვის და ექვთიმე თაყაიშვილის ერთობლივი ექსპედიცია მაინც შედგა, მაგრამ ამჯერად უკვე ლეჩხუმ-სვანეთში. ე. თაყაიშვილი წერდა: „ექსპედიციაში მოვიწვიე მთელს კავკასიაში კარგად ცნობილი ფოტოგრაფი დიმიტრი ერმაკოვი“¹². ძვირადღირებული ფოტოგრაფის სვანეთის ექსპედიციაში მიწვევა შესაძლებელი გახდა იმის გამო, რომ ექსპედიციის ხარჯები მთლიანად დაფარა ცნობილმა მეცენატმა, თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშალმა პავლე თუმანიშვილმა¹³, რომლის ინიციატივითაც იყო ერმაკოვი შერჩეული.

ლეჩხუმ-სვანეთის 1910 წლის ექსპედიცია მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა და დ. ერმაკოვის მიერ მისივე ცნობით 1000-ზე მეტი ფოტო იქნა გადაღებული არქიტექტურული და ისტორიული ძეგლები, ტიპაჟები, პეიზაჟები და სხვა. ამავე ექსპედიციის დროს დეტალურად, ფურცელ-ფურცელ (400 გვერდი) იქნა გადაღებული ცნობილი ადიშის ოთხთავი (897წ.), სულ 200 ფოტო¹⁴.

ადიშის სახარების ფოტოგადაღებასთან დაკავშირებით ე. თაყაიშვილი საინტერესო ცნობას იძლევა – თურმე ექსპედიციის წევრები, რომლებიც დაბანაკებული იყვნენ მესტიაში, სოფელ ადიშში ვერ ასულან, რადგანაც მოულოდლენად ზაფხულში დიდი თოვლი მოსულა. ე. თაყაიშვილის თხოვნით სვანებს სახარება მესტიაში ჩამოუტანიათ, რაც თავისთავად არაორდინარული ფაქტია, ვინაიდან სვანები ერიდებოდნენ რელიკვიების ადგილმონაცვლეობას. ასე და ამგვარად, სწორედ მესტიაში შეუსრულებია ადიშის ოთხთავის ფოტოგადაღება დ. ერმაკოვს¹⁵. ადიშის ოთხთავი ამჟამად ინახება მესტიის სახელმწიფო მუზეუმში.

ცალკე თემაა ე. თაყაიშვილისა და დ. ერმაკოვის ურთიერთობა, რომელიც საკმაოდ ხანგრძლივად გრძელდებოდა და ხშირად დაძაბულადაც მიმდინარეობდა. 1905 წელს ოქონის ხატის და ტბეთის სახარების ფოტოებთან დაკავშირებულმა უთანხმოებამ დ. ერმაკოვსა და ე. თაყაიშვილს შორის, თავი იჩინა 1910 წლის სვანეთის ექსპედიციის დროს. გულნატკენი ექვთიმე მოგვიანებით ნიკო მარს წერდა: „დიდი შრომა გამოვიარე. უჩემოთ არავის ეკლესიაში არ შეუშობდნენ. ერმაკოვის მიზეზობას და „პრეტენ-“

9 ИКОМАО, вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №53, стр., 47.

10 ИКОМАО, вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №55, стр., 50.

11 ИКОМАО, вып. IV, Тифлис, 1915 г., протокол №74, стр., 11.

12 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937 წ., გვ. 3.

13 ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 3.

14 МАК, вып. XIV, Москва, 1916 г.

15 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი, 1937 წ., გვ. 4; ადიშის სახარების შესახებ იხილეთ ასევე ე. თაყაიშვილის წერილები პ. უვაროვასადმი, საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში მიკროფილმების სახით დაცული უვაროვას იმავე ფონდში N105, N123, N124, N127.

ზიას“ საზღვარი აღარ ჰქონდა, სამჯერ ისეთი სკანდალი მოახდინა, რომ კინალამ მოკლეს. მე დავაშოშმინე სვანები... მასალა დიდძალი შევკრიბე. ეხლა ერმაკოვი მე კი არ მაძლევს სურათებს, უნდა კიდევ ბევრი ფული დასტყუოს თუმანოვს და ჩემი მოსაცემი სურათების ფული მას გადაახდევინოს, სხვებზე კი სურათებს ყიდის“¹⁶

განსაცვიფრებელია ცნობა იმის შესახებ, რომ დ. ერმაკოვი სვანეთის ექსპედიციაში მოუმზადებელი წასულა, თუმცა იგი წინასწარ იყო გაფრთხილებული ე. თაყაიშვილის მიერ მოსალოდნელი სირთულეების შესახებ. კერძოდ, რომ სვანეთის პატარა ეკლესიებში შიდა გადაღებებისთვის მცირე ზომის ფოტოკამერა და სპეციალური ფოტობიექტივის წაღება იყო საჭირო. ლატალის თემის სოფელ მაცხოვრის ეკლესიაში მუშაობასთან დაკავშირებით ე. თაყაიშვილი წერდა: „ფოტოგრაფიულად გადმოღება ფრესკების შეუძლებელი იყო, ვინაიდან შესაფერისი აპარატები არ ჰქონდა ერმაკოვს“¹⁷. ასევე საკვირველია ცნობა იმის შესახებ, რომ დ. ერმაკოვს სვანეთის ექსპედიციაში წაუღია ზომით დიდი ნეგატივების „პლასტინკები“, რომლებიც მის კამერაში არ ეტეოდა და იგი იძულებული იყო დიდი ჯაფის ფასად ხერხით დაეპატარავებინა ისინი¹⁸.

მიუხედავად სირთულეებისა, 1910 წლის ლეჩხუმ-სვანეთის ექსპედიცია წარმატებით ჩატარდა და უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი მასალა იქნა მოპოვებული.

შემდეგ (მეექვსე) წერილში დ. ერმაკოვი აღნიშნავს სიონის საეკლესიო მუზეუმში დაცული მინიატურების ფოტოგადაღებების შესახებ. აღსანიშნავია, რომ ეს მუზეუმი შექმნილი იყო ქართველი მეცნიერების დიმიტრი ბაქრაძის და მოსე ჯანაშვილის ინიციატივით.

მეშვიდე წერილში საუბარია ისევ ადიშის ოთხთავის ფოტოების ანაზღაურებაზე. როგორც ჩანს, ვინაიდან 200 ფოტოზე მეტი იქნა გადაღებული ადიშის სახარებისა, პ.უ. ვაროვამ აღუთქვა დ. ერმაკოვს ანაზღაურება პუბლიკაციისათვის. სამწუხაროა, რომ ეს წერილი, ანუ წინადადის – 30 ნოემბრის წერილი არ არის შემონახული.

დ. ერმაკოვი ასევე ახსენებს ერევნის სარდარის სასახლის ფოტოებს, რომელთა საფასური-80 კაპიკი დიდში და 60 კაპიკი პატარაში საკმაოდ დაბალი ფასი იყო, რადგანაც დ. ერმაკოვი ჩვეულებრივად ფოტოებს 1,5-2 მანეთად და უფრო ძვირადაც ჰყიდდა. ე. თაყაიშვილი ნ. მარს წერდა: „ხანძთელის სურათი შესანიშნავად კარგად გავაკეთებინე. როინოვის ფოტო ეხლა აღარ არის, ერმაკოვს გადავალებინე და ძვირათ გადაიღო, ორ-ორ მანეთად თითო“¹⁹

შემდეგ (მერვე) წერილში დ. ერმაკოვი N517 სახარების ფოტოგადაღებასთან დაკავშირებით მოიხსენიებს ივანე სემიონოვის ძე სტანიშევსკის, რომელიც მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების ნამდვილი წევრი იყო. N517 სახარება ამჟამად ინახება საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში²⁰.

16 ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა (1888-1931 წწ.). თბილისი, 1991 წ., გვ. 246. ეს წერილი (N146) თარიღის გარეშე გამოქვეყნებული. იგი დაწერილი უნდა იყოს 1910 წლის 4 ნოემბრის შემდეგ, რადგანაც ე. თაყაიშვილი ახსენებს – „უვაროვას ქალი ეხლახან აქ (თბილისში, ი.ნ.) იყო“-ო. გრაფინია უვაროვა ნამდვილად იყო თბილისში 1910 წლის 4 ნოემბერს და ესწრებოდა მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების სხდომას საჯარო ბიბლიოთეკის შენობაში (იხ. протокол №54 ИКОМАО, вып. III, 1913 г., стр. 49). წერილი დაწერილია არა უგვიანეს 1910 წლის 10 დეკემბრისა, რადგანაც 10 დეკემბრითაა დათარიღებული ნიკო მარის პასუხი ე. თაყაიშვილის აღნიშნულ წერილზე.

17 ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937 წ., გვ. 351.

18 ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 3.

19 ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა, თბილისი, 1991 წ., გვ. 193.

20 ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, II2., ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა, თბილისი, 2004 წ., გვ. 87-89.

შემდეგ (მეცხრე) წერილში დ. ერმაკოვი მოიხსენიებს ცნობილ ენათმეცნიერს და კავკასიოლოგს ლევ გრიგორის ძე ლოპატინსკის. იგი თბილისში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა. ლევ ლოპატინსკი დღიდან დაარსებისა ანუ 1901 წლის 21 მარტიდან იყო უცვლელი თავმჯდომარე მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილებისა. მისი საერთო რედაქტორობით გამოვიდა შრომათა კრებულის ხუთი ტომი²¹, რომლებიც ფასდაუდებელ წყაროს წარმოადგენენ კავკასიის ისტორიით დაინტერესებული მეცნიერებისთვის და ფართო საზოგადოებისათვის.

ამავე მეცხრე წერილში დ. ერმაკოვი მოიხსენიებს ამ პერიოდისთვის სრულიად უცნობ მხატვარ იული კარლის ძე სტრაუმეს, რომელიც, როგორც დ. ერმაკოვი აღნიშნავს, საკმაოდ კვალიფიცირებული და ნიჭიერი იყო. როგორც ჩანს, დ. ერმაკოვს ე. თაყაიშვილისთვისაც წარუდგენია სტრაუმე, რომელსაც, თავის მხრივ, საცდელად მიუცია მინიატურები გადასახატავად.

შემდეგში იული სტრაუმეს წილად ხვდა შეესრულებინა უზარმაზარი სამუშაო კავკასიის ხალხთა შემოქმედების აღნუსხვა-ჩახატვაში და „კავკასიის ხალხთა გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმის“ თბილისში შექმნაში²². ამჟამად თბილისში, ხალხური გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმში ინახება იული სტრაუმეს მიერ შესრულებული კავკასიური ხალიჩების და სხვა ნაწარმის პირი-ნახატები ორ ალბომად. იული სტრაუმე წარმოშობით ლატვიელი იყო და 1921-1922 წლებში ჰქონდა პატივი ყოფილიყო საქართველოში ლატვიის ვიცე-კონსული²³.

ბოლო, მეათე წერილში დ. ერმაკოვი ისევ იული სტრაუმეს უწევს რეკომენდაციას პ. უვაროვას წინაშე. უნდა ვიფიქროთ, რომ დ. ერმაკოვს სტრაუმესთან ახლო, მეგობრული ურთიერთობა აკავშირებდა და ძალიან იყო მონადინებული მისი შრომითი მოწყობით. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სტრაუმეს მატერიალურად ძალიან უჭირდა, განსაკუთრებით ახალგაზრდა ფრანგი მეუღლის შენახვა და დამატებითი შემოსავალი მისთვის ჰაერით სავსე იყო²⁴.

განხილული წერილებიდან ირკვევა, რომ დ. ერმაკოვს აქტიური საქმიანი ურთიერთობა ჰქონია პრასკოვია უვაროვასთან და „მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიურ საზოგადოებასთან“ XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დ. ბაქრაძის საშუალებით, ხოლო 1892 წლიდან კი უშუალოდ. წერილებში შეინიშნება დ. ერმაკოვის ორგანიზაციული ნიჭი და პასუხისმგებლობის (თუმცა ყოველთვის არა) გრძნობა – იგი ჩვეული პედანტობით ყოველ წერილში ატყობინებდა გრაფინია პრასკოვია უვაროვას შესრულებული სამუშაოების და მათი ღირებულების შესახებ.

დიმიტრი ერმაკოვი საკმაოდ ძვირადღირებული და სიცოცხლეშივე ძალიან ცნობილი ფოტოგრაფი იყო. ამაზე მეტყველებს მის მიერვე 1896 და 1901 წლებში გამოცემული თავისი ფოტოკოლექციების კატალოგები, რომელთა საშუალებითაც იგი ანხორციელებდა თავის ბიზნესს²⁵.

21 Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества, Тифлис, вып. I (1904 г.), вып. II (1907 г.), вып. III (1913 г.), вып. IV (1915 г.) вышли под общей редакцией Л.Г. Лопатинского и Е.С. Такаишвили; вып. V (1919 г.) вышел под общей редакцией Л.Г. Лопатинского и Л.М. Меликсет-Бекова, и последний выпуск VI (1921 г.) под общей редакцией Л.М. Меликсет-Бекова и Д.П. Гордеева.

22 დაწვრილებით იული სტრაუმეზე იხილეთ – ლაიმა კლავინა, იული სტრაუმე, 2004 წ., გამომცემლობა "ZINĀTNE", რიგა, ლატვია.

23 ლაიმა კლავინა, დასახელებული ნაშრომი.

24 ლაიმა კლავინა, დასახელებული ნაშრომი.

25 Фотографии Д.И. Ермакова, каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ადიშის სახარების შესახებ იხილეთ ე. თაყაიშვილის წერილები პ. უვაროვასადმი, საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში მიკროფილმების სახით დაცული უვაროვას იმავე ფონდში (N105, N123, N124, N127).
2. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს. პარიზი, 1938.
3. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი, 1937.
4. ლაიმა კ., იული სტრაუმე, გამოყენებითი ხელოვნების ოსტატი. ლატვიის სახელმწიფო არქივი. გამომცემლობა „ZINĀTNE“, რიგა, ლატვია, 2004.
5. ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა (1888-1931 წწ.). თბილისი, 1991.
6. ოქონის ხატისა და ტბეთის სახარების შესახებ იხილეთ ე. თაყაიშვილის წერილები პ. უვაროვასადმი. ორიგინალები დაცულია მოსკოვის სახელმწიფო მუზეუმში, ხოლო მიკროფილმების სახით კი საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრში პ. უვაროვას ფონდში (N101, N102, N103).
7. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, II, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის კოლექციისა. თბილისი, 2004 (გვ. 87-89).
8. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №35.
9. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №34.
10. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №53.
11. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. III, Тифлис, 1913 г., протокол №55.
12. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества (ИКОМАО), вып. IV, Тифлис, 1915 г., протокол №74.
13. Известия Кавказского Отделения Императорского Московского Археологического Общества, (ИКОМАО), Тифлис, вып. I (1904 г.), вып. II (1907 г.), вып. III (1913 г.), вып. IV (1915 г.) вышли под общей редакцией Л.Г. Лопатинского и Е.С. Такашвили; вып. V (1919 г.ж) вышел под общей редакцией Л.Г. Лопатинского и Л.М. Меликсет-Бекова, и последний выпуск VI (1921 г.) под общей редакцией Л.М. Меликсет-Бекова и Д.П. Гордеева.
14. Материалы по Археологии Кавказа (МАК), вып. XII, Москва, 1909.
15. Материалы по Археологии Кавказа (МАК), вып. XIV, Москва, 1916.
16. Материалы по Археологии Кавказа (МАК), вып. IV, Москва, 1894.
17. Фотографии Д.И. Ермакова, каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской Турции, Тифлис, Паровая типография Штаба Кавказского военного округа, 1896.
18. Фотографии Д.И. Ермакова, каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской Турции, продолжение каталога 1896 года, Тифлис, Паровая типография Штаба Кавказского военного округа, 1901.

Турции, Тифлис, Паровая типография Штаба Кавказского военного округа, 1896 г.; Фотографии Д.И. Ермакова, каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской Турции, продолжение каталога 1896 года, Тифлис, Паровая типография Штаба Кавказского военного округа, 1901 г.

D. ERMAKOV’S LETTERS TO COUNTESS PRASKOVIA UVAROVA

Ilia Nadimashvili

Society of Grigol Lortkipanidze, Georgia

ABSTRACT

Dimitri Ermakov’s facsimile letters to Prascovia Uvarova, the chairperson of “Moscow Imperial Archaeological Society” reflect business relationship between the photographer and the “Archaeological Society”.

Already from 1880, Dimitri Ermakov had taken photos of historical and archaeological artifacts for the “archaeological Society” through a famous historian and archaeologist Dimitri Bakradze, and since 1892 D. Ermakov continued work for the Society directly under the guidance of Countess Praskovia Uvarova.

Ermakov reports P. Uvarova, with the punctuality characteristic of him, about the carried out photographic work and its financial aspects. Some of the information relates to the details photographing such unique as Okoni Icon, Tbeti and Adishi Gospels.

The letters also narrate about the historical and architectural monuments of Tbilisi and Mtskheta. The relationship between Dimitri Ermakov and the prominent scientist, the founder and president of the Georgian Historical and Ethnographical Society, Eqvtime Takaishvili is expansively reflected, especially during their fabled expedition in 1910.

The reader will also encounter the information about other scientist in the letters too – like the well-known linguist and Caucasiologist, Lev Lopatinski, who had been an irreplaceable leader of the Georgian Department of the Moscow Imperial Archaeological Society. Just like, more members of the same Society – Lev Stanishevski, Simon Kldiashvili; also, a painter and photographer, Iuli Strume.

The originals of the letters are retained at the Moscow State Museum and their microfilms are at the National Center of Manuscripts of Georgia. The given letters represent an important source for the researchers of Dimitri Ermakov’s works as well as the interested parties.

KEYWORDS: DIMITRI ERMAKOV, PRASCOVIA UVAROVA, EQVTIME TAKAISHVILI, OKONI GOSPEL, TBETI GOSPEL

2018

30 ღაქაბბარი

#1

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

არქეოლოგია

ევროპის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. აფაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

შორეთის მონასტრის ლაპიდარული წარწერა

მალხაზ დათუკიშვილი

არქეოლოგიის დოქტორი

malkhaz.datukishvili@gmail.com

აბსტრაქტი

სტატიაში წახმოდგენილია შოხეთის სამონასტრო კომპლექსისა და დაპიდახუდ წახწე-
ხებთან დაკავშირებული კვლევა, რომელიც შესხუდდა საქათვედოს საისტოხოო საზოგადო-
ების, თსუ კუდგუხის ისტოხოოის კათედრისა და ქახთუდ კავკასიუხი კუდგუხის ისტოხოოისა
და ეთნოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ასპინდისხევის ეხთობდოვი კომ-
პლექსუხი ექსპედიციის მიეხ მოპოვებუდ მასადებზე დაყხდნობით.

ასპინდისხევის ექსპედიციამდე შოხეთის სამონასტრო კომპლექსზე ახქეოლოგიუხი
კვლევის, ფიქსაციისა და კონსეხვაციის მიმახთუდებით ახასდხოს რაგახებუდა აქტიუხი
სამუშაოები. რვენ ხედთ ახსებობდა მხოლოდ საისტოხოოო წყახობის მწიხი ცნობები, და
ასევე ცნობიდ მეცნიერეხთა თუ მოხადისეთა (XIX ს-ის II ნახევახი – XX ს-ის I ნახევახი) დაზ-
ვეხვითი ექსპედიციის შედეგები.

შოხეთის სამონასტრო კომპლექსი VI-XV საუკუნეების კუდგუხუდი მემკვიდრეობის
ძეგლია, რომელიც მდებახეობს ასპინდის ხაიონში, ასპინდისხევიში, სოფ. ოთის სამხე-
თ-აღმოსავლეთით 5-6კმ-ში. კომპლექსი მოიცავს კედლის მოზაიკით შემკუდ ოხსახთუდი-
ან დავხას, სამხეკროს, სკიხიპოხოიუმს, მციხე სამლოცველოიან ციხეს და კდდეში ნაკვეთ
სენაკებს. კუდგუხუდი მემკვიდრეობის ძეგლი წახმოადგენს მხავადჯეხ გადაკეთებუდ ხთუდ
ახქიგექგუხუდ ნაგებობას. მთავახი ეკდესია, სავახაუდოე VI-VII საუკუნის საკუდგო ნაგე-
ბობის ნაშთებზეა აგებუდი, ხასაც მოწმობს ამჟამინდელი საგხაპებოს კედლების წყობა
და საკუთხევის ქვეშ, კახებში რაშენებუდი მენპიდის ოხი ფხაგმენტი.

შოხეთის სამონასტრო კომპლექსზე, განსაკუთხებუდი მნიშვნელობისაა ასპინდისხე-
ვის ექსპედიციის მიეხ გამოვდენიდი დაპიდახუდი წახწეხები, რომდებიც შეიცავენ ინფო-
მაციას ფეოდალუხი სახდის წევეხთა, სავვახეუდო სახელების დადგენის კუთხით. დაპიდახუდ

წახწეხებში დასტუხდება ჯვრის მონასტრის ალაპებში მოხსენებულ ფოტოდან სახელები და სადაუხოტა:საბა-ნიკოლოზი და ოთახი ვახაზა, ხომედაც ხოგოხც შოხეთის მონასტრის ქტიტოხებს და (საბ)ოთხებს, შახოედ ხედმწიფეთა ჩამომავლებად (ხოსხოვან-ბაკუხე-ანებად) და შადიკაშვიდთა ფოტოდუხი სახდის წინაპხებად მივიჩნევთ.

ჩატახებუდი კვრევები ნათდად აჩვენებს, ხომ ასპინძისხევის ახქეოლოგიუხი ძეგლები სამცხე-ჯავახეთის კუდგუხუდი მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანეს ძეგლთა ხიგს განეკუთვნება. შოხეთის ნამონასტრადი ახქეოლოგიუხი თვადსაზხისით ბოლომდე შესწავლიდი ჯეხ კიდევ ახ ახის. აღნიშნუდ გეხიგოხიაზე ახქეოლოგია, მციხედი გამონაკდისების გახდა, ახ გასცილებია წმენდით სამუშაოებს. ჩვენი ვახაუდით, ის უძველესი დხოიდან წახმოადგენდა საკუდგო დანიშნულების ადგიდს.

საკვანძო სიტყვები:სამცხე-ჯავახეთი, ასპინძა, თორი, შორეთის მონასტერი, ლაკიდარული ნარწერა

შორეთის სამონასტრო კომპლექსი ქართული კულტურული მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. არასდროს ქცეულა სპეციალური კვლევის საგნად, თუ არ ჩავთვლით საისტორიო წყაროების მწირ ცნობებსა და XIX-XX საუკუნის მეცნიერთა თუ მოხალისეთა დაზვერვით ექსპედიციებს რეგიონში.

1985 წლის მიწისძვრის შედეგების შესწავლის მიზნით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამშენებლო მექანიკისა და სეისმომედეგობის ინსტიტუტის 1986 წლის ექსპედიციამ მესხეთის სხვა ძეგლებთან ერთად შეამონმა შორეთის მონასტრის მდგომარეობა. სეისმოლოგთა დასკვნას თან ერთვის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს უფროსის, პროფ. ი. ციციშვილის რეცენზია, შორეთის კომპლექსის პრევენციული კვლევა-კონსერვაციის აუცილებლობის შესახებ. ძეგლთა დაცვის სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებიდან 1986 წელს შორეთში მივლინებულ იქნა არქიტექტორ-რესტავრატორთა და ხელოვნებათმცოდნეთა ჯგუფი თამარ ნემსაძის ხელმძღვანელობით.

1987 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული საქართველოს საისტორიო საზოგადოების (თავმჯდომარე აკად. ა. აფაქიძე), ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და ქართული კულტურის ფონდის ერთობლივი ძალისხმევით შეიქმნა ასპინძისხევის ერთობლივი კომპლექსური ექსპედიცია (ხელ-ი მ. დათუკიშვილი). ექსპედიციის საერთო კოორდინაცია დაევალათ მესხეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას (პროფ. ო. ღამბაშიძე) და თსუ ქართული კულტურის ისტორიის კათედრას (პროფ. გ. ლორთქიფანიძე).

ექსპედიციაში 1987 წლიდან სპეციალური სტატუსით მიწვეულ იქნა არქიტექტორ-რესტავრატორთა ჯგუფი, თ. ნემსაძის ხელმძღვანელობით, ხოლო ექსპედიციის კონსულტანტად და წმენდითი სამუშაოების არქეოლოგიური მეთვალყურეობის გასაწევად სახელმწიფო მუზეუმის სპელეისტიკის განყოფილების გამგე პროფ. გ. გაფრინდაშვილი.

1988 წლის 13 ივნისს, ძეგლთა დაცვის სპეციალურ სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებამ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საისტორიო საზოგადოების პრე-

ზიდიუმს და არქეოლოგიურ კომისიას წარუდგინა საგარანტიო წერილი, რომ შორეთის სამონასტრო კომპლექსსა და ოთის კარის ეკლესიაზე წარმოებული წმენდითი სამუშაოების პარალელურად წარმოებდა კონსერვაცია.

შორეთის სამონასტრო კომპლექსი, VI-XV საუკუნეების კულტურული მემკვიდრეობის შესანიშნავი ძეგლი, წარმოადგენს კედლის მოზაიკით შემკულ, რამდენჯერმე აღდგენილ და გადაკეთებულ ორსართულიან ლავრას, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიწაზე ეკლესიით, სამხრეთ-დასავლეთ კრიპტაზე დაშენებული კარიბჭით, საძვალე-ეკლესიით, ორსართულიანი სამრეკლოთი, სკრიპტორიუმით, მცირე სამლოცველოიანი ციხე-სიმაგრით, ქვითკირით ნაშენი და კლდეში ნაკვეთი სენაკებით.

მდებარეობს ასპინძის რაიონში, ასპინძისხევში, სოფ. ოთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 5-6 კმ. დაშორებით, ჭავჭავეთის ზეგანის მსაზღვრავ ტყიან და კლდოვან ფერდობზე, მდინარე შორეთის (შოლოთის) წყლის სათავეში, კოხტასციხისა და ზედაველას გასწვრივ წარმოშობილ ბუნებრივ, კლდოვან ქვაბულში. მე-5 კატეგორიის სამანქანო გზა სოფელ ოთიდან ექსპედიციისა და ასპინძის სატყეო მეურნეობის და-

ლისხმევით ტაძრამდე მიყვანილია 1991 წლიდან და მრავალგზის შეკეთებული დღემდე ფუნქციონირებს. ძველი წარმოადგენს რთულ არქიტექტურულ ნაგებობას. მთავარი ეკლესია, VI-VII საუკუნის საკულტო ნაგებობის (სავარაუდოდ ადრექრისტიანული ეკლესიის) ნაშთებზეა აშენებული, რასაც მოწმობს ორივე, საძვალისა და სატრაპეზოს კედლის წყობა და საკურთხევის ქვეშ კარებში ჩაშენებული მენჰილის (ქვის სვეტი სტილიზებული ჯვრით) ორი ფრაგმენტი. მთავარი ეკლესია – ორეკლესიანი ბაზილიკა ფოროვანი ბაზალტითაა აგებული და არაუგვიანეს IX-X საუკუნით თარიღდება. XII-XIII საუკუნეში უნდა მომხდარიყო ლავრის ფუნდამენტური გადაკეთება და გაფართოება. დასავლეთით მდებარე ფასადი და ინტერიერი, კარგად დამუშავებული თლილი ქვით ნაგები, უაფსიდო, მაგრამ შთამბეჭდავი ზომის, არატოლფერდა რელიეფური ჯვრის მქონე არქიტრავით დამშვენებული ნაგებობა, სავარაუდოდ სკრიპტორიუმი, არაუგვიანეს XI-XII საუკუნეებით შეგვიძლია დავათარილოთ, თუმცა გაცილებით ადრეულიც შესაძლოა ყოფილიყო, სუსტი საძირკვლის გამო სავარაუდოდ მიწისძვრით ადვილად დაინგრეოდა და აღარ აღუდგენიათ ბერებს. მისი თლილი ქვები, მოგვიანებით ლავრის რეკონსტრუქციის, თაღებისა და სამრეკლო-საძვალის მშენებლობაშია გამოყენებული. XIII-XIV საუკუნეში მიუშენდა კარიბჭე, სამხრეთის ორ საძვალეზეა დაშენებული რეკონსტრუირებული ეკვდერი და სამრეკლო.

საისტორიო გეოგრაფია ტრადიციულად სამცხეში განიხილავს ასპინდას: „შეიპყრეს და მოჰკლეს ნასრა ხევსა სამცხისასსა, სოფელსა ასპინდას ქ-სა რ-ე“ (50:987). თუმცა, ასპინდა მტკვარზე მდებარეობს და ამ შემთხვევაში ქ-ცხ.-ბა მტკვრის ხეობას გულისხმობს „სამცხის ხევში“ და არა ასპინდისხევს, რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან „მოერთვის“ მტკვარს. ზოგადად, ქ-ცხ.-ის თანახმად გეოგრაფიულ ტერმინში: „ფანავრიდან მტკვარამდე“ იგულისხმება ტერიტორია ფარავნის ტბიდან (აგრეთვე ტბიდან გამდინარე მდინარე ფარავნიდან), დასავლეთით მტკვრის მარჯვენა ნაპირით შემოსაზღვრული „ნახევარკუნძულისა“, რადგან მტკვარი თმოგვიდან დასავლეთისკენ მიედინება ფარავნის ხერთვისიდან, ახალციხესთან უხვევს ჩრდილოეთით და ფოცხოვის ხერთვისიდან აწყურთან უკვე აღმოსავლეთისკენ მიედინება. ასპინდა-ლობიეთამდე ჯავახეთი მტკვრის მარცხენა სანაპიროზეც ვრცელდებოდა აბოცსა და ერუშეთამდე.

სამცხისა და ჯავახეთის ბუნებრივ დასავლეთ საზღვარს მტკვარი წარმოადგენდა, ჯავახეთიდან ოთა-საბოთარისა და თორის გამოცალკევებულ, მაგრამ საერისთავთ-ერისთავოში ინტეგრირებული ადმინისტრაციული ერთეულების გაჩენით, ჯავახეთშივე შეიქმნა მიკრო-ქვეყნები (ფეოდის (მამულის), ან სახევისუფლო-საერისთავობის სახით, ერისთავთ-ერისთავით სათავეში, რომელიც მენაპირეობდა და ვეზირის ან სარდლის სახელსაც ფლობდა ტრადიციულად), მამულების ნაწილი სამეფო დომენია, ნაწილი ეკლესიისა. ჯაყელთა გაძლიერებისა და გაათაბაგების შემდგომ და შალიკაშვილებთან მრავალწლიანი მოხარი ომის შემდგომ, „საზღვარმა“ ასპინდისხევის (მდ. ოთისწყალი/სანისლოს) მარცხენა სანაპიროს ციცაბო, კლდოვან მთებზე გადმოიწია, საიდანაც ჯავახეთის ზეგანი იწყება. ასპინდისხევის კლდეკარს ვარაზასციხე იცავს, აქედან ტაბანყურ-თრიალეთის გზა ერთის მხრივ სანისლაო-თეთრობზე შავი კლდის მიმართულებით გრძელდება, მთავარი მიმართულება ზემო ინთორიდან აზავრეთისკენ (ზვარეთი) მიდის, შემდეგ სამხრეთით ალასტან-საროს და ჩრდილოეთით შარვაშეთ-ტაბანყურისკენ. ღართა-მამანშიდის გზას ციხისჯვარისკენ (თორი) მივყავართ. გზა აქ კოდიანზე გადადის. „ცხრანყაროს უღელტეხილი გვიან გატანილი გზაა, ამიტომ ჯავახეთიდან თორში გადასვლა უმეტესად ციხისჯვრით ხდებოდა, რომელიც გაცილებით დაბალია და ადვილად გადასალახი“ (2:99). გზის სიძველეს ადრეფეოდალური მენჭილები და ქვაჯვარები

მონუმბენ, რომლის არსებობა ჯავახეთის ზეგანზე გადასასვლელ საურმე გზაზე მდებარე შორეთშიც დადასტურებულია არქეოლოგიური კვლევის დროს.

ხეობის უძველესი სათემო სახელწოდება სავარაუდოდ ბოთა (ბოდი), აქედან კი საბოტარი (საბოთარი) უნდა ყოფილიყო: „შეუბნეს ნაქურდეველთა და საბოტარელთა, მოიყვანეს ლაშქარნი კახეთით და გასცეს უფლისციხე...“ (51:173). იგივე სახელწოდება (“ტ“-ს “თ“-თი ჩანაცვლებით მეორდება ვანის ოთხთავის ანდერძ-მინანერში: „...შემოსწირა... ჩვენ, საბოთარსა და შორათელთა, პირველ ხატსა მაცხოვრისასა და წმინდასა გიორგი შოროთისასა და წმინდასა ნიკოლოზს“ (21:80). შესაძლოა „საბოთარი“-დან იქნა მიღებული გვიანფეოდალური ოთარი, ოთარაი, ოთა. „ოთარი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა შალიკაშვილთა აქვს“ (55:34). „ოლიდაშვილთა (მტკვრის ხეობაში ტოპონიმის „ოლოდის ქუაბების“ არსებობა, დაკავშირებული უნდა იყოს ოლიდაშვილ/ალადაშვილებთან და ასპინძისხევთან), აქუს ოთარა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა“ (55:80), „შალიკაშვილის ზემბადის შვილმა მითივ ნაქონები ოთის ციხე წარუღო“ (55:34), „სახარება დაინერა... ქართველთა გავარში, სოფელში, რომელსაც ჰქვია ოთა“ (1:86). ასპინძისხევი ძველთაგან საეკლესიო, მცხეთის საკათალიკოსო მამული იყო. როგორც ვიცით, XI საუკუნიდან ჯავახეთის ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილი „მტკვარამდე“, თანდათან სამეფო დომენად იქცა უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული მდებარეობის გამო. ასპინძისხევი კოდიანით, თეთრობით, ზედაველათი და ზვარეთით, გზაჯვარედინზე მდებარეობდა პიტიახშთა, ბალუაშთა, თორელ-სამძივართა, ჩორჩანელ-ჯაყელთა, თმოგველ-წუნდელთა, „შაროველ ხელმწიფეთა“, ოძრხელ სეფენულთა და „ალასტნელ მეფე-უფლისწულთა“ მამულებს შორის. გზები ციხესიმაგრეთა მძლავრი სისტემით კონტროლდებოდა: კოდიანის უღელტეხილი თორის ციხისჯვრის ციხით, სამცხის მხრივ ჩიტკიბებების ციხით და მამანმიდის კლდეკართან სანილო-თეთრობისკენ ვარაზას ციხით. ჯავახეთში მიმავალი საურმე გზა ოთისა და ზემო ინთორის ციხეებით. აზავრეთის გზა, რომელსაც ოთიდან და დამალადან მომავალი საურმე გზები უერთდებიან, შორეთის ციხით, დამალის მიმართულებით კი კოხტას ციხით. ასპინძისკენ მიმავალი გზაზე ოთართა საციხისთავო რეზიდენცია – ოთის ციხე მდებარეობს. საფორტიფიკაციო ნაგებობების ნაშთები შეინიშნება აგარის ნასოფლართან, ასპინძას კი საკუთრივ ასპინძისციხე იცავდა. ციხე-სიმაგრეთა ეს მძლავრი სისტემა უშუალოდ სათვალთავო კოშკების მეშვეობით უკავშირდებოდა ერთმანეთს.

ხევი განსაკუთრებით მდიდარია ეკლესია-მონასტრებით: აგარის ეკლესია (ყიზილ-დერესა), ღართის, სანილოს, ოთის მარიამ წმინდის, მამანმიდის, ქვემო ინთორის ეკლესიები, ბეთლემისა და შორეთის მონასტრები.

შორეთის მონასტერი საურმე გზების გზაჯვარედინზე მდებარეობს, უწინ აქ არაუგვიანეს VI-VII საუკუნეების სასაზღვრო მენჭილი (სვეტი, „ჭორატი“) მდგარა (87:406). „ქვაკაცა აგებული, ჭორტი არს ქვა აგებული უკიროდ, კაცთა უმაღლესად, ნიშნად, რათამე დასანიშვნელად“, მოკვლევულია შორეთში 1987 წ. წმენდითი სამუშაოების წარმოებისას. სვეტი ორად არის გაჭრილი და ჩაშენებულია საკურთხევლის ქვეშ, პირველ სართულზე სატრაპეზოდან გამავალი აღმოსავლეთის კარებში (საკითხის დასმისთვის დავძენთ, რომ საინტერესო კვლევის საგანია „ჭორატი“-ს ლაზურ-ზანური ფორმა, აქვს თუ არა „ო“ პრეფიქსი, შეიძლება დაუკავშიროთ ტოპონიმების: ოშორა-შორეთი ეტიმოლოგიურ კვლევას, საყურადღებოა ივანე გვარამაძის ჯავახური „ჭაიტა“ და მარი ბროსეს „ტაიჯი (ტაიჭი)“.

რებს შორეთის „ფარული“ და 2017 წ. გამოვლენილი ლაპიდარული წარწერა: „ი(ესო)ო ქ(რისტ)ე... მოსახელისა შენისა...“ (იხ. ქვემოთ).

2. და 3. შემონირულობანი კოზმან და პავლე არსენის ძე უგრეხელიძეთა გვარებს იხსენიებენ ანდერძებში. სწირავენ „შოროთას“, ან „წმ. გიორგის შოროთისასა“ (69:203).

4. ხელნაწერთა ანდერძებს დაემატა ე. თაყაიშვილის მიერ 1917 წელს შიო მღვიმის მონასტრიდან ჩამოტანილი თეოფილე ხუცეს-მონაზონის მიერ თარგმნილი ასკეტური კრებული „მამათა ცხოვრების“ მინაწერი: „ითარგმნა ... სახელითა და მეოხებითა... და წმიდის გიორგისი შოროთისაითა ... ნუ ვინ გამოაჰუბს ხატსა ღვთაებისასა და წმიდასა გიორგის შოროთისასა“ (70:N1342). ამ ანდერძს ყურადღება პირველად ექსპედიციის წევრმა ო. მაისურაძემ მიაქცია 1992 წ.

შორეთის შესასვლელთან არსებული წარწერის პირველი სრული და სწორი წაკითხვა ეკუთვნის გიორგი ბოჭორიძეს, გამოქვეყნება – ვ. ბერიძეს: „ორბ(ელ)ისძეს ნიკოლოზს, გალატოზთ უხუცესს შეუნდვენ ღმერთმან, ამინ“.

ეკლესიის შესახებ ბერიძე ამბობს: „ვარჩიეთ ეკლესია არ განგვეხილა, რადგანაც მის შესახებ ზუსტი და საბოლოო დასკვნის გამოსატანად, მისი შრეების გასარჩევად, ძეგლის საფუძვლიანი განმენდა და თვით გათხრაც კი იქნებოდა საჭირო, მით უფრო, რომ შენობა თავისი ტიპითაც მეტად თავისებურია“ (7:214). გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში მოხსენიებულია „სათესველი შოროთა, შორეთა“. აღწერილია მხოლოდ როგორც სათესველა (14:148).

პარხლის ფასადზე 17 სტრიქონიან მხედრული, XIII-IV საუკუნის წარწერაში იხსენიებიან საბა მღვდელმთავართ უხუცესი, პატრონი კათალიკოზი ნიკოლოზი (ე. თაყაიშვილის ვარაუდით 1240-1273 წლებში მოღვაწე ნიკოლოზ კათალიკოზი), და „საბადრის შვილი“. ვინ უნდა იყოს „საბადრის შვილი“, რომ ესოდენ მაღალი რანგის სასულიერო პირებთან ერთად ბრძანებას იძლევა პარხალში და წარწერაში მღვდელმთავართუხუცესისა და კათალიკოზის შემდეგ იხსენიება?

„... 5. მღვდელთ მოძღუა... (ქ)აღწულთაითა:ესე დაწერილი:მე საბა:მღდელ მთრ

6. თ უხუცესმა ... (პა)ტრონმა წმნ:ქ კ-ზმნ:ნკ-ზ:და საბადრის შვილმა

7. მიბრძანეს ...“

ქ-ცხოვრების „საბოტარელთა“, ვანის ოთხთავის „საბოთარი“-სა და პარხალში მოხსენებულ „საბადრის შვილი“-ს ურთიერთკავშირი დასაშვებია, მით უმეტეს, რომ შორეთის იმპოსტის რელიეფურ წარწერაში მოხსენებული კათალიკოსის სახელი შესაძლოა ნიკოლოზი იყოს (წარწერა ჩამოტეხილია, რელიეფური ასომთავრული გრაფე-

მების მხოლოდ ქვედა ნაწილებია შემორჩენილი და ძნელი ამოსაცნობი, ანუ “მქლ” და “ნკზ” იდენტურია).

ვახუშტის შორაპანი („არს შორაპანს მონასტერი...“) პროფ. გურამ გრიგოლიასა და მეუფე ანანია ჯაფარიძის მოსაზრებით, სრულიადაც არ არის შემთხვევით ნახმარი. მაგისტრალურ გზებზე მოწყობილი იყო გამაგრებული პუნქტები, ქალაქები, „შორაპნები“, („სარაპანის“-ები), ინფრასტრუქტურით, საფორთიფიკაციო და საკულტო ნაგებობებით. „შაჰრ/საჰრ“ ქალაქია სპარსულად, ხოლო „პაან/პავან“ უფალი (მფარველი, მცველი, გამგებელია), საუკეთესო ძველქართული თარგმანი სარაპანისა „უფლისციხეა“. საგულისხმოა ვიკიპედიაში „სატრაპის“ ეტიმოლოგიური განმარტება:

„The word SATRAP is derived via Latin *satrapes* from Greek *satrápēs* (σατράπης), itself borrowed from an Old Iranian *xšaθra-pā/ā-. In old Persian, which has the native language of the Achaemenids, it is recorded as xšaça-pāvan (literally „protector of the province“), xšaça („relam“ or „province“) and pāvan („protector“) is the origin of the word „kshatriya“. In modern Persian the descendent of xšaθrapāvan is shahbān (شاهبان), but the components have undergone semantic shift so the word now means „town keeper“ (shahr [شهر] meaning „town“ + bān [بان] meaning „keeper“).

„მარზპანი“ სხვადასხვა განმარტებით „საზღვრის მცველს“ და „სანაპირო ქვეყნის უფალს“ ან „უფლის ნაცვალს“ ნიშნავს.

X-XI საუკუნეში ბოქთა დაიმცრო და ოთაში აიგო ახალი ფეოდალური სახლის რეზიდენცია – ოთის ციხე რაბათით, საბოთარი-ოთა-ოთარი და ოშორა-სარო/შარო-შარო-ეთი/შორეთი კი გაერთიანებულ ერთეულად, მიკრო „ქუეყანად“ ჩამოყალიბდა, ანუ: აპინდისხევი ოშორით, კოდიანით, ტაბანყურით, ზვარეთით, სარო-სამსარის გასწვრივ ფარავნისწყლის მარჯვენა სანაპირო ფლატემდე, რაც ამ მხარის ბუნებრივ საზღვარს წარმოადგენს აბულ-სამსარის ქედამდე, გვირგვინდება აბულის ციხით, შესაძლოა ამ ფეოდალური სახლის იურისდიქცია ვრცელდებოდა გარკვეულ პერიოდში თორზე, დემოთის ციხეზე, აწყურზე, ფერსათის მთაზე, მტკვრის ხეობაზე ტაშისკარამდე და იმიერ ქართლზე. შესანიშნავად მოგვეხსენება, რომ იმერეთი „იმიერ ქართლი“ იყო და აფხაზთა სამეფოს მიერ ქართლის ანექსიამდე (ანუ ლეონ II-მდე) შორაპნის, მარგვეთის, ჩიხის ერისთავები ქართლის ერისთავებად მოიაზრებოდნენ. მიჰრი და არჩილი იმიერ ქართლში, ეგრისში, აფხაზეთში, სვანეთსა თუ კახეთში, სპერში, კლარჯეთსა თუ ჯავახეთში, საკუთარ მამულში იყვნენ, სამეფოსა და სარწმუნოებას იცავდნენ და მპყრობლებისგან.

„კოდიანის საბატონო“ სტრატეგიული თვალსაზრისით ერთიანი, უალტერნატივო და ეკონომიკურად დაკავშირებული მიკროქვეყანა იყო, რომელიც სავარაუდოდ შეიქმნა ისტორიულად უკვე ადრევე არსებულ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ერთეულის საზღვრებში, „სახელმწიფოში“, რომელსაც არაუგვიანეს VIII-IX საუკუნეებისა (შესაძლოა მანამდეც, VI საუკუნიდან, სპარსელთა მძლავრობის დროიდან, როცა ხოსროვანთა მეფობა მოსპეს, ერისთავებს მამულები დაუმტკიცეს და „უმეტეს ქართლში“ გაბატონებულნი „ჰბრძოდნენ ბერძენთა“). ეს სახელმწიფო „ოშორა“/ „შაროეთი“-ს (ჯავახეთის შორაპან/სარაპანისის) სახელწოდებით იყო ცნობილი, ცენტრით სარო (შარო)-ში, რომლის ეტიმოლოგია სპარსულ-ფალაურ „შაჰრ“ (ქალაქი)-იდან მომდინარეობს. ანალოგიური წარმომავლობისაა რუსთველის „გულან-შარო“ (სპარს. „გულან“-ვარდი და „შარო“-ქალაქი, გავიხსენოთ თანამედროვე „ფერეიდუნ-შაჰრ“-ი, ირანის მარტყოფი). ბაგრატ შაროელ

ხელმწიფის (მამულის აფხაზეთში მქონე) ქალი თხოვდება აშოტ კუროპალატის უფროს ძეზე – ადარნასეზე, ჩიხაში აშოტ კუროპალატის შვილიშვილი გიორგი I აღწეფელი ძმის-შვილს ქართლის ერისთავად ნიშნავს, ანუ აფხაზეთის სამეფოს უერთებს (ეს ტერიტორია ლიხამდე ისედაც ლეონ II-ს დროიდან აფხაზეთში მოექცა, მაგრამ არ ვიცით ჩიხის ერისთავის იურისდიქცია ამიერქართლსა და თორ-ჯავახეთზეც თუ ვრცელდებოდა, და სადამდე მიდიოდა). შაროელთა განაყოფი შტო ივანე და შემდეგ ადარნასე შავლიანები აფხაზეთის ტახტზე ადიან IX საუკუნეშივე. შავლიანები უზურპატორებად ითვლებიან თუმცა შესაძლოა დედის მხრივ თეოდოსი II-ის (აშოტ კურაპალატის სიძის) ასულის მხრივ ლეგიტიმურობასაც ფლობდნენ აფხაზეთის ტახტზე, რადგან მხოლოდ გიორგი I აღწეფელის ქვრივის მხარდაჭერით, ივანე შავლიანს არავინ აპატიებდა დემეტრე II-ის ძეთა მკვლელობას და ტახტზე ასვლას, ვერც გუარამ მამფალს დაუმოყვრდებოდა ყოვლად არალეგიტიმური უზურპატორი. ბაგრატ დემეტრეს ძე ბიზანტიელთა ჯარის დახმარებით იბრუნებს ტახტს, ცხადია ბიზანტიის პროტექტორატის ქვეშ. ეს ჰიპოთეტური მოსაზრება „შავლიანების დედის ხაზით თეოდოსი II-ის ასულისგან ჩამომავლობისა“, რომელსაც თავის მხრივ დედა აშოტ კუროპალატის ასული ჰყავდა, ეკუთვნის მ. ბირკაძეს (მარკოზ ურქითს). ჩვენი შემხვედრი ჰიპოთეტური მოსაზრებაა, რომ შავლიანთა სახლი ბაგრატ შაროელ ხელმწიფის სახლის განაყოფია და ამ ფეოდალური სახლის მამული სწორედ ზემო ჯავახეთია სამხრეთით და დასავლეთით მტკვარამდე, წუნდამდე, აღმოსავლეთით ფარავნამდე, ჩრდილოეთით კი თანამედროვე არგვეთის ჩათვლით (რაც იმ დროს ჯერ კიდევ იმიერ ქართლად მოიაზრებოდა, მაგრამ ფაქტიურად აფხაზეთი იყო, როგორც საგანგებოდ აღნიშნავს მერჩულე), გიორგი I-ის მიერ ჩიხაში ძმისშვილის გაერისთავება, შესაძლოა სწორედ მეზობელი ფეოდის დაპყრობას, შაროელ/შავლიანთა წინააღმდეგ მიმართულ აქტს წარმოადგენდა.

„შაროელ ხელმწიფეთა“ სახლი საგვარეულო სახელით ვარაზ-ბაკური (სახელი ბაგრატ ბაგრატიონთაგან დამოყვრებითვე „ნასესხები“ ჩანს) ვფიქრობთ, რომ შაროელ ხელმწიფეთა სახლი ხოსროვან-ბაკურეანთა ჩამომავალი უნდა იყოს, არჩილისა ან მიჰრის შვილებისაგან, არჩილს ცოლად ბაგრატიონი ჰყავდა (მირდატ ვახტანგის ძის შთამომავლობიდან), ამგვარი მრავალჯერადი დანათესავებიდან უნდა მომდინარეობდეს „შაროელთა“ ლეგიტიმაცია ჯავახეთშიც და აფხაზეთშიც.

აშოტ კუროპალატი თეოდოსის II-ს (სიძეს) კახეთის წინააღმდეგ სამხედრო დახმარებას უწევდა, მაგრამ ბუღა თურქის შემოსევისას ბაგრატ კუროპალატი (აშოტის ძე) უკვე არაბთა მხარეს იბრძვის აფხაზეთის სამეფოს დემეტრე II-ს (დისშვილის) წინააღმდეგ. უფროსი ძმა ადარნასე, ბაგრატ შაროელის ყოფილი სიძე, არ ერევა კონფლიქტში, ხოლო უმცროსი ძმა გუარამ მამფალი პირიქით ჯავახეთს იპყრობს, მაგრამ იბრძვის არაბების წინააღმდეგ და ეხმარება აფხაზთა მეფეს, რომელსაც თავის მხრივ ცდილობს ქართლის დაუფლებას. აშოტ კურაპალატის ერთ სავარაუდო შვილიშვილს ივანეს ძეს ადარნასე შავლიანს ცოლად მოჰყავს მისივე მეორე შვილიშვილი გუარამ მამფალის ასული, ხოლო რაც შეეხება ბიზანტიური ჯარით დაბრუნებულ აშოტ კურაპალატის მესამე შვილიშვილს ბაგრატ დემეტრე ძეს, რომელიც უზურპატორ ადარნასეს სიკვდილით სჯის, დაქვრივებულ გუარამ მამფალის ასულს ცოლად ირთავს, ცოლისძმა – განდევნილი ნასრე გუარამ მამფალის ძე ჩამოყავს კონსტანტინეპოლიდან, მოირთავს ოსებს და ეწყობა მტრებს: ტაო-კლარჯეთის ხელმწიფეთ, ლიპარიტ ბაღუაშსა და ანისის მეფეს.

გუარამ მამფალმა ოძრხე, ჭავახეთი და თრიალეთი დაიქვემდებარა, როგორც ჩანს შაროელ ხელმწიფეთა ადარნასესთან უკვე დამოყვრებულმა სახლმა (ადარნასეს მიერ ცოლის „განტევებით“ დამცირებულმა, მაგრამ გრიგოლ ხანძთელის მიერ ღირსება აღდგენილმა), „იპატრონა“ გუარამ მამფალი და ეს ურთიერთობა მოგვიანებით შავლიანებთან დამოყვრებაშიც გამოიხატა, თუმცა 80-იან წლებში ვითარება გართულდა, გადმოდის არგვეთიდან ლიპარიტ ბაღუაში, იპყრობს თრიალეთს სკვირეთამდე და იპატრონებს დავით კურაპალატს, რომელსაც მოტყუებით ჰკლავს ნასრა, რადგან თრიალეთში ბაღვაშის გაბატონებისთვის პასუხს სწორედ დავით კუროპალატს მოჰკითხავს. დავითის ღალატით (მიტყუებით) მოკვლისთვის ნასრას განდევნიან ბიზანტიაში, ბაგრატ I-ის მიერ დაბრუნებულს ველარავინ, კი ისევ ამარცხებენ და ჰკლავენ ასპინძის მიდამოებში. არ არის ცნობილი თუ რა ბედი ეწია ამ დროის განმავლობაში „შაროელ ხელმწიფე ბაგრატს“, მის შთამომავლებსა და მის სახელმწიფოს, მით უმეტეს, რომ ნასრას ყოფილი სიძე ადარნასე შავლიანი ბაგრატ I-მა ჩამოაგდო აფხაზეთის ტახტიდან, სიკვდილით დასაჯა და თვითონ შეირთო ცოლად ნასრას დაქვრივებული და.

ნასრას მოკვლის შემდეგ, „დავით კუროპალატის სისხლისგან უბრალო“, შემონახვნიებული გუარამ მამფალი ძმებს და ნათესავებს განუყოფს მამულს. ამ დროს, შესაძლოა კოდიანს, ასპინძისხევსა და შარვაშეთს, ზემო ჭავახეთს (ზეგანს ფარავნისწყლამდე) კვლავ „შაროელთა“ სახლი ფლობს, მით უმეტეს, რომ სავარაუდოდ ნასრას წინააღმდეგაც გამოვიდოდნენ შაროელნი და ასპინძასთან მის განადგურებაშიც მიიღებდნენ მონაწილეობას.

XI საუკუნეში ჭავახეთის ერისთავებად ფარსმან თმოგველი და ზვიად მარუშიანი გვევლინებიან, მაგრამ ეს უკვე ეხება კონსტანტინე III-ის მიერ ჭავახეთის შემოერთებისა და ახალქალაქის განვითარების, აღმშენებლობის შემდგომ პერიოდს. როგორც ჩანს კოდიანი, შარვაშეთი და სარო-სამსარი როგორც ჩანს ავტონომიურ მიკროქვეყანად რჩებოდა და უწინარეს ყოვლისა საუფლისწულო დომენთან იყო ინტეგრირებული, უაღრესად სტრატეგიული მდებარეობის წყალობით მუდამ ცენტრალური ხელისუფლების ყურადღების ცენტრში მყოფი, ეტყობა სამეფო ოჯახის სანდო დასაყრდენს და ეკლესიის ერთგულ მოკავშირეს წარმოადგენდა (სოფლების დიდი ნაწილი ასპინძისხევსა და ზვარეთში სვეტიცხოვლის საკუთრებაა).

XII საუკუნის ბოლოს თაღპიონზე ახალციხელები ჩნდებიან, საკუთარი სახელები: შალვა და ივანე თორელთა საგვარეულოში არც მანამდე, არც შემდეგ არ გვხვდება. XI ს. ვარაზ-ბაკური გამრეკელის თიკუნი: „გამრეკელი“ საკუთარ სახელად გვხვდება თორელელებში, მაგრამ შესაძლოა ვარაზ-ბაკურის შთამომავალი თორელეებზე გათხოვილი ქალის მიერ იყოს დამკვიდრებული სამძივარ-თორელთა გვარში. ცხადია რძლის, თუნდაც სახელგანთქმული წინაპრის (ან მამის) სახელს პირმშოს, მემკვიდრეს არ დაარქმევდნენ არანაკლებ სახელოვანი ფეოდალები, მაგრამ შესაძლოა დაწინაურებულიყო გამრეკელის სახელის მატარებელი უმცროსი ძე (გამრეკელი თორელი) და შემდეგ უკვე ახალ საგვარეულო სახელად დაემკვიდრებინა იგი. რაც შეეხება საკუთარ სახელს შალვა-ს (შავლეგოს), შესაძლოა „შაროელი“-სგან მომდინარეობდეს. თანამედროვე ჭავახურ დიალექტზე „საროელი“ გამოითქმის „სარველ-ად“. შაროელიდან მოდის შარვაში (ლაზურ-მეგრული ფორმა), შავლეგო და შალვა, გვარი „შავლიანი“ შალვადან უნდა მომდინარეობდეს, ხოლო თავდაპირველი ფორმა შაროელ-შარველი უნდა ყო-

ფილიყო. შარვაშეთის ქედი თორსა და ჯავახეთში და შარვაშიძე გვარი აფხაზეთში სწორედ შაროელ-შავლიანებისგან უნდა მომდინარეობდეს.

ახალქალაქი („ახალ-ქალაქი“ გულისხმობს ზემო ჯავახეთში ძველი ქალაქის (ძველი რეზიდენციის) არსებობას, რომელსაც სავარაუდოდ სარო (შარო, შაროეთი, შორაპანი) უნდა რქმეოდა, ნუნდის ზეობის დროს ფარავნის მარჯვენა ფლატეზე იყო მოქცეული, სახელმწიფოდ იწოდებოდა, სავარაუდოდ „გუგარქი-გოგარენეს“ ანუ სომხურ სახელმწიფოთა ექსპანსიის დროსაც იწოდებოდა დამოუკიდებლობას. X-XI საუკუნიდან როგორც ჩანს ზემო ჯავახეთის ეკონომიკურმა ცენტრმა ახალქალაქში გადმოინაცვლა, თმოგვი საკარგავია, ქვემო ჯავახეთში ხერთვისი, ნუნდა, ყველის ციხე ძლიერ ცენტრებად არიან ჩამოყალიბებული, აწყურში-თორსა და გუჯარეთში სამდივარნი ჩანან, XII საუკუნეში მტკვრის მარჯვენა ნაპირით შემოსაზღვრული „ყურე-ნახევარკუნძული“ სავარაუდოდ „შაროელთა“ ჩამომავალ ახალციხელების მამულია, რომლის იურისდიქცია ჯაყელთა ხარჯზე ახალციხის მიმართულებით იზრდება, ხოლო აზავრეთ-ალასტან-კოხტა-სარო-სამსარ-შარვაშეთის-კოდიანით შემოსაზღვრული მხარე საუფლისწულო დომენად არის ჩამოყალიბებული. კვლევის საგანია შაროელთა სახლისა და ორბელიანთა ურთიერთკავშირი.

სერგი მაკალათიას მიერ ჩაწერილ შოთა რუსთველის შესახებ ჩაწერილ მესხურ ლეგენდაში ასპინძისხეველ კოდიანის მებატონის მამულები „ნალკამდე სწვდება“ ანუ დანარჩენ ზემო ჯავახეთსა და თრიალეთზეც ვრცელდება... ვინ არის კოდიანის მებატონე ვარაზ-ბაკურ ოთარი? სამშვილდელ „ნათესავით პიტიახშ“ ვარაზ-ბაკურის შთამომავალი? თუ ხოსროვან-ბაკურეანი? შორეთის ლაპიდარულ წარწერაში მოხსენებული XII-XIII ს. ვარაზ-ბაკურ ოთა(რაის)ძე სწორედ საბოთართა და შაროელ-შორეთელ-შოროთელთა ჩამომავალია, სამშვილდეში მოკალათებულ სომეხ ბაგრატუნთა პირველი „მწურთნელი“ ხომ ისევ ვარაზ-ბაკურ გამრეკელია XI საუკუნეში, აძიკვის ორივე წარწერის XII ს. ვარაზ-ბაკურ ერისთავთა ერისთავია. შორეთის ვარაზ-ბაკურს ოთა(რაი)ს ძის, წინაპრთა სახლის წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ ბაგრატ შაროელი ხელმწიფე, იოანე და ადარნასე შავლიანები აფხაზეთის მეფენი, შარვაშიძენი (აფხაზეთის ერისთავი დოთალო და დარდინ რუმის ამირსპასალარი), შალვა და ივანე ახალციხელები.

ნიკო მარი ფიქრობდა, რომ „შაროელი“ და „შარვაშიძე“ ერთმანეთს უდრის და შარვაშიძე შაროელის მეგრულ-ჭანური ფორმიდან შაროში-დან მომდინარეობს. ჩვენი აზრით სვანურ დიალექტში შაროელი/შარვაში შარველ-შავლიანად ტრანსფორმირდა, რაც დიალექტთა თავისებურებების გათვალისწინებით სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა, თუმცა არ იქნა გაზიარებული მეცნიერთა მიერ და უპირატესობა მიენიჭა მოსაზრებას შარვაშიძეთა შარვანშაჰიდან (დავით აღმაშენებლის სიძე) მომდინარეობის შესახებ.

გიორგი მერჩულის ცნობა „შაროელ ხელმწიფის“ შესახებ, ცხადია საშუალებას გვაძლევს პარალელი გავატაროთ „კლარჯ ხელმწიფეებთან“, აშოტ კუროპალატის რძალი, ადარნასე მეფის პირველი მეუღლე შაროელ ხელმწიფის ასულია და გიორგი მერჩულის ჰაგიოგრაფიული თხზულებიდან კარგად ჩანს თუ როგორ იცავს უსამართლოდ განდევნილი დედოფლის ღირსებას მხცოვანი გრიგოლ ხანძთელი. მონაზვნად აღკვეცილ დედოფალს „ბევრელს“ უწოდებენ მონასტერში, ესეც საგულისხმოა, რადგან ტოპონიმი ბავრა (ბავრელი-ბევრელი) ორ ადგილას დასტურდება ჯავახეთში, ბევრეთი აგრეთვე ტოპონიმი (ამჟამად დედათა მონასტერი) საორბელო თრიალეთში ვერეს ხეობაში (სკვირეთ-

ში). რაც შეეხება „შაროელს“, ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებით რაჭას („შაორი“) უნდა უკავშირდებოდეს, ცხადია იმ მოტივითაც, რომ შაროელი ხელმწიფის ასულს „მამულში, აფხაზეთში“ აბრუნებენ, და რაჭა აფხაზეთის სამეფოშია ამ დროს, მაგრამ ერთის მხრივ „ხელმწიფის“ სტატუსი საკუთრივ შაორის (რაჭის) მეტატონეებთან არსად დასტურდება, ამას გარდა, ჭავახეთში, ფარავნის ტბასთანაც მდებარეობს ტოპონიმი „შაორი“, უძველესი, მშრალი წყობით აგებული ციხე-სიმაგრე. „შაროელი ხელმწიფე“ უკავშირდებოდეს ტაო-კლარჯეთთან გეოგრაფიულად უფრო ახლოს მდებარე, მეზობელ მიკრო ქვეყანას (რეგიონს) – საროს, რომლის პოლიტიკურმა ცენტრმა (დედაქალაქმა) შემოინახა სახელწოდება სარო და წარმოდგენილია ნაქალაქარი საროს უძველესი ციხე-სიმაგრისა და რეგიონის, უფრო ადრინდელ, ერთმანეთთან დაკავშირებულ საფორთიფიკაციო, საკულტო, საცხოვრებელ ნაგებობათა კომპლექსის სახით, რაც ცხადყოფს მძლავრი, რეგიონული სახელმწიფო-ადმინისტრაციული ცენტრის არსებობას.

ტოპონიმი „სარო“ ირანული „შარო“-დან („შაჰრ-ი/ო“, ქალაქი, გალავნიანი ადგილი), იგივე მეთოდოლოგიით არის წარმოშობილი, როგორც ქართულ სუფიქსიანი ინდოევროპულ/ხეთური „ლართ-ა“ ან „ქართ-ა“. შორეთის მონასტრის არქეოლოგიური კვლევის პარალელურად დაზვერვითი სამუშაოები მიმდინარეობდა სოფ. ოთასა და მის შემოგარენში, გამოვლენილია გვიანბრინჯაოს ხანის ყორღანული სამარხები, ქვასამარხები, მძლავრი საფორთიფიკაციო ნაგებობის ნაშთები შორეთისკენ მიმავალ გზაზე ე.წ „სათრითავის“ გადასახვევისკენ. კოხტას ციხისკენ მიმავალ საურმე გზისკენ, „სათარი“ კი დამახინჯებული შესაძლოა „საბოთარი“ იყოს, „სათრისთავი“ ანუ „საბოთრის“ თავი, XI-XIV სს., მიწისძვრებისა და პერმანენტული შემოსევების შედეგად შორეთის ციხე-სიმაგრისა და „საბოთარი“-ის ორი შესამედი მაინც ჩამოქცეული ჩანს, შესაძლოა „სათარ/საბოთარი“ აღდგენას ვეღარ დაექვემდებარა ნამოსახლართურთ და გავერანდა, რეზიდენცია კი სწორედ ამ დროს იქნა ოთაში გადმოტანილი მდინარის მარჯვენა ნაპირზე.

შორეთის მონასტრის მომდევნო ხეობაში უხეშად გათლილი ქვის შენობა დგას, სავარაუდოდ ციხე. იკვეთება რამდენიმე გოდოლი, მაგრამ შესაძლოა საკულტო ნაგებობაც იყოს, ზემო ინთორის ნასოფლართან, კლდის ქიმზე. თუ ვარაზას ციხე-შორეთის ციხე და ოთის ციხე ერთმანეთს ვიზუალურად ხედავენ და სიგნალის გადაცემაა შესაძლებელი, ზემო ინთორის ციხე ამ სისტემაში არ ზის, ის სხვა ეპოქისაა, გაცილებით უფრო ადრეული პერიოდის, სავარაუდოდ „სათარ/საბოთარის ციხის“, ჩიტიკიბეების, ოლდანის და „ბოქთის ციხის“ დროინდელი.

IX-XI საუკუნეებში სახეზეა აფხაზთა მეფეების გააქტიურება ქართლის მიმართულებით, არგვეთის მიმდებარე თორი და ჩრდილო ჭავახეთის ზეგანი თრიალეთითურთ ქეშმარიტი კარიბჭე და სტრატეგიული პორფოსტია. სიმპტომატურია შავლიანთა გამეფებისთანავე ლიპარიტ ბაღვაშის არგვეთიდან თრიალეთში გადასვლა, ბაგრატის დაბრუნებისა და ადარნასე შავლიანზე შურისძიების შემდეგ შესაძლოა შეთანხმებულიც იყო ეს გადასვლა. „შაროელი ხელმწიფის“ დროს აფხაზეთის სამეფოს საზღვრებში აღნიშნული რეგიონი (სარო, შარო, შაროეთი) შესაძლოა თამამად მოვიაზროდ. სავარაუდოდ, შაროელთა შტო აფხაზეთში გამეფდა, ბაგრატის ბიზანტიიდან დაბრუნებამ რადიკალურად შეცვალა Status Quo. აფხაზეთის სამეფოს იურისდიქცია X საუკუნიდან სწრაფად განივრცო მეტნაკლები წარმატებით ჭავახეთზე. ბაგრატ მესამე კუმურდოს ქტიტორადაც მოგვევლინა.

კოდიანის მთა (ვახუშტის მიხედვით „ჯავახეთის მთა“) არის შარვაშეთის (ზოგ წყაროში „შავრაშეთი“-ს) წყალგამყოფი ქედის შემადგენელი ნაწილი, „შარვაშეთი“ ცხადია „შაროეთი“-დან მომდინარეობს, ამასთანავე თანამედროვე სოფ. ციხისჯვრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ქვაბულში, ცხრანწყაროს უღელტეხილისკენ, მდებარეობს თერმული „შერანშაიანთ წყარო“ (იხ. „მესხური მათიანე“).

მიუხედავად ბიზანტიის იმპერატორთა პერმანენტული ექსპასიისა საქართველოზე, განსაკუთრებით მე-6 საუკუნიდან კლარჯეთსა და აფხაზეთში, უნდა ვივარაუდოთ, რომ შენარჩუნებულ იქნებოდა ადგილობრივი არისტოკრატის, კერძოდ საქართველოს სამეფო ოჯახის სეფენულთა მმართველობა ბიზანტიის დროშებქვეშაც, ანუ ქართველი ერისთავი, მეფე იღებდა არქონტის, პატრიკიოსის, კუროპალატის, მაგისტროსის ან სხვა რამ წოდებას და ინარჩუნებდა ხელისუფლებას, რაც გაგრძელდა მე-12 საუკუნემდე.

IX-X საუკუნეებში ზემო ჯავახეთის ნაწილი – შაროეთი („შაროელ ხელმწიფის“ სამფლობელო) მოიცავდა ნუნდა-ხერთვისიდან ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით მდინარე ფარავნიდან დასავლეთისკენ მტკვარამდე რეგიონს, კოდიანს, ტაბანყურს, სარო-ხიზაბავრა-ალასტან-გოკიას, სამსარ-აბულს, შარვაშეთს, თორს ტაშისკარიდან დემოთამდე, მტკვრის ჩრდილო შენაკადების ამოღმართ იმიერ ქართლამდე-არგვეთამდე. დასავლეთით „ზღვამდე სპერისა“ და ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედამდე აფხაზეთი იყო. ლიპარიტმა მიუხედავად თავისი „ქვეგამხედვარობისა“, მარგვეთიდან თრიალეთში შესვლითაც კი აფხაზეთის სამეფო განავრცო. უცნობია შავლიანთა და ბაღვაშთა ურთიერთობა.

მთავარი ტაძრის ინტერიერიდან და კარიბჭიდან გატანილი მიწა გაიცრა და დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა მოზაიკის კენჭები, მდიდარი ფერების გამით. სწორედ ეს იყო ვახუშტის „სოფიის კენჭი“, ივ. გვარამაძის „მუზაიტის კენჭი“ ან ე. თაყაიშვილის „Секлянные кубики“ რამდენიმე ცალი რომ უპოვია მოგზაურობისას. შორეთის მოზაიკას განიხილავს აგრეთვე ხელოვნებათმცოდნე დიმიტრი გორდევი საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში დაცულ ხელნაწერში (წყარო მიმითითეს აკად. გ. ლორთქიფანიძემ და პროფ. გ. გრიგოლიამ).

თავად ეკლესია ნაგებია კარგად გათლილი ნაცრისფერი ქვით. სამრეკლო და სამლოცველო ეკლესიის სამხრეთ კედელზეა მიშენებული. სამრეკლო სამლოცველო სამსაფეხურიან ცოკოლზე დგას. ეკლესიის ძირითადი ნაწილი შიგნით ჭვაროვან სივრცეს ქმნის. სამხრეთ და ჩრდილოეთ მხარეს გაკეთებულია უბეები ჭვრის მკლავებით, რომლებიც გადახურულია მთავარი კამარის პარალელური კამარებით. საკურთხევლის ჩრდილოეთით და სამხრეთით მოთავსებულია სამკვეთლო, სანათლი და სხვა დამატებითი სათავსები, რომელთაგან ერთ-ერთი უკავშირდებოდა ეკლესიის ქვედა დარბაზს. შეინიშნება მხატვრობის ფრაგმენტები კონქში და კამარის საბრჭენ თაღზე. კონქში გამოსახული იყო შუაში მაცხოვარი, წმ. მირიანი და იოანე ნათლისმცემელი. ფრაგმენტების საერთო გამა მოცისფრო-მოყავისფროა.

1849 წელს აკად. მარი ბროსემ იმოგზაურა სამცხე-ჯავახეთში. მიუხედავად „სიცივისა და უდროობისა“, სხვა საყურადღებო ცნობებთან ერთად ძეგლის ლაპიდარული წარწერების აღწერილობაც დაგვიტოვა. მათგან ყველაზე საყურადღებოა კათალიკოს მიქაელის რელიეფური წარწერა:

როგორც მ. ბროსე მოგვითხრობს (73:177) მას თავის ადგილზე დადებული უნახავს და წასაკითხად ჩამოუღია რელიეფური წარწერა: „**ἸΗΣΟΥ Χ-ΤΙ ΣΤΙΩ ΝΤΩ.ΙΝΣΩ. Ἐ-Τ** **Ἐ[ΣΡΣῚ]Ὶ[Ι]†[ΣΤ]Ὶ“** – „იესუ ქ(რისტ)ე, ძეო ღვთისაო შ(ეიწყალ)ე კ(ათალიკო)ზ(ი) მ(ი)ქ(ე)ლ“.

აღნიშნული წარწერა ბაქრაძის, თაყაიშვილის, ბოჭორიძისა და ბერიძის სამეცნიერო ექსკურსიების დროს დაკარგულად ითვლებოდა, რასაც საგანგებოდ აღნიშნავს ე. თაყაიშვილი, მაგრამ 1987 წელს ჩვენი ექსპედიციის მიერ იქნა მოძიებული გვიანდელ ხანაში ეკვდერად გადაკეთებული მცირე სამლოცველოს – მონასტრის საძვალის კარიბჭესთან, ნაშალი მიწის ფენის აღებისას. წარწერა კაპიტელის ან კარნიზის ფრაგმენტზეა ამოკვეთილი, ორ მხარეს. ცალ მხარეს ძლიერ დაზიანებულია და საკუთარი სახელი აღარ იკითხება, თუმცა დარჩენილ ასოთა ფრაგმენტების მიხედვით შესაძლოა იყოს **ἘῚ ὉΧῚ**, თუმცა არ გამოვრიცხავ, რომ შესაძლოა იკითხებოდეს „**ὉΧῚ – მელქისედეკ**“. წარწერის ძირითადი ნაწილი კარგად არის შენახული. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ასო „ვიე“, რომელიც თითქმის თავშეკრულია, თუმცა წარწერა პალეოგრაფიულად შედარებით გვიანდელია თავსეკრულე „ვიე“-სთვის. წარწერა თავისი რელიეფურია, (სამხრეთ ფასადზე კრიპტაზე დაშენებული კარიბჭის ტიმპანის უნდა იყოს), პალეოგრაფიულადაც საკმაოდ განსხვავდება, ვფიქრობთ უფრო ადრინდელი უნდა იყოს სხვა ლაპიდარულ დანარჩენ წარწერებზე.

მ. ბროსეს ეკუთვნის კიდევ ერთი ფრაგმენტული წარწერის აღმოჩენა:

„სახელითა ღვთისაითა აღვაშენეთ წმიდა ესე ეკლესიაი“

1995 წ. სატრაპეზოს გათხრებისას მიკვლევულ ფრაგმენტებზე შესაძლოა ამ წარწერის კვალი იყოს შემონახული, შესაძლოა ბროსემ ზუსტი წაკითხვა არ მოგვცა,

ან ფრაგმენტები დაზიანებულია და აღარ იკითხება სათანადოდ. ზემოხსენებული ფრაგმენტები მონასტრის ქვის კანკელს ეკუთვნის და შევეცდებით მის რეკონსტრუქციას.

1988 წელს ჩვენი ექსპედიციის მიერ აღმოჩნდა სრულიად უცნობი წარწერა სამრეკლოს სამხრეთ დასავლეთ კედლის გათხრისას, ნაშალი მიწის ფენაში, ზედაპირთან ახლოს. ეს არის ჩამოტეხილი კუთხის კარნიზის ფრაგმენტი სამრეკლოს პირველი სართულის კარნიზიდან.

ⲒⲘ ⲄⲚⲚⲚⲚⲚ ⲚⲚ – „უფალო შეეწიე ნიკოლოზს“. თუ პირველად ასო კ-ს წავიკითხავთ შესაძლოა იყოს კონსტანტინე. მაგრამ უფრო ნიკოლოზი უნდა იყოს (ასოები ერთმანეთშია ჩახაზული).

1989 წელს ექსპედიციის მსვლელობისას, სატრაპეზოს არქიტექტურული ანალიზისას გაჩნდა ეჭვი, რომ დასავლეთის მხრიდან მშრალი წყობით ამოქოლილი კედელი კარი უნდა ყოფილიყო. კარის კონტური სჩანდა სევეროვის ანაზომშიც. მიწის არცთუ დიდი ფენის აღებამ მოსაზრების სისწორეში დაგვარწმუნა, გამოჩნდა მარჯვენა იმპოსტის ქვა ჩამოტეხილი ფასადით, მარცხენა იმპოსტის ქვაზე კი აღმოჩნდა მშვენიერი ასომთავრული წარწერა მცირედ დაზიანებული, თუმცა სრულიად იკითხება:

Ⲡ-ⲚⲚ-ⲚⲚⲚ ⲒⲚ

ქ-ე შ-ე ნკზ ცდ (ქრისტე, შეიწყალე ნიკოლოზ ცოდვილი).

1995 წ. ექსპედიციის მიერ მთავარი ტაძრის პირველი სართულის (სატრაპეზოს) წმენდითი სამუშაოების წარმოებისას აღმოჩნდა ქვევრები, სავარაუდოდ მარანი, სატრაპეზოს სიღრმეში კი ქვის კანკელის დღემდე უცნობი ფრაგმენტები. კანკელზე შესრულებულია ნუსხა – ხუცური წარწერა. შესაძლოა ეს იყოს ერთი ნაწილი მარი ბროსეს მიერ მიკვლეული ფრაგმენტებისა, რადგან სატრაპეზოს დიდი ნაწილი, რამდენიმე სენაკი გამოუკვლეველია და ნაშალი მიწით სავსე.

რაც ამ წარწერიდან ჩანს, უმთავრესია კანკელის წარწერის თარიღი: ⲠⲚⲚ:Ⲛ – ქორონიკონს ტ (300) სამწუხაროდ თარიღის დანარჩენი ნაწილი ჩამოტეხილია, მაგრამ კანკელის წარწერა თარიღდება არაუადარეს 1081 არაუგვიანეს 1180 წლით (ე. ი. მეცამეტე მოქცევის მესამე ასწლეულით).

პირვანდელი დარბაზული ეკლესია VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება. რაც შეეხება წარწერის დანარჩენ ფრაგმენტებს, იმდენად დაზიანებულია წარწერა, რომ ძნელად იკითხება. აღსანიშნავია ერთი ფრაგმენტი: „...ⲠⲒⲚⲚⲚ – ⲚⲚ“, სამონასტრო კომპლექსის გაწმენდისას გამოირკვა, რომ ინტერიერიც მდიდარია ლაპიდარული წარწერებით.

მოზაიკის ნაშალი ფენის ქვეშ, ინტერიერის ჩრდილოეთ კედლის თაღოვან ნიშაში იკითხება ასომთავრული წარწერა „... Կ ՄԷԷ ԷԵ Ը“ ჩვენი სავარაუდო წაკითხვით: „შეწიე მხატვარ ხარებასა“... ამ წარწერით დასტურდება ფაქტი, მოზაიკის ოსტატის ქართველობისა. ჩანს, ქართული ასომთავრულით ის ავსებდა მოზაიკურ დეკორს, ე.ი. ადგილი აქვს გარკვეულ ტრადიციას. მიუხედავად იმისა, რომ მოზაიკის ფრაგმენტები დღესაც შემორჩენილია კამარაზე, თაღებზე და ნაწილობრივ კედლებზე მკლევართა უმეტესობას შორეთის მოზაიკა არ შეუმჩნევიათ (მარი ბროსე, დიმიტრი ბაქრაძე, ე. თაყაიშვილი, ვ. ბერიძე). ჩვენს მიერ შორეთში მოზაიკის გამოვლენა და დაფიქსირება რამდენიმე კენჭის პოვნით დაინწყო; წყაროებში შემონახული ინფორმაციიდან გამომდინარე სერიოზული ყურადღება მიექცა ტაძრიდან გატანილი მიწის გულდასმით გაჩხრეკას-გაცრას. ამ მიზნით შორეთის მოზაიკის დეტალები ისეთი რაოდენობით შეგროვდა, რომ ამჟამად რეალურია წმ. გიორგის ეკლესიის მოზაიკური „ყურე-კედლის“ რესტავრაცია.

საინტერესოა კიდევ ერთი ახალი, გამოუქვეყნებელი ასომთავრული წარწერა: ԽԽՕ.ԽԽԵԽ (მამათმთავარი) ინტერიერში, საკურთხევლიდან რიგით მესამე თაღზე სამხრეთ მხარეს მოთავსებულ ფრესკაზე.

შესაძლოა მონასტრის წარწერაში მოხსენებული საბა-ნიკოლოზი იგივე საბა მანყვერელი იყოს, რომელმაც დაუნესა მამამისს ოთარ ვარაზას (იგივე ვარაზ ბაკურ-ოთარს), „საუკუნო ალაპი“ ჯვრის მონასტერში, რადგან სხვაგვარად ძნელი ასახსნელია – ამ ორი პიროვნების ურთიერთკავშირი ალაპებში.

შორეთის არქეოლოგიური კვლევის დროს ნაპოვნია ბაზალტის საპირე ქვის ფრაგმენტი, ადამიანის რელიეფური გამოსახულებით, რომელიც შესაძლოა ქტიტორის გამოსახულებად მივიჩნიოთ. ეკლესიის გვერდით (მარჯვნივ) დგას და სავარაუდოდ გონიო უჭირავს მარცხენა ხელში. ქტიტორის გამოსახვა დამახასიათებელია მხოლოდ უმაღლესი ფეოდალური არისტოკრატისთვის, მაგრამ ფაქტი, რომ ქტიტორს გონიო უჭირავს, გვაიძულებს დავუბრუნდეთ შორეთის კიდევ ერთ ლაპიდარულ წარწერას, რომელიც დღემდე შემონახულია მონასტრის კარიბჭეზე:

„ქ. ორბისძეს (ან ორბელისძეს) ნიკოლოზს გალატოზთ უხუცესს შეუნდვენ ღმერთმან ამინ“.

საინტერესოა ორი რამ:

1. თავისთავად გვარი „ორბისძე“ – ორბ-ელ-ის ძე (ბ-ს თავზე ქარაგმა შეიმჩნევა მ.დ.).
2. ორბ(ელ)ისძის გალატოზთ უხუცესობა, ტოლფასია ხუროთმოძღვართუხუცესისა, დიდმოხელეს აღნიშნავს, უნდა ვიგულისხმოთ მეფის (ან კათალიკოს-პატრიარქის) დაქვემდებარებაში.

2003 წელს სამრეკლოს წმენდითი სამუშაოების დროს აღმოჩნდა მარმარილოს ფილაზე სავარაუდოდ XIV-XV სს. შესრულებული წარწერა: „დიდსა ეკლესიასა შინა არა ჯერ არს მკუდართა ფლუაი, რამეთუ ცოდვაი დაეყენა მკუდ...“, წარწერა ცუდად იკითხება, აზრის წყვეტაა, სავარაუდოდ კიდევ ერთი წარწერის ფრაგმენტი უნდა იყოს სადმე, ან უბრალოდ დაუმთავრებელი დარჩა, რადგან ზუსტად იგივე ჯიშის ქვის ფილა იქვეა ჩასმული წარწერის ამოუკვეთავად. წარწერა მეტყველებს, რომ მძიმე წლებში, მონღოლთაგან „შეუვალ“ მონასტრებზე მოზვავებულ „მამულთა უკანგამომწირველებს“ მალაღფარდოვანი შეგონებებით ებრძოდა ეკლესია, რათა მონასტერი საგვარეულო საძვალედ

არ ექცია ადგილობრივ ფეოდალს შემდგომ ქონებრივი პრეტენზიების წასაყენებლად. ამავე დროს წმენდითმა სამუშაოებმა ცხადყო, რომ დიდ ეკლესიის პირველ სართულზე შესაძლოა სატრაპეზო იყო (ქვევრები აღმოჩნდა, ხოლო საფლავების კვალიც არ არის, როცა ეკლესიის გარშემო მრავალ ფენად არის წარმოდგენილი სამაროვანი. აღნიშნული წარწერა არა მარტო შინაარსობრივად, პალეოგრაფიული თვალსაზრისითაც გვიანდელია, და გამოკვეთილია თეთრობის მარმარილოზე (ან მსგავს) ქვაზე.

ცალკე განხილვის საგანია ხომ არ არიან ერთი და იგივე პიროვნება საბა-ნიკოლოზი და ნიკოლოზ ორბისძე, მით უმეტეს, რომ ნიკოლოზის სახელზე კიდევ ვხვდებით წარწერებს მონასტრის კედლებზე, კერძოდ სატრაპეზოს შესასვლელში. „ქ. შეიწყალე ნიკოლოზ ცოდვილი, შეენიე ნიკოლოზს“, ქტიტორის გამოსახვა ხელში გონიოთი ეკლესიის რელიეფთან სწორედ ამ აზრისკენ გვიბიძგებს. აქვე არ შეიძლება არ იქნას გათვალისწინებული პარხალის ზემოგანხილული წარწერა, საბას, კათალიკოს ნიკოლოზის, საბადრიშვილისა და საბოთარის ურთიერთმიმართება.

ცალსახად უნდა ითქვას, რომ საბა-ნიკოლოზ-ვარაზ-ბაკურ-ოთართა, ნიკოლოზ-ორბისძე-ორბელიანთა და შაროელ ხელმწიფეთა ურთიერთკავშირს განსაკუთრებული კვლევა სჭირდება, აქვე უნდა იქნას განხილული აძიკვის წარწერა.

თამარ მეფის მიერ ბიზანტიაში საგანგებოდ შეკვეთილი ოთხთავი შეწირული შორეთისადმი არტანუჯელთა რძლის მიერ, გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომ სწორედ შორეთის სკრიპტორიუმში იქნა გადაწერილი ვანის ოთხთავის ასლი, რომელიც დღეს ერზიანში (ან შესაძლოა უკვე მათანადარანში) ინახება.

საინტერესოა მ. ბირკაძის ვარაუდი, რომ თურქებთან მეგრძოლი გიორგი ალასტნელის მამა ანდრონიკე არა დავით მეგრის ან გიორგი მეხუთის, არამედ საქართველოში ლტოლვილი ტრაპიზონის იმპერატორის ძეა, სარგის ჯაყელის მამიდაშვილი და გიორგი ბრწყინვალის (დედით ჯაყელის) დეიდაშვილი, სეფენული, რომელსაც შესაძლოა მამულად ან საკარგავად მისცემოდა ალასტანი, სწორედ მეფეთა მეფის უფროს ძმათა (სავარაუდოდ მრავალი პრეტენზიის მქონე) შთამომავლობისა და ტაძრულის შესავინროებლად. აქედან გამომდინარე, შესაძლოა დავუშვათ შორეთის მოზაიკის ბიზანტიურ/ტრაპეზუნული წარმომავლობა/ნათესაობა (შორეთის მოზაიკა საკმაოდ იდენტურია ტრაპეზუნის აია-სოფიის ტაძრის მოზაიკისა). XIX ს. ბოქთასა და ციხისჯვარში ბერძნულენოვანი „პონტოელი ბერძნების“ ყოფნა და შორეთის მონასტრის საქართველოს ბერძნულ მოსახლეობაში ესოდენი პოპულარულობა, ღვთიშობლის შობის ღამისთევა, რასაც ნებისმიერ დროს, უგზობაშიც ტრადიციულად ხალხმრავლობით აღნიშნავდნენ ბერძნები, გარკვეულწილად დაკავშირებული იყოს ტრაპიზონელი უფლისწულის, მისი ოჯახისა და ამაღლის შემოხიზვნასთან ალასტანსა და ასპინძისხევ-ვ-ზემო ჯავახეთში.

ამავე დროს უნდა იყოს აშენებული შორეთის სამრეკლო, რომელიც მონასტრის ქტიტორთა წარწერაზეა მიშენებული, და არატრადიციული ჩუქურთმებითაა შემკული, ანალოგიურია მხოლოდ ურავლის ხეოთის სამრეკლოსი.

ლაპიდარულ წარწერებში დასტურდება ჯვრის მონასტრის ალაპებში მოხსენებულ ფეოდალთა სახელები და სადაურობა: საბა-ნიკოლოზი და ოთარი ვარაზა (ვარაზ-ბაკური ოთარაის ძე), რომელთაც, როგორც შორეთის მონასტრის ქტიტორებს და (საბ) ოთარებს, შაროელ ხელმწიფეთა ჩამომავლებად (ხოსროვან-ბაკურეანებად) და შალიკაშვილთა ფეოდალური სახლის წინაპრებად მივიჩნევთ.

მონასტრის საძვალის ქვის გარე პერანგისა და არქიტრავის დეკორი აგრეთვე განსაკუთრებულია და საყურადღებო პარალელის გავლება შეიძლება შუასაუკუნეების ევროპულ დეკორთან, ნუმიზმატურ ნიშნებთან (ბრიტანული ორფუნტიანის რევერსზე გამოსახულ კელტურ კოსმოგონიურ სიმბოლიკასთან).

დასასრულ, უნდა გამოითქვას სამონასტრო ცხოვრებისგან მოწყვეტილი, მაგრამ არქეოლოგიური თვალსაზრისით საყურადღებო ვარაუდი, რომ შესაძლოა მონასტერი დაშენებული იყოს ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარზე. ტაძრის პირველი სართულის დასავლეთ ნაწილი კვეთში ტრაპეციის ფორმის კედლებითა და რეკონსტრუირებული დასავლეთ შესასვლელით, ძალზედ მოგვაგონებს დრომოსს. სამრეკლოს სამხრეთ აღმოსავლეთით გამოვლენილი უხეშად გათლილი ქვის წრიული კედლის ნაშთები, მრავალრიცხოვანი მიწისქვეშა აკლდამები და კრიპტები მიუთითებენ უძველესი სამაროვნის ნაშთების არსებობაზე. ბრინჯაოს ხანის ქვაყუთები, სამაროვანი ყორღანული სამარხები გამოვლენილია სოფ. ოთაში, წყალსაცავის ტერიტორიაზე, ქვემო და ზემო ინთორის ნასოფლარებთან.

ასპინძისხევის ისტორია ხეთებისა და ტროას ეპოქამდე ნათლად იკვეთება 2008-2009 წ. სოფ. ოთის ყორღანებიდან მოკვლეული მასალის მიხედვით (ვ. ლიჩელი, გ. გრიგოლია), სავარაუდებელია უფრო ადრეული პერიოდის გამომზეურებაც. სოფელი ოთა, ბოქთისა და ინთორის ნასოფლარები მდიდარია ბრინჯაოს ხანის აკლდამა-სამარხებით, შესაძლოა შორეთის ნამონასტრალი სწორედ უძველესი დროიდან წარმოადგენს საკულტო დანიშნულების ადგილს და ცხადია შემორჩენილი უნდა იყოს აკლდამა-სამარხებიც. აღნიშნული თვალსაზრისით კომპლექსი სრულიად

შეუსწავლელია, მოითხოვს დამატებით კვლევას, რადგან არქეოლოგია არ გასცილებია, მცირედი გამონაკლისის გარდა, პირობითი ნულის ზედა წმენდით სამუშაოებს და ამ ეტაპზე მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმაა შესაძლებელი.

ტაძრის სამხრეთ-დასავლეთით გამოვლენილი სამარხი, კვადრატი N4 (1987წ.)

საძვალე სენაკის კარებთან გამოვლენილი ასომთავრულ წარწერიანი კარნიზის ქვა „იესო ქრისტე შეიწყალე კათალიკოზი მიქაელ“

დამონებული ლიტერატურა, საისტორიო წყაროები და საარქივო მასალები:

1. აბდალაძე ა., „სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ“. თბილისი 1978.
2. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. თბილისი 1985.
3. ბერძენიშვილი ნ., გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. თბილისი 1971.
4. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. 2. თბილისი 1965.
5. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. 1. თბილისი 1964.
6. ბერძენიშვილი ნ., დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ტ. 2. თბილისი 1953.
7. ბერიძე ვ., სამცხის ხუროთმოძღვრება. თბილისი 1956.
8. ბერიძე რ., „ასპინძა ისტორიულ წყაროებში“, გაზ. „ასპინძა“. 17,18/06-1987.
9. ბოჭორიძე გ., მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში. თბილისი 1992.
10. გამრეკელი ვ., „თუ როგორ ვიპატივეთ ქართული ენა სრულის გაუქმებისაგან წმინდა მარინეს ეკლესიაში“. ახალციხე 1905.
11. გენგიური ნ., კუპელჰალე. თბილისი 2005.
12. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1965.
13. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. თბილისი 1962.
14. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ნ. 2. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჭიქიამ. თბილისი 1941.
15. დათუკიშვილი მ., შორეთის მონასტრის ქტიტორი. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები. თბილისი 2000.
16. დათუკიშვილი მ., შორეთის ლაპიდარული წარწერები. თსუ „კულტურის ისტორიის საკითხების“ III. თბილისი 1997.
17. დათუკიშვილი მ., ასპინძისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თ. თოდუას რეცენზიით. სადიპლომომ ნაშრომის ნაბეჭდი ასლი. ქართულ-კავკასიური ინსტიტუტის არქივი. 1988.
18. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი 1941.
19. ზაზაძე გ., სამაგისტრო ნაშრომი „გზები“. ასპინძისხევის ექსპედიციის წევრი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2006.
20. თაყაიშვილი ე., 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თბილისი 1960.
21. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, ნ. 1. ტფილისი 1907.
22. ინგოროყვა პ., დავით სასუნცი – სომხური ხალხური ეპოსი (შესავალი სტატია, ათსნლოვან იუბილესათვის), თხზულებათა სრული კრებული. თბილისი 1930.
23. ინგოროყვა პ., საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების შესახებ, კონსტანტინეპოლი, 4-6 ივლისი, 1918.
24. კოჭორიძე დ., სამცხე-ჯავახეთი – წარსული და დღევანდელი. თბილისი 1987.
25. ლომსაძე შ., მესხეთ-ჯავახეთი. თბილისი 1975.
26. ლორთქიფანიძე ქ., ლორთქიფანიძე გ., აჰმედ აქარი და ხიმშიაშვილების გვარის

- ისტორია. თბილისი 2004.
27. მაკალათია ს., მესხეთ-ჯავახეთი. თბილისი 1938.
 28. მამულია გ., პატრონყმობა. თბილისი 1987.
 29. მარუაშვილი ლ., საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. თბილისი 1970.
 30. მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები. თბილისი 1981.
 31. „მესხური ფელტონი“, ვინმე მესხი (ივანე გვარამაძე), გაზ. „დროება“, N98. 1881.
 32. მეტრეველი ე., მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის (XI-XVII სს). თბილისი 1962.
 33. მენოფეცი თოვმა, ლანგ თემურის ომების ისტორია. თბილისი 1987.
 34. ნინიძე დ., პროვინციის მეფეები XIV-XV საუკუნეების საქართველოში. თბილისი 1995.
 35. ჟორდანიას თ., ქრონიკები. წ. 2. ტფილისი 1897.
 36. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. 3. თბილისი 1979.
 37. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბილისი 1970.
 38. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები. თბილისი 1980.
 39. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბილისი 1966.
 40. საქართველოს სცია, განსაკუთრებული საქმეთა ფონდი, ფ. 73, ს-158.
 41. საქართველოს სცია, განსაკუთრებული საქმეთა ფონდი, ფ. 223, ს-37, გვ. 7.
 42. საქართველოს სცია, განსაკუთრებული საქმეთა ფონდი, ფ. 73, ს-158, გვ. 25 V.
 43. სიხარულიძე ი., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, ტ. II, „მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის“. თბილისი 1964.
 44. სულხან-საბა ორბელიანი, „ლექსიკონი ქართული“, II, ილია აბულაძის რედაქციით. თბილისი 1993.
 45. უმაროვ-გოზალიშვილი ხალილ, მესხთა ტრაგედია. „კავკასიური სახლი“. თბილისი 2005.
 46. ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი. გორი 1914.
 47. ქავთარაძე გ., საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების საკითხები, კავკასიოლოგიური სერია. 2006.
 48. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი 1973.
 49. ქართლის ცხოვრება, ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი 1959.
 50. ქართლის ცხოვრება, ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი 1955.
 51. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. თბილისი 1942.
 52. ქართული სამართლის ძეგლები, III. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი 1966.
 53. ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია. თბილისი 1957.
 54. შანიძე აკ., ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. თბილისი 1971.
 55. შარაშიძე ქრ., სამხრეთ-საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.). თბილისი 1961.
 56. ჩხეიძე სეხნია, „ცხოვრება მეფეთა“.
 57. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. თბილისი 1956.
 58. ქილაშვილი ლ., კახეთის ქალაქები (XIV-XVII). თბილისი 1980.
 59. ხელნაწერთა აღწერილობა, I. თბილისი 1953.
 60. ხელნაწერთა აღწერილობა, II. თბილისი, 1948.

61. ხერხეულიძე ო., შემოკლებული ისტორია ირაკლი მეორისათვის. ტფილისი 1894.
62. ხოსიტაშვილი ს., ასპინძის ომი. თბილისი 1972.
63. ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. 2. თბილისი 1983.
64. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია. ტ. 4. თბილისი 1967.
65. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია. ტ. 3. თბილისი 1966.
66. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია. ტ. 2. თბილისი 1965.
67. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია. ტ. 1. თბილისი 1960.
68. ჯავახიშვილი ივ., საქართველოს საზღვრები. ტფილისი 1919.
69. ჯიქია ს., გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წ. 3. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი 1958.
70. VI მსოფლიო კრების კანონების ქართული თარგმანი, გამ., ა. ხახანაშვილისა. გვ. 113.
71. Acar Ahmed, Tarichte Hamshigulari. Ankara 1995.
72. Brosset M., Histoire de la Georgie, II St.-Petersbourg 1857.
73. Brosset M., Rapports sur un Voyage Archeologique dans la Georgie et dans L'Armenie. St.-Petersbourg 1851.
74. Brosset M., Histoire de la Georgie, I, St.-Petersbourg 1849.
75. Takaishvili E., Antiquites Georgiennes. Table des Materies du Tome X, Extrait de Bizantion. Bruxelles 1935.
76. Бакрадзе Д., Кавказ в древних памятниках христьянства. Тифлис 1875.
77. Бакрадзе Д., Археологические путешествия по Гурии и Адчарь.СПБ. 1878. с. 80.
78. Вейденбаум Е.А., „Кавказские этюды“. Тифлис 1901.
79. Географическо-статистический словарь Росииской империи т. V. СПб. 1869.
80. Географическо-статистический словарь Росииской империи т. III. СПб. 1867.
81. Иоселиани П., *Описание древнего города Тифлиса. Тифлис 1866.*
82. Межкавказские политические и торговые связи вост. Грузии. Тбилиси 1980.
83. Марр Н., Основные таблицы к граматики древнегрузинского языка. СПб 1908.
84. Материалы по археологии Кавказа. Вып. XII М 1909. *Христьянские памятники, экспедиция Э. Такаишвили 1902 г.*
85. Результаты путешествия г. Акад Броссе по Грузии газ. „Кавказ“ №40. 1 октябрь 1849.
86. Сборник материалов для описания Тифлисской губернии под ред. К.Л. Зисермана. т. I вып. I. Тифлис 1870.
87. Умаров-Гозалишвили Халил, Месхетинская трагедия. Самоиздание, 1983.
88. Хаханашвили М., *Этнографическое обозрение, №3. Москва 1891.*

SHORETI MONASTERY LAPIDARY INSCRIPTION OF BUILDING DONOR

Malkhaz Datukishvili

Dr. in Archaeology

malkhaz.datukishvili@gmail.com

ABSTRACT

The article discusses a study on the Shoreti monastic complex and its lapidary inscriptions, based on materials obtained by the Georgian Historical Society, the Department of Cultural History of TSU, and the Aspindziskhevi's Scientific-Research Institute of the Georgian Caucasian Culture, History and Ethnology.

Prior to the Aspindziskhevi's expedition, no significant archeological research, documentation, or conservation efforts had been conducted on the Shoreti monastic complex. We had only scant information from historical sources, as well as the results of exploratory expeditions by prominent scholars and volunteers (from the late 19th to the 20th centuries).

The Shoreti monastery complex is a cultural heritage monument of VI-XV centuries, located in Aspindza, 5-6 km southeast of Ota. The architectural structures that has been rebuilt many times, suggest that the main church was likely built on the remains of a 6th-7th centuries cultic structure.

The lapidary inscriptions at the Shoreti monastery are particular significant, offering insights into the feudal house. This inscriptions confirm the feudal names and origins mentioned in the Monastery of Cross inscriptions: Saba-Nikolozhi and Otari Varaza, who are considered to be founders and (sab)otars, of the descendants of the Sharo rulers (Khosrovan-Bakureans) and ancestors of the Shalikashvili feudal house.

The conducted studies highlights that these complex belong to the most important cultural heritage monument of Samtskhe-Javakheti. However, the complex has not yet been fully explored from an archaeological point of view. The evidence suggests that the site has served as a place of worship since ancient times.

KEYWORDS: SAMTSKHE-JAVAKHETI, ASPINDZA, TORI, SHORETI MONASTERY, LAPIDARY INSCRIPTION

წოდორეთის მარიამ ღვთისმშობლის ეკლესია

(გათხრების მოკლე ანგარიში)

შოთა იხემაშვილი

ძველი მდებარეობს ქ. მცხეთის რაიონის სოფ. წოდორეთის სამხრეთ-დასავლეთით 4კმ-ზე (ადგილი „შინდაკრავა“), უსახელო მშრალი ხევისა და „შინდაკრავას“ ხევის შესართავთან, ხერთვისში. შეერთებული ხევები 2კმ-ის დაშორებით უერთდება დიღმის ხევს მარჯვენა მხრიდან. ამ ადგილას, ხევს ადგილობრივი მაცხოვრებლები „ძალაანთ“ ან „ძალაანთ“ ხევს უწოდებენ.

ამჟამად ეკლესია მთლიანად დანგრეულია. მისი ნანგრევები დაფარული იყო ნიაღვრებით ჩამოტანილი მიწით და ტყით. ჩანდა დანგრეული კედლების ფრაგმენტები და მცირე ქვაყრილი.

ნაეკლესიარის აღმოსავლეთით, 50მ-ის დაცილებით მდებარეობს ნასოფლარი. ნასახლართა ზოგიერთ ბუდობში გადარჩენილია შენობათა კედლების საძირკვლები, რომლებიც ნაშენია კლდის ფლეთილი ქვით, კირის ხსნარზე. მის ტერიტორიაზე მიმოფანტულია კარგად დამუშავებული დიდი ზომის სამშენებლო ქვები. აქვე დადასტურდა 1მ-ის სიგანის კედელი, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით 16 მეტრზე გრძელდება. ეს კედელიც კლდის ფლეთილი ქვითაა ნაგები კირის ხსნარზე, შემორჩენილია კედლის ქვედა წყობის 2-4 რიგი.

ნასოფლარისა და მისი მიმდებარე ტყის მასივი გამოირჩევა შინდის ხეების სიჭარბით. გადმოცემის თანახმად ამ ადგილას კრავი უპოვიათ და ამიტომ შეურქმევიათ „შინდაკრავა“. ეს ტოპონიმი მე-17 საუკუნის ერთ-ერთ სიგელში იხსენიება, რომლის მიხედვითაც როსტომ მეფე „შინდაკრავას“ მიწებს მფლობელობაში გადასცემს ვინმე ყორღანაშვილს. საბუთში ეკლესია არ არის ნახსენები.

ადგილობრივები დღესაც მიდიან სალოცავად „შინდაკრავას“ ნაეკლესიარზე და სათლებს ანთებენ. ეკლესიის დანგრევის შემდეგ, როგორც ჩანს თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ცოდნა იმის შესახებ, რომ აქ იდგა ეკლესია. მათი გადმოცემით ეკლესია მარიამ ღვთისმშობლის სახელზე უნდა ყოფილიყო აშენებული. ნაეკლესიარის მახლობლად ბევრეთში მდებარეობს საქართველოს საპატრიარქოს წმ. თეკლას დედათა მონასტერი (წინამძღვარი – დეკანოზი თეიმურაზ ჩაჩიბაია). ამ მონასტერთან არსებულმა წმ. იოანე ნათლისმცემლის მამათა სკიტმა თხოვნით მიმართა კულტურის სამინისტროს ნაეკლესიარი აეყვანათ აღრიცხვაზე და მიენიჭებინათ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი. მომხდარიყო მისი სრული პასპორტიზაცია და ჩატარებულიყო კონსერვაცია-რესტავრაცია. ხელოვნებათმცოდნე გიგა მისრიაშვილის დასკვნა ნაეკლესიარის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად ცნობის შესახებ სამინისტრომ არ დაამტკიცა იმ მოტივით, რომ არ იყო ძეგლის რაობა გარკვეული. მოითხოვა არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ჩატარება. ამის საფუძველზე საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრებისა და რესტავრაციის ცენტრის სამეცნიერო მეთოდურმა საბჭომ თხოვნით მიმართა

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნულ სააგენტოს გაეცა ნებართვა ნაეკლესიარზე ჩატარებულ იყო არქეოლოგიური გათხრები. სააგენტომ დააკმაყოფილა თხოვნა და გასცა ნებართვა 09/12/221. ჩამოყალიბდა არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც ველზე იმუშავა 2014 წლის 29 დეკემბრიდან 2015 წლის 16 იანვრამდე.

გათხრების დაწყებამდე ჩატარდა ტერიტორიის ტოპო აზომვები და ფოტოფიქსაცია.

ფენების თანდათანობით მოხსნით ეკლესიის ინტერიერი ამოიწმინდა იატაკამდე, ხოლო გარე პერიმეტრი ცოკოლამდე. კარგად გათლილი ქვის კვადრებით ნაგები ერთსაფეხურიანი ცოკოლი ნულოვანი ხაზიდან აღმოსავლეთის კედელთან – 0,70მ-ზე, სამხრეთით შესასვლელ კარებთან – 0,80მ-ზე, დასავლეთის კედელთან – 0,90მ-ზე, ხოლო ჩრდილოეთის კედელთან – 0,60 მეტრზე დადასტურდა, ხოლო ეკლესიის იატაკი ნულოვანი ნიშნულიდან – 0,94-0,95მ-ის სიღრმეზე გამოვლინდა. თიხატკეპნილი იატაკი კირხსნარით იყო გადალესილი. დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში იატაკზე მიცვალებულის ჩონჩხის არეული ძვლების მცირე ფრაგმენტები აღმოჩნდა. ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში იატაკი დაზიანებული ჰქონდა სამარხს. იატაკიდან 10სმ-ის სიღრმეში დადასტურდა მიცვალებულის ჩონჩხის არეული ძვლების ფრაგმენტები. ორივე სამარხის ნაშთი ისე იყო დაზიანებული და ძვლები არეული, რომ ვერ დადგინდა დაკრძალვის პოზა და მიცვალებულის დამხრობა, ორივე სამარხის ნაშთი უინვენტარო იყო. სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში, დაზიანებული იატაკის ქვეშ აღმოჩნდა შედგენილი სამარხი, რომელიც აგებულია კლდის ფლეთილი ლოდებით. სამარხის გვერდითი კედლების აშენებაში გამოყენებულია ქვის თხელი ფილები და კრამიტის ნატეხები. საანგარიშო წელს ეს სამარხი არ გაგვიხსნია.

შემორჩენილია კედლების ქვედა წყობის არქაული სტრუქტურა, რომელიც ორთოსტატული (ვერტიკალური) წყობითაა ნაგები. დაშენებულია კარგად გათლილ კვადრებზე. კედლების შიდა პირი ნაგებია კლდის ფლეთილი, დამუშავებული ქვით. სისქე კედლისა შეადგენს 1 მეტრს, კედლის შუაში ხურდა ქვაა გამოყენებული. ცოკოლი დაფუძნებულია საძირკველზე, რომელიც კლდის ფლეთილი ქვის ლოდებითაა აშენებული კირის ხსნარზე. კედლებიც კირის ხსნარზეა აგებული.

ეკლესიის აღმოსავლეთის კედელი შემორჩენილია ნულოვანი ნიშნულიდან 0.70 მეტრზე, სამხრეთის – 0,75მ., დასავლეთის – 0,55მ., ჩრდილოეთის – 0,48 მეტრზე. შესასვლელი კარი სამხრეთის მხრიდანაა გაჭრილი. ეკლესიას ეტყობა აღდგენა-გადაკეთების კვალი. ეს კარგად ჩანს ჩრდილოეთის კედელზე. აქ გვხვდება ჰორიზონტალური წყობა, როცა დანარჩენ სამ კედელზე ვერტიკალურადაა ქვები ამოყვანილი. აღდგენისას ჩრდილოეთის კედლის წყობაში გამოყენებულია კარგად გათლილი თალის ქვები, რაც ქვების მეორად გამოყენებაზე მიგვანიშნებს. დარბაზის წმენდისას მრავლად ჩნდებოდა ჩაქცეული სახურავის წითლად გამომწვარი ბრტყელი და ღარიანი კრამიტის ნატეხები. ღარიანი კრამიტების ზოგიერთი ცალები შემკულია ირიბად ნაჭდევი რელიეფური სარტყლებით. როგორც ჩანს ეკლესია კრამიტით ყოფილა გადახურული. დარბაზის კედლების შიგნითა მხარეს შემოუყვება მაღალი ხარისხი (მერხი). საკურთხევლის ჩრდილოეთ კუთხეში სამკვეთლო, ხოლო სამხრეთ კუთხეში სადიაკვნე ნიშებია ჩაშენებული. ორივე ნიში ზედა ნაწილში ნაკლულია. რაც შეეხება აბსიდას ის არც ნახევარწრიულია და არც ნალისებური. იგი უსწორო რკალია.

საკურთხეველი დარბაზიდან მაღალი ერთსაფეხურიანი ხარისხითაა გამოყოფილი, რომელიც იატაკის დონიდან აწეულია 0,31 მეტრით. დარბაზის სამხრეთ ნაწილში ხა-

რისხის კედელში დადასტურდა კანკელის სვეტის საყრდენი ბალიში, ხოლო კანკელის ქვის სვეტი გადმოვარდნილია დასავლეთის მხარეს და შუაზეა გატეხილი. აბსიდის ცენტრალურ ხაზზე დგას ოთხკუთხა, გათლილი ტრაპეზის ქვა, რომელიც საკურთხევლის აღმოსავლეთ კედელზეა მიდგმული, ძირიდან ზემოთკენ თანდათან განიერდება და მთავრდება ბრტყელი მოგლუვებული ზედაპირით.

ზომები: სიმაღლე – 0,75მ, ზედაპირის ფართობი – 0,44x0,36მ.

ტრაპეზის ქვის შუა ნაწილის სიგანე – 0,35მ., სისქე – 0,30მ. ტრაპეზის ქვის ზედა ნაწილში ფეხიანი „ბოლნური“ ჯვარია, ამოკვეთილი („კონსტანტინეს ძღვევის ჯვარი“).

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ძირითადად თიხის ნაწარმითაა წარმოდგენილი. გვხვდება, როგორც მოჭიქული, ასევე მოუჭიქავი ცალებიც.

უმეტესი მათგანი პირგადაშლილია, გვხვდება სწორპირიანი ჭურჭლებიც. ზოგიერთი მათგანის ზედაპირი ხაოიანია, ზოგის მოგლუვებული. სქელკეციან ჭურჭლებთან ერთად აღმოჩნდა თხელკეციანებიც. კეცი შავი, მონაცრისფრო და მოყავისფრო. ორნამენტიდან ძირითადად ჩაღარული ხაზები გვხვდება.

მოჭიქული ჭურჭლებიდან ჭარბობს (ახ.წ. XI-XIII სს.) ქუსლამოღარული, ბორბლი-სებურძირიანი ჯამები. მოჭიქულ ჭურჭლებზე მოხატულობა შესრულებულია თეთრ ანგობზე, ლურჯი, მწვანე, ყავისფერი და შავი საღებავებით. ძირითადად ყვავილები და მცენარეული მოტივებია გამოსახული. გვხვდება ღვიძლისფერი ნაღვენთებიც.

დანიშნულების მიხედვით ძირითადად სუფრის ჭურჭელია წარმოდგენილი (ხელადა, ჭინჭილა, ჯამი, სამარჩლე, ფიალა, დოქი და სხვ.; სამზარეულო – ქოთანნი, სამეურნეო – დერგი).

ეკლესიის აღწერა

ეკლესია წარმოადგენს დარბაზულ ნაგებობას, რომლის ზომებია 6,92x4,56 მეტრი (ცოკოლით). აბსიდა არც ნახევარწრიულია და არც ნალისებური, იგი უხწორო რკალია. საკურთხეველი დარბაზიდან გამოყოფილი ყოფილა სატრიუმფო თალით. როგორც ჩანს, თალი თლილი ჰქონდა (ინტერიერში აღმოჩენილია ფრაგმენტები), საკურთხევლის ორივე მხარეს თითო ნიშია განთავსებული: ჩრდილოეთ კუთხეში – სამკვეთლო (ზომები: სიგანე – 0,53მ., სიღრმე – 0,47მ.), ხოლო სამხრეთ კუთხეში – სადიაკვნე (ზომები: სიგანე – 0,55მ., სიღრმე – 0,47მ.). ორივე ნიში ზედა ნაწილში ნაკლულია. მათი დონე ნულოვანი ნიშნულიდან – 0,13-0,15 მეტრია. აბსიდის ცენტრალურ ხაზზე დგას ოთხკუთხა ქვის ტრაპეზი, რომელიც აღმოსავლეთ კედელზეა მიდგმული. დაბლა შედარებით ვიწროა, ზემოთკენ თანდათან განიერდება და მთავრდება ბრტყელი, მოგლუვებული ზედაპირით (ზომები: სიმაღლე – 0,75მ., ტრაპეზის ზედა ნაწილში, წრეში ჩასმული ფეხიანი „ბოლნური“ ჯვარია („კონსტანტინეს ძღვევის ჯვარი“) ამოკვეთილი. საკურთხეველი დარბაზიდან გამოყოფილია ხარისხით, რომელიც იატაკიდან აწეულია 0,31მ-ით დარბაზის სამხრეთ ნაწილში, ხარისხის კედელში დადასტურდა კანკელის სვეტის საყრდენი ქვის ბალიში, ხოლო კანკელის ქვის სვეტი გადმოვარდნილია დასავლეთის მხარეს და შუაზეა გატეხილი. დარბაზის იატაკი ნულოვანი ნიშნულიდან – 0,94-0,95მ-დან იწყება, ხოლო საკურთხევლის აღმოსავლეთ კედელთან – 0,52-0,55მ-ზე.

დარბაზს სამივე მხრიდან შემოუყვება მაღალი ხარისხი – მერხი (ზომები: სიგანე

– 0,32-0,33მ., სიმაღლე – 0,30-0,35მ.). 0,00 ნიშნულიდან ხარისხი იწყება სამხრეთით – 0,50მ-ზე, დასავლეთით – 0,63მ-ზე, ჩრდილოეთით – 0,55მ-ზე). ეკლესიას ერთი შესასვლელი კარი აქვს სამხრეთის მხრიდან, რომლის სიგანეა – 0,87მ.

ეკლესიას გარეთა მხრიდან მთელ პერიმეტრზე შემოუყვება ერთსაფეხურიანი ცოკოლი, რომლის შვერილი კედლიდან 0,14-0,15მ-ია. იგი კარგად გათლილი კვადრებითაა ნაშენი, ნულოვანი ნიშნულიდან ცოკოლი აღმოსავლეთ კედელთან +0,07მ-ზე იწყება, სამხრეთით შესასვლელ კართან +0,08მ-ზე, დასავლეთის კედელთან +0,09მ-ზე, ხოლო ჩრდილოეთის კედელთან +0,06მ-ზე.

ცოკოლი დაფუძნებულია საძირკველზე, რომელიც კლდის ფლეთილი ლოდებითაა ნაგები კირის ხსნარზე. ეკლესია გადახურული ყოფილა ბრტყელი და ლარნიანი კრამიტით. საკურთხევლისა და დარბაზის იატაკი კირხსნარით ყოფილა გადალესილი.

დათარიღება

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი, როგორც მოუჭიქავი აგრეთვე მოჭიქული ცალებით. მათში ჭარბობს ქუსლამოღარული ბორბლისებურძირიანი მოჭიქული ჯამები. ძირითადად გვხვდება სუფრის ჭურჭელი (ჯამი, ფიალა, ხელადა, ჭინჭილა, სამარილე, დოქი და სხვ.), აგრეთვე სამეურნეო (დერგი) და სამზარეულო დანიშნულების (ქოთანის) ჭურჭელი.

მოჭიქული ჭურჭელი სხვადასხვა ფერებითაა მოხატული. ძირითადად ყვავილოვანი და მცენარეული ორნამენტებია გადმოცემული. პარალელური მასალების გათვალისწინებით (თბილისი, რუსთავი, ვარძია, უჭარმა, სათოვლე-ნაბაღრები და სხვა) მასალა ახ.წ. XI-XII სს-ებით. თარიღდება. ამ თარიღთან შედარებით უფრო ადრეული ჩანს ეკლესია. კედლების ორთოსტატული წყობა, ტრაპეზის ფასადზე ამოკვეთილი წრეში ჩასმული ფეხიანი „ბოლნური“ ჯვარი, აბსიდის ხაზის მოხაზულობა და სხვა დეტალების გათვალისწინებით, ყოველივე ეს უფრო აძველებს თარიღს.

პროფ. გურამ ყიფიანი – „შემორჩენილია წყობის ქვედა სტრუქტურა, რომელიც ორთოსტატული წყობითაა ნაგები, რაც ზოგადად ძეგლს „არქაულ“ იერს ანიჭებს. ამასთანავე მისი ზომები – 6,92x4,56მ. – ძალიან ახლოს დგას „ოქროს კვეთის“ შეფარდებასთან. ძეგლს „არქაულ“ იერს ანიჭებს აგრეთვე სატრაპეზოს „ფარათზე“ ამოკვეთილი მედალიონიც – ტოლმკლავა ჯვრის გამოსახულება. ყველა ამ ნიშნის მიხედვით ძნელია ეკლესია VIII საუკუნეზე გვიანდელად მივიჩნიოთ“. პროფესორი ვახტანგ ჯაფარიძე (უმცროსი), ძეგლზე აღმოჩენილ ნაწარმს განვითარებული შუა საუკუნეების (ახ.წ. XI-XII სს.) კუთვნილებად მიიჩნევს. რაც შეეხება ტრაპეზზე ამოკვეთილ ბოლნურ ჯვარს, იგი მას არქაულად თვლის და მისი ვარაუდით ტრაპეზი ძველი, დანგრეული ეკლესიიდან უნდა იყოს მოტანილი. არქიტექტორი მამუკა კიკნაძე ეკლესიას ახ.წ. VIII-IX სს. ათარიღებს. ხელოვნებათმცოდნე გიგა მისრიაშვილი კი ძეგლს ახ.წ. XI ს. კუთვნილებად მიიჩნევს. როგორც ვხედავთ ძეგლის დათარიღების საკითხში აზრთა სხვაობაა.

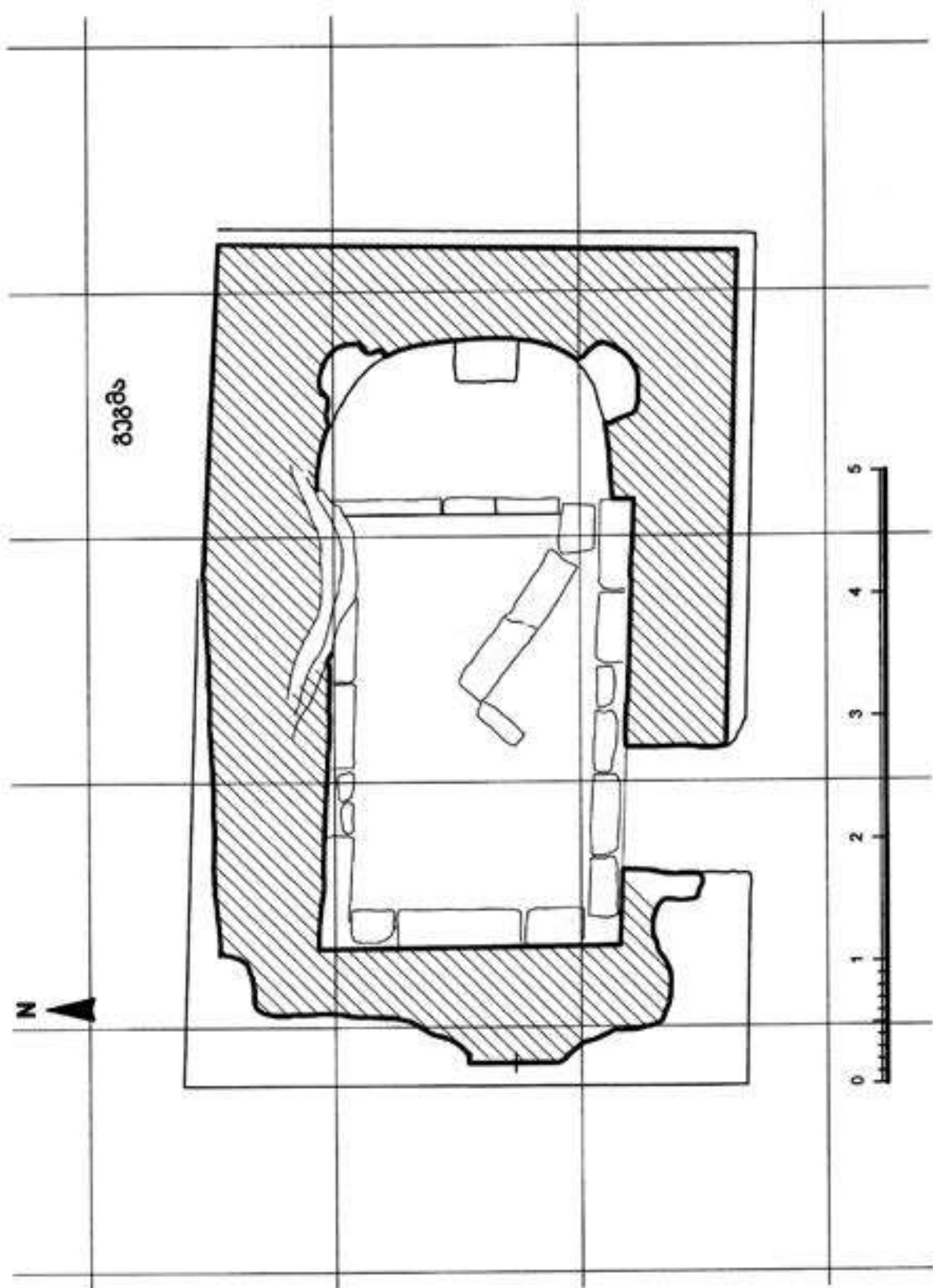
ძეგლზე არქეოლოგიური გათხრები არ ჩატარებულა. ფაქტიურად მოხდა ძეგლის განმენდა. ამდენად, ჩვენთვის უცნობია არქეოლოგიური ფენების სტრატეგრაფია, მათი ქვედა ფენის თარიღი. შესაძლებელია ძეგლის მომავალი შესწავლით არქეოლოგიური მასალის თარიღმაც ქვემოთ ჩამოინიოს. ეკლესიის მშენებლობის ყველა არქაული

დეტალის გათვალისწინებით (კედლის ორთოსტატული წყობა, ტრაპეზზე ამოკვეთილი „ბოლნური“ ჭვარი, აბსიდის მოხაზულობა და სხვა) გვაფარაუდებინებს, რომ ეკლესია ახ.წ. IX-X საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

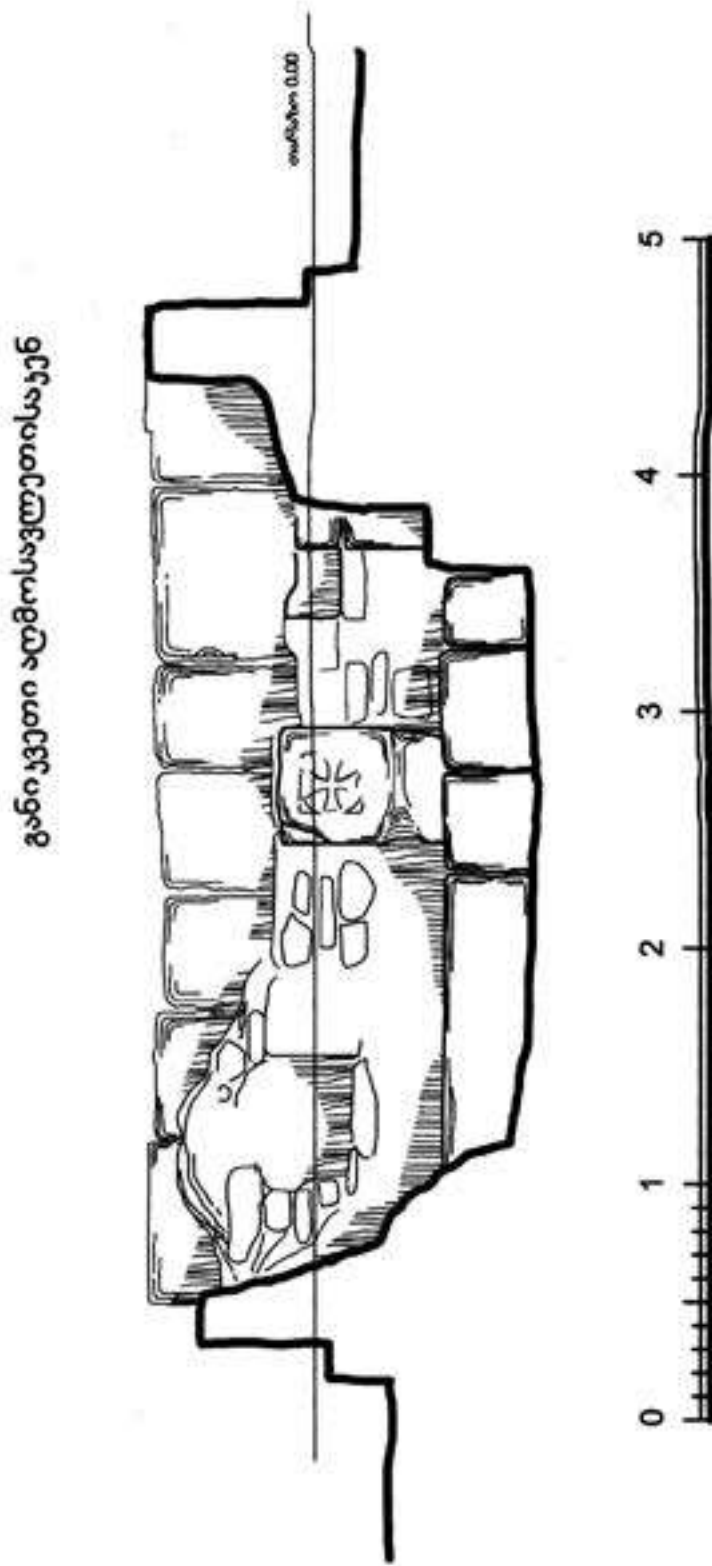
ტაბულების აღწერა

- ტაბულა 1. ეკლესიის გეგმა
- ტაბულა 2. განივკვეთი აღმოსავლეთისაკენ
- ტაბულა 3. აღმოსავლეთის ფასადი
- ტაბულა 4. განივკვეთი სამხრეთისაკენ
- ტაბულა 5. სამხრეთის ფასადი
- ტაბულა 61. დიდმის ხეობა
- ტაბულა 62. ეკლესიის საერთო ხედი დასავლეთიდან
- ტაბულა 63. გათხრის პროცესი
- ტაბულა 64. საერთო ხედი გათხრების დაწყებამდე
- ტაბულა 65. სამხრეთის კედლის ფრაგმენტი
- ტაბულა 66. ტრაპეზი ჭვრის გამოსახულებით.
- ტაბულა 71. გათხრის პროცესი
- ტაბულა 72. სამშენებლო ქვის დეტალი
- ტაბულა 73. გათხრის პროცესი
- ტაბულა 74. სამშენებლო ქვის დეტალი
- ტაბულა 75. განმედილი კედლების დეტალი
- ტაბულა 76. განმედილი კედლების დეტალი
- ტაბულა 81. ტრაპეზი ჭვრის გამოსახულებით
- ტაბულა 82. საკურთხეველი, ტრაპეზის ქვა, ხედი დასავლეთიდან
- ტაბულა 83. გათხრილი კედლების დეტალი
- ტაბულა 84. სამშენებლო ქვის დეტალი
- ტაბულა 85. კედლის დეტალი
- ტაბულა 86. ეკლესიის საერთო ხედი დასავლეთიდან
- ტაბულა 91-3. მოჭიქული კერამიკა
- ტაბულა 94. თიხის ჭურჭლის ნატეხები
- ტაბულა 95. კერამიკის ფრაგმენტი ჭვრის გამოსახულებით
- ტაბულა 96. მოჭიქული კერამიკა
- ტაბულა 101-2. მოპოვებული თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები
- ტაბულა 103-4. ბრტყელი კრამიტების ფრაგმენტები
- ტაბულა 104. თიხის ჭურჭლის ყურები
- ტაბულა 106. შვლის რქა
- ტაბულა 116. ღარიანი კრამიტები, ირიბად ჩალარული სარტყლებით
- ტაბულა 112-4. ბრტყელი კრამიტების ნატეხები
- ტაბულა 113. ქუსლამოლარული ჯამების ნატეხები
- ტაბულა 115-6. მოპოვებული არტეფაქტები
- ტაბულა 121-3,5. თიხის ჭურჭლის ნატეხები
- ტაბულა 124. სამშენებლო ქვის დეტალი
- ტაბულა 126. ხარის ნალები

თბბ. 1

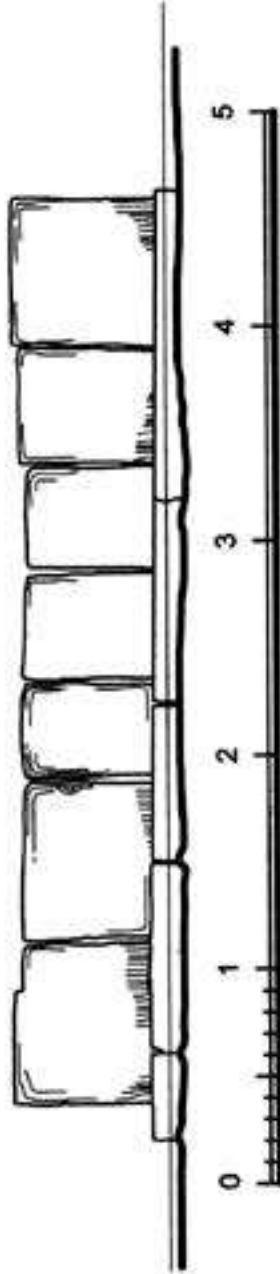

თაბ. 2.

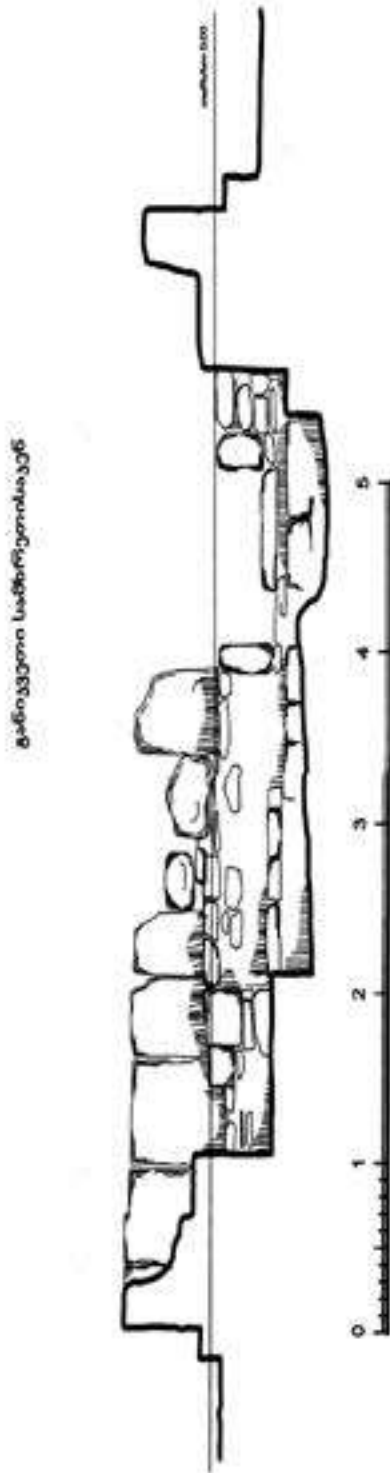

თაბ. 3.

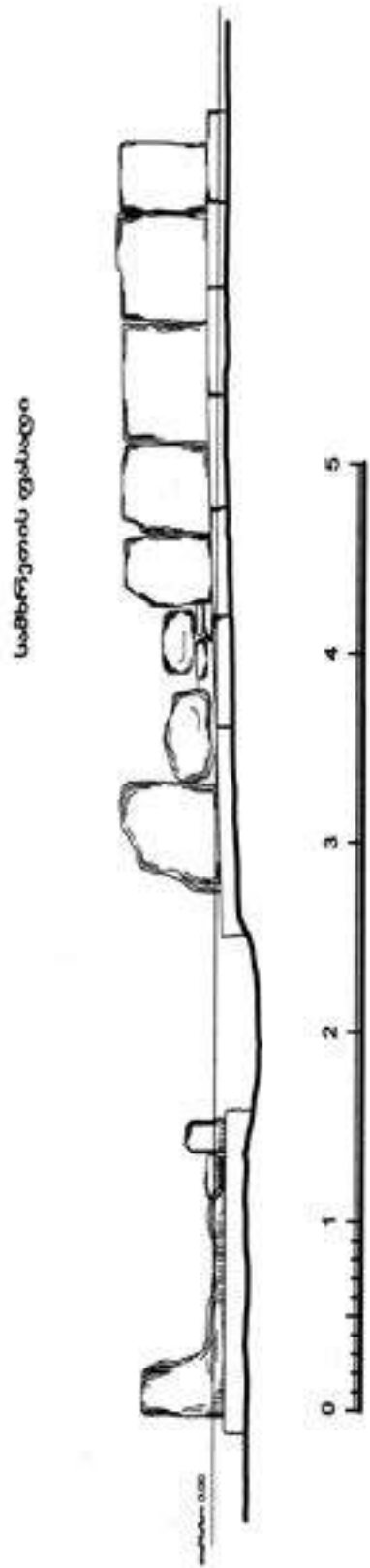
აღმოსავლეთის ფასადი

თაბ. 4.

თბბ. 5.

ტაბ. 6.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

ტაბ. 7.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

ტაბ. 8.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

თაბ. 9.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

თაბ. 10.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

თაბ. 11.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

თაბ. 12.

N1

N2

N3

N4

N5

N6

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზედა ციხესულორში

გურამ ყიფიანი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პალეოურბანული კვლევების ლაბორატორიის ხელმძღვანელი
guram_kipiani@iliauni.edu.ge

მადონა მშვილდაძე

არქეოლოგიის აკად. დოქტორი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში მიწვეული პედაგოგი
mshvildadzemadona@gmail.com

თეონა ბუბუგეიშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (მაგისტრანტი)
theonabubuteishvili@gmail.com

ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ციხესულორში 2017 წლის 21 ივლისიდან 4 სექტემბრის ჩათვლით არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებდა ა(ა)იპ „ბაგინეთი“-ის არქეოლოგიური ექსპედიცია.

გათხრის ნებართვა გაიცა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორის გურამ ყიფიანის სახელზე „ბაგინეთი“-ს გამგეობის თავმჯდომარის გივი ყიფიანის 2017 წლის 20 ივნისის N47 წერილის საფუძველზე – სანებართვო მოწმობა N6/17/2.

2017 წელს არქეოლოგიური ექსპედიციისათვის გათხრები სოფ. ციხესულორში წარმოადგენდა საველე კვლევა-ძიების მე-5 სეზონს.

წინა წლების არქეოლოგიურმა გათხრებმა¹ განამტკიცა ის აზრი, რომ ამ ტერიტორიის სახით საქმე გვაქვს კოლხეთის უძველეს და უმდიდრეს ქალაქთან სურიუმ-სურიონთან. მას იხსენიებს პლინიუს უფროსიც და კლავდიოს პტოლემეაიოსიც. ამ უკანასკნელმა ქალაქის მდებარეობა, მის მიერ სამყაროში დადგენილი 8000 პუნქტს შორის, განსაზღვრა გრადუსებითა

და მინუტებით. მისი მონაცემები ემთხვევა დღევანდელ ციხე-სულორს, ანუ სურ-ორს, ე.ი. სურიონს.

წლევანდელი გათხრების ძირითადი მიზანი იყო ქალაქის დასავლეთი საზღვრე-

1 იხ. გ. ყიფიანი, მ. მშვილდაძე, ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზედა ციხესულორის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში. ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი „კადმოსი“ N5. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2013, გვ. 334-381; გ. ყიფიანი, მ. მშვილდაძე, ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზედა ციხესულორის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში. ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი „კადმოსი“ N6. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2014, გვ. 493-529; გ. ყიფიანი, მ. მშვილდაძე, ან დულარიძე, ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზედა ციხესულორის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში. ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი „კადმოსი“ N7. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი 2015, გვ. 435-490.

ბის დადგენა. საქმე ისაა, რომ ამ ტერიტორიას შუაზე ჰკვეთს (სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაგან) ღრმა და წყლიანი ხევი (მულუნა ხევი). კულტურული ფენების შესახებ ხევის მარცხენა მხარეს ინფორმაცია არ არსებობდა. დასადგენი გვექონდა ქალაქის საზღვრები გრძელდებოდა ხევის

დასავლეთითაც, თუ იგი სურიუმის (სურორის) გეოგრაფიულ საზღვარს წარმოადგენდა. ექსპედიციას სხვა მიზნებიც ჰქონდა: მეტი ინფორმაცია მოეპოვებია 2015 წელს გამოვლენილი რომაული აბანოს (ახ. წ. III ს.) შესახებ. აგრეთვე გამოვლინებინა კულტურული ფენების რაობა ქალაქის სამხრეთ ფერდზე.

ექსპედიციას წინასწარ ჰქონდა შერჩეული სამი ძირითადი პუნქტი.

A მონაკვეთი (GPS კოორდინატები: N – 02.91488, E – 46.62976) პირდაპირ მიგვანიშნებს საფორთიფიკაციო პლატფორმაზე, რომელიც გარკვეულ დომინანტს წარმოადგენდა გარემოში, ამასთანავე გამოიკვეთა ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ ამოყრილი კვადრების სიმრავლე, რაც თავისთავად მიანიშნებს განადგურებულ საკედლე წყობებზე (იხ. ანაზომი I-IV).

D მონაკვეთში მარნის ნაშთები გამოიკვეთა. ზოგიერთი ქვევრი ჩაკირული იყო, ზოგ შემთხვევაში კი კირის მაგივრობას წვრილი კენჭებისგან შედგენილი სარტყელი ასრულებდა. არ ჩანს, რომ მარანი ერთ პერიოდს (ვთქვათ განვითარებულ შუასაუკუნეებს) განეკუთვნებოდა. ზოგიერთი მათგანი (ღია ვარდისფერი კეცი, რელიეფური სარტყელი, ამფორისებური ქუსლი) შესაძლოა 7-8 საუკუნეებითაც დათარიღდეს. ყოფილი მარანი ამასთანავე ადგილობრივი მოსახლის ქ-ნ ნანა ბაღდავაძის წინა ეზოს წარმოადგენს, რამაც გამოიწვია ის, რომ ეზოს ნიველირების გამო განადგურდა ქვევრის ზედა მოცულობანი (იხ. ანაზ. II-IV; ფტ. 5-10). ადგილობრივთა თქმით ამ ტერიტორიაზე სულ ცოტა 30 ქვევრი დაითვლებოდა (XX ს-ის 50-იან წლებში). ახლა ძნელია იმის თქმა თუ რომელ ფეოდს ეკუთვნოდა ესოდენ დიდი რაოდენობის ქვევრებით შედგენილი მარანი, საეროს თუ საეკლესიოს. მომავლისათვის ისიცაა მხედველობაში მისაღები, რომ იმერეთის მეფემ ალექსანდრე III-მ სოფ. სულორი (სუორი) კათოლიკე მისიონერებს უბოძა, თეათის ორდენს (კასტელის ცნობა).

საგულისხმო იყო ის, რომ ერთ-ერთი ქვევრის ჩადგმისას (დამონტაჟებისას) დაუზიანებიათ ელინისტური ხანის კრამიტყრილი. აქ სოლენტა (კერამიდათა, სხვადასხვა სტანდარტის) მრავალი ფრაგმენტი დადასტურდა, რაც ნაწილობრივ მაინც მიანიშნებს იმას, რომ მონუმენტური ნაგებობანი მულუნა ხევის მარცხენა ნაპირზეც იგებოდა და შესაბამისად ქალაქიც იყო განფენილი (იხ. ანაზ. V).

ამ ტერიტორიის მესამე პუნქტი ძველ ნავენახარისა და განახლებული ვენახის ფართობია, სადაც საცდელ თხრილში (E მონაკვეთი, GPS კოორდინატები: N – 02.91474, E – 46.62969) გამოვლინდა ძვ. წ. IV-III სს-ის კერამიკის ფრაგმენტები – ქოთნები და ჯამები (იხ. ანაზ. VI; ფტ. 11-13).

შესაძლებლობა მოგვეცა გაგვენახლებინა გათხრები ადგილობრივი მოსახლის ზაურ კორძაძის ეზოში (იხ. 2015 წლის ანგარიში, რომელიც ჩაბარდა ძეგლთა დაცვის ეროვნულ სააგენტოს და გამოქვეყნდა რეცენზირებულ ჟურნალ „კადმოსი“-ში – 2015, N7), სადაც ჩვენ მიერ მიკვლეულ და ნაწილობრივ შესწავლილი რომაული თერმების ფრაგმენტები წარმოვადგინეთ (ახ.წ. III ს.).

ამჟამადაც შესასწავლად მცირე მონაკვეთზე მოგვიხდა მუშაობა, რადგან საცხოვრებელი სახლი პირდაპირ ადგას აბანოს ძირითად დარბაზებს (GPS კოორდინატები:

N – 02.92602, E – 46.630650). გამოვლინდა უკიდურესი ქვედა სტრუქტურის კარის ღიობი და მისი პილონები რომაული ბეტონის აქტიური გამოყენებით. წყობა შერეულია – ქვის ბლოკებს ზემოდან ეფინება კერამიკულ პლინტუსთა წყობა (მათი ზომებია: 33.5x27.5x04; 34.5x28x04).

დადასტურდა დარღვეულ კედელთა ნაშთებიც. მათში შერეული იყო ახ.წ. III საუკუნისათვის დამახასიათებელი ბრტყელი კრამიტები და კალიპტერები, აგრეთვე ორმაგკეციანი ქურჭლის ფრაგმენტი. პლინტუსები მარკირებულია თითის ანაბეჭდებით. ერთ-ერთ მათგანზე კი, აშკარად ვარდულის გამოსახულებაა დაშტამპული (იხ. ანაზ. VII-XI; ფტ. 41-31; დან. VI-VII).

შეძლებისდაგვარად კვლევა-ძიება ვაწარმოეთ ყორღანოს მთის კალთებზეც (ეს ყველაზე მაღალი პუნქტია სოფ. ციხესულორის გარემოში, ზღ. დ. 225.25მ.). მისი საფუძვლიანი შესწავლა საინტერესო სურათს მოგვცემდა, მაგრამ ამჟამად ტერიტორია თითქმის მთლიანად თანამედროვე სასაფლაოდ ათვისებული. იგი ნამდვილი გეოგრაფიული დომინანტია. მაინც მოხერხდა ამ მთის დასავლეთი (G მონაკვეთი, GPS კოორდინატები: N – 02.92455, E – 46.62229) და სამხრეთ-დასავლეთი ფერდობების შესწავლა (H მონაკვეთი, GPS კოორდინატები: N – 02.92463, E – 46.62158; N – 02.92473, E – 46.62127). დასავლეთ ფერდზე, მიწის ნაყარში გამოვლინდა რკინის სახნისი (იხ. ანაზ. XII; ფტ. 42₁-42₂), რომელიც ზოგადად IV-III საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს (იხ. თ. მიქელაძე, ლ. ძიძიგური. საირხის – წყაროსთავზე მიკვლეული ორი ნიმუში, სამწახაროდ გამოუქვეყნებელი) და სხვ.

გაცილებით საინტერესო სურათი გამოიკვეთა სამხრეთ-დასავლეთ ფერდზე, სადაც დადასტურდა ნაგებობის ნაშთი. აქვე აღმოჩნდა იმპორტული და კოლხური ამფორების არაერთი ფრაგმენტი (ქუსლები, ყურები და კედლის ფრაგმენტები), შელესილობათა (ბათქაში) ფრაგმენტები, რომელიც იძლევა იმის საშუალებას, რომ საკედლე მორების დიამეტრები განისაზღვროს და სხვ. (იხ. ანაზ. XIII-XV; ფტ. 32-34, 35₁-35₂, 36₁-36₂, 37₁-37₂, 38-41). ამავე მონაკვეთში ძვ.წ. IV-III საუკუნეების კოლხური ქვევრიც გამოვლინდა, შავად გამომწვარი, მერიდიანული ქედებით. ცენტრალურ არეში ოთხი პარალელური ქედით (ასეთი ქვევრის ფრაგმენტი არაერთია მიკვლეული. იხ. „ვანი V“) და ზოგადად V-IVსს-თაა დათარიღებული. ეს თარიღი პირობითია. ჩვენს მიერ დადასტურებული ქვევრი „in Situ“-ს შთაბეჭდილებას ტოვებს. მისი მოცულობის ზედა ნაწილი ვერ გამოვლინდა (იხ. ანაზ. XI, XVII; ფტ. 43-45₁-45₂).

ანაზომთა აღწერილობა

- I** – გეგმები – A, B, C მონაკვეთები.
- II** – გენერალური გეგმა – A, B, C მონაკვეთები და მარანი, N1-6 ქვევრები.
- III** – ქვევრები – გეგმები ჭრილი N1.
- IV** – ქვევრი N5
- V** – ქვევრი N4-ის ჩადგმისას ამოყრილი კოლხური კერამიდების (ძვ. წ. III-II სს.) ფრაგმენტები.
- VI** – E მონაკვეთში გამოვლენილი კერამიკული ფრაგმენტები.
- VII** – რომაული თერმების ფრაგმენტი (გეგმა) I – საცხოვრებელი სახლის კიბისქვეშა

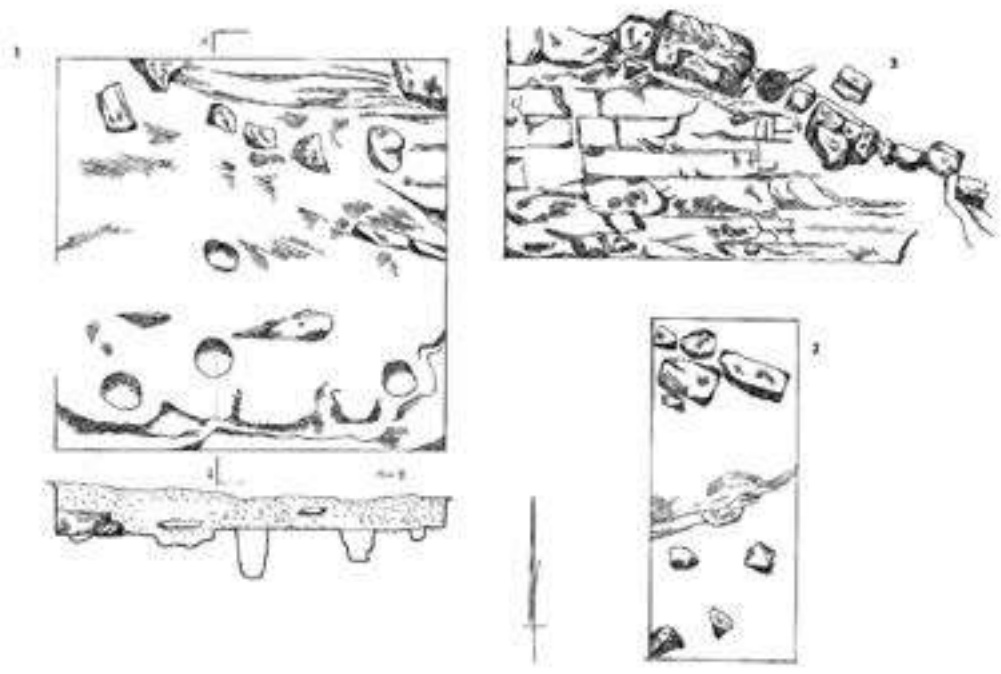
- სივრცე. II – საასენიზაციო ორმო. III – ღობე და საავტომობილო გზა.
VIII – 1. კარის პილონები, ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2. კარის დასავლეთის პილონი. 3. კარის აღმოსავლეთის პილონი.
IX – პლინტუსთა ფრაგმენტები თითების ანაბეჭდებით.
X – ბრტყელი კრამიტის ფრაგმენტები.
XI – გვიანანტიკური ხანის კაპიტელები.
XII – სახნისი (რკინა).
XIII-XV – ყორღანოს მთის სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ ფერდზე მიკვლეული არქეოლოგიური მასალა.
XVI – კოლხური ქვევრის ფრაგმენტები ძვ. IV-III სს.
1. XVII – კოლხური ქვევრი, მისი ქვედა მოცულობა.

ფოტოილუსტრაციების აღწერილობა

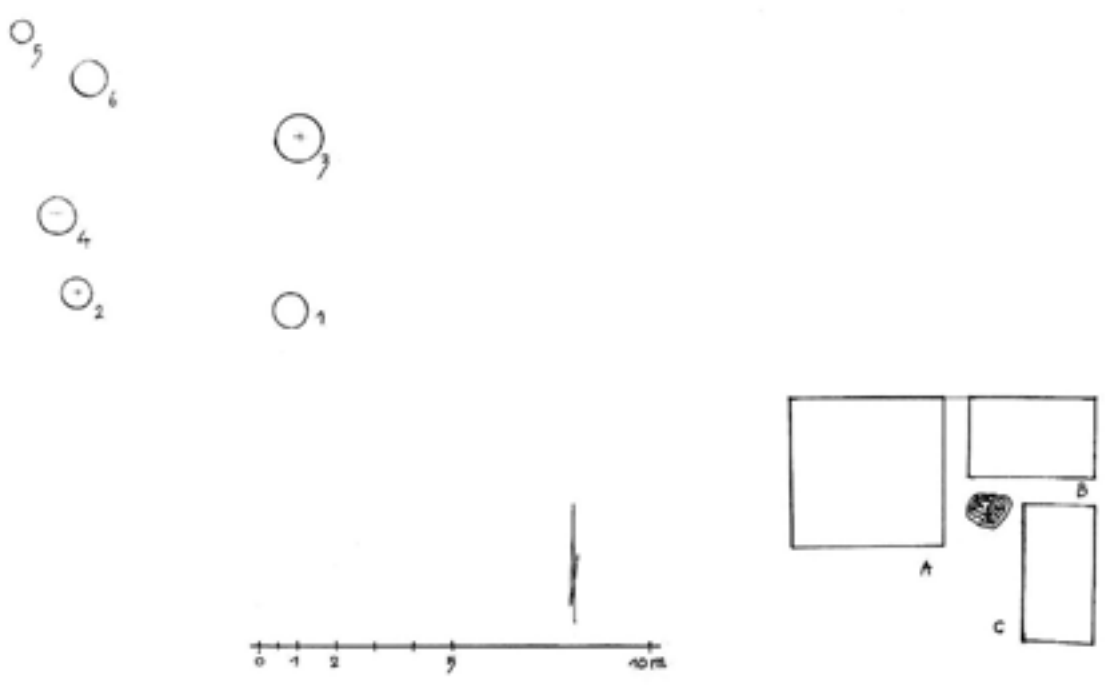
- 1-4. A მონაკვეთი, ბაღდავაძეების კარმიდამო.
 5. ქვევრი N5.
 6. ქვევრი N1.
 7-9. ქვევრი N4, 3, 6.
 10. ქვევრი N5.
 11-13. D მონაკვეთში გამოვლენილი კერამიკული მასალა.
 14. რომაული თერმების პილონები.
 15. რომაული თერმების აღმოსავლეთი პილონი.
 16. რომაული თერმების დაშლილი კედელი.
 17. დასავლეთის პილონი და მისი წყობა.
 18. პილონებსშორისი ყრილი.
 19-20. პლინტუსები წყობაში.
 21-25. თითის ანაბეჭდები პლინტუსებზე.
 26. „ვარდულით“ აღნიშნული პლინტუსის ფრაგმენტი.
 27₁-27₂. ორმაგკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტი.
 28-31. თერმების სივრცეში, ყრილში გამოვლენილი ბრტყელი და ღარიანი კრამიტები.
 32-34. ჭრილი და ფენათა განლაგება ყორღანოს მთის სამხრეთის კალთაზე.
 35₁-35₂. ქერსონესური (?) ამფორის ქუსლი.
 36₁-36₂. ქვევრის ძირი ყორღანოს სამხრეთი ფერდიდან.
 37₁-37₂. ხელსაფქვავის ფრაგმენტები.
 38-41. ადგილობრივი, კოლხური კერამიკისა და ბათქაშის ფრაგმენტები ყორღანოს სამხრეთის ფერდიდან.
 42₁-42₂. რკინის სახნისი ყორღანოს სამხრეთ-დასავლეთის ფერდიდან.
 43. კოლხური ამფორის ქვედა ნაწილი ყორღანოს სამხრეთის ფერდიდან.
 44. ქვევრის ძირის ფრაგმენტები.
 45₁-45₂. ქვევრის კედლის ფრაგმენტები.
 VI-VII დანართი – რომაული აბანოს 3D ასახულობა.

ვიზუალური მასალა

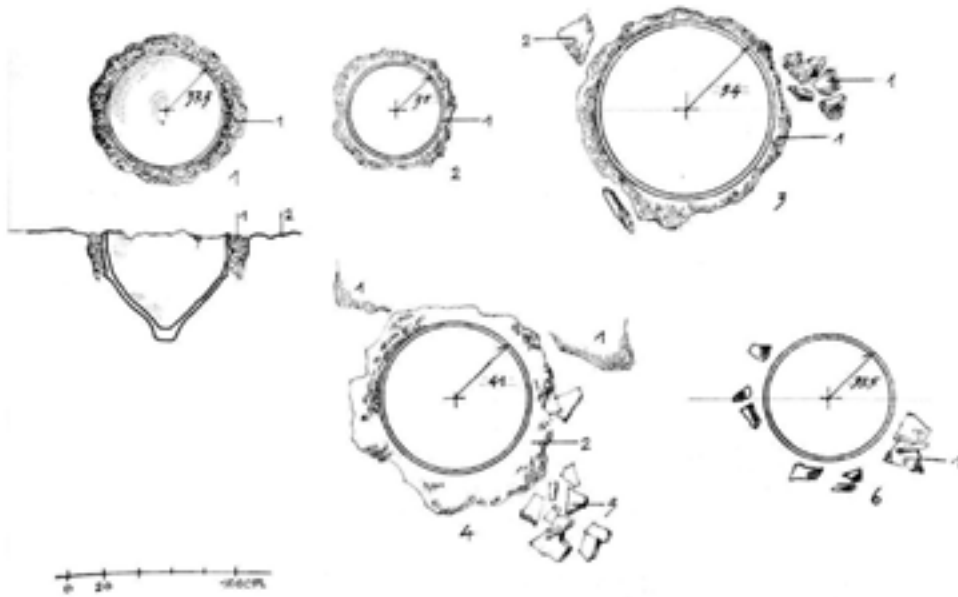
I

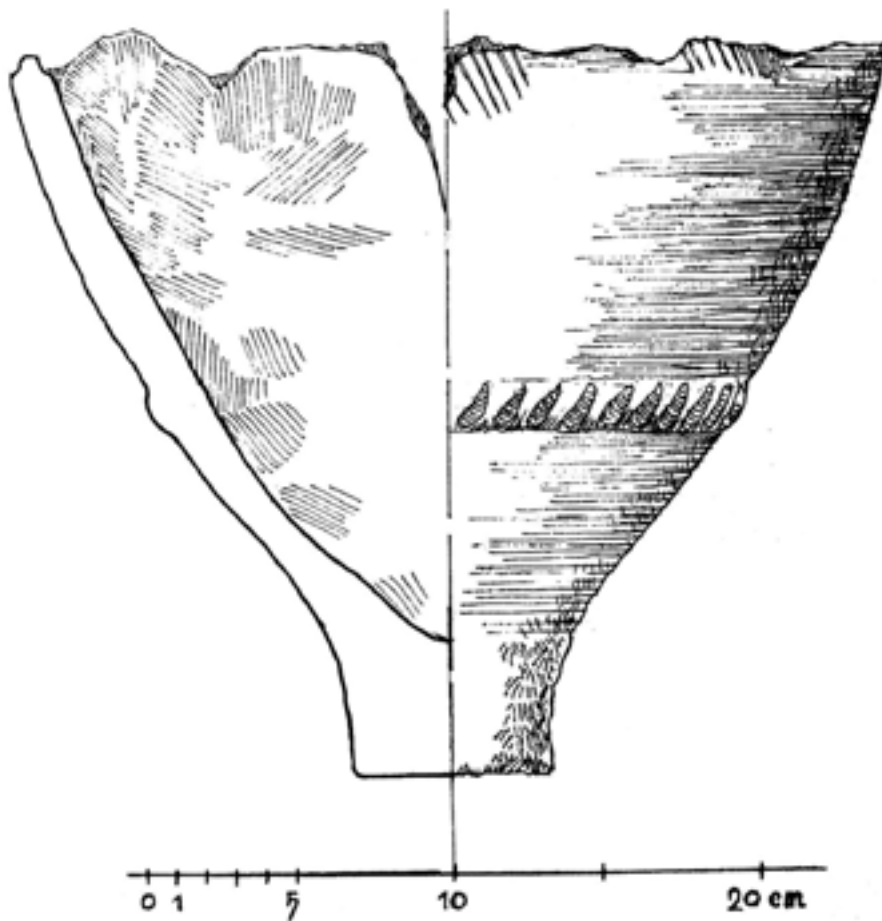
II

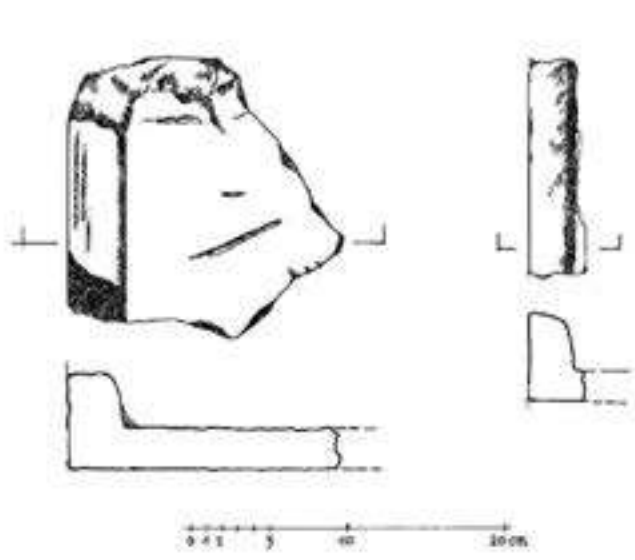

III

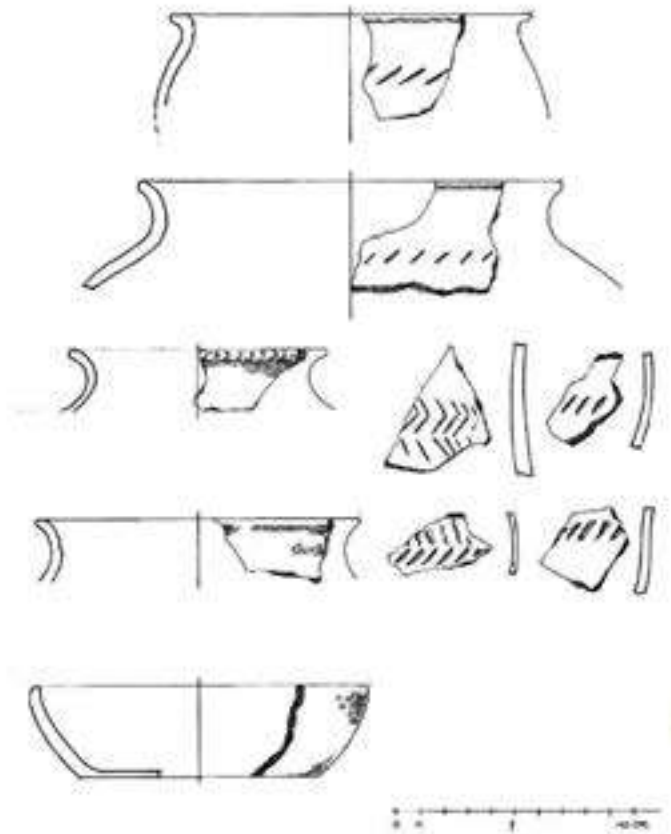

IV

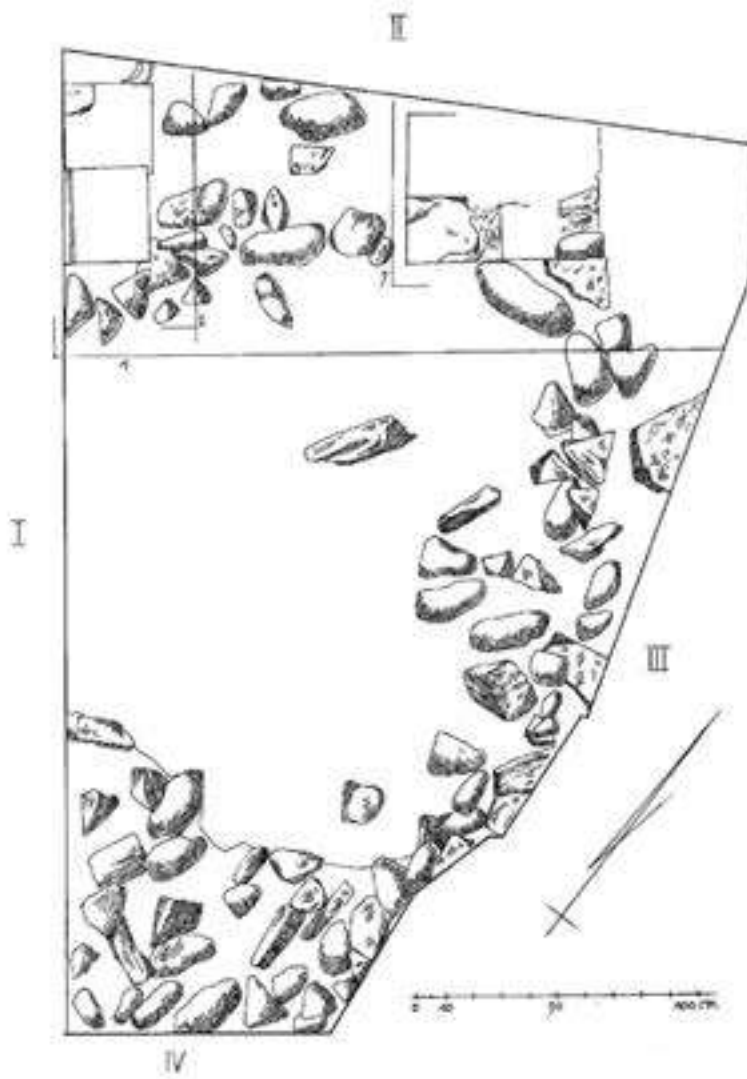

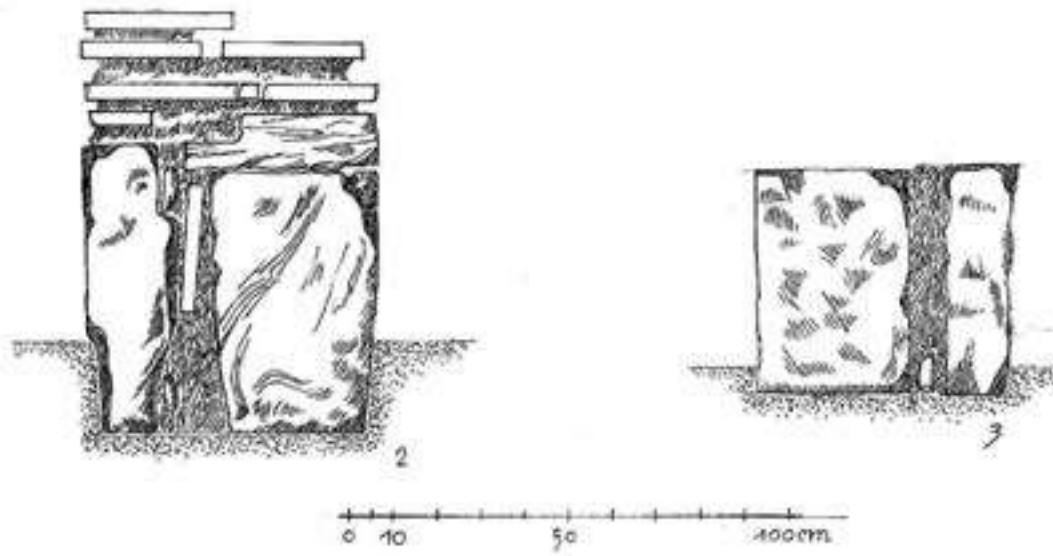
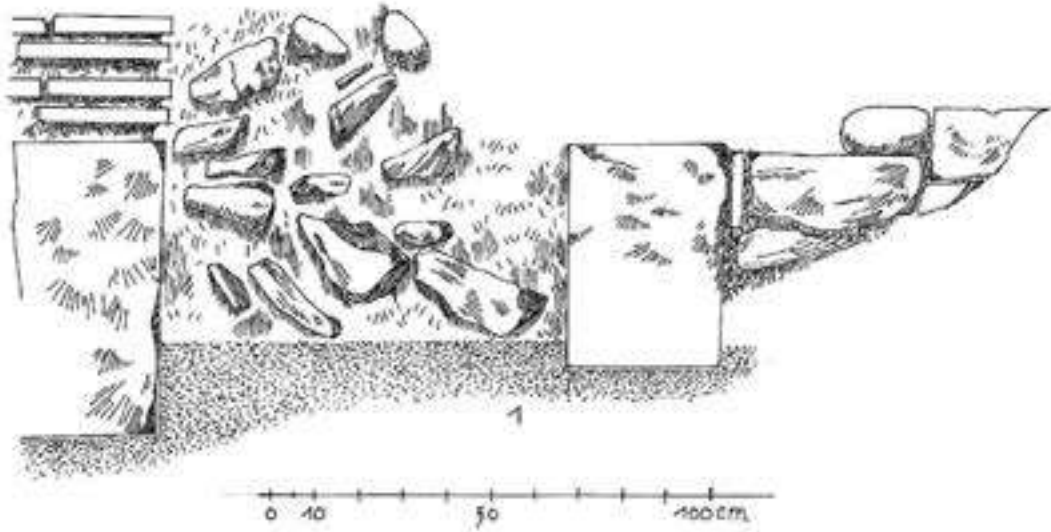
VI

VII

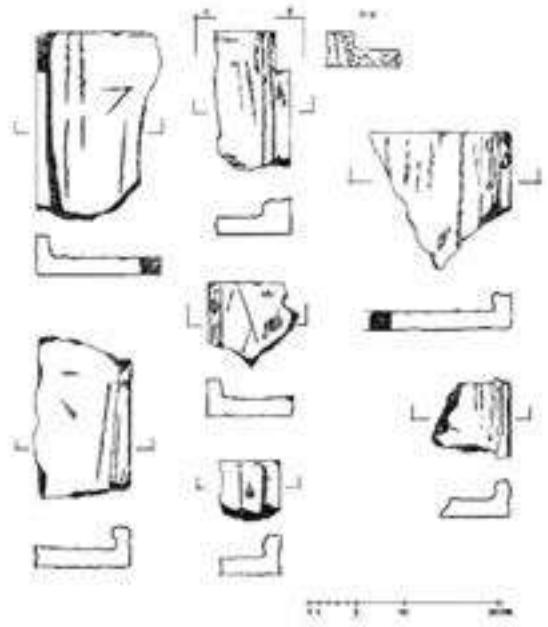
VIII

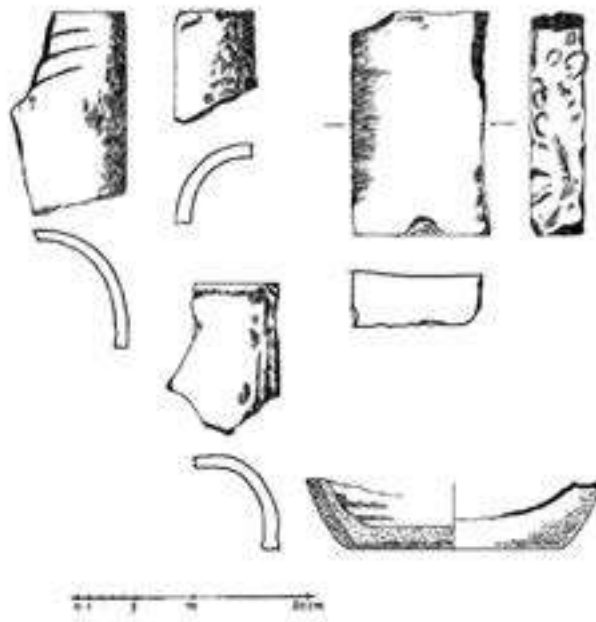
IX

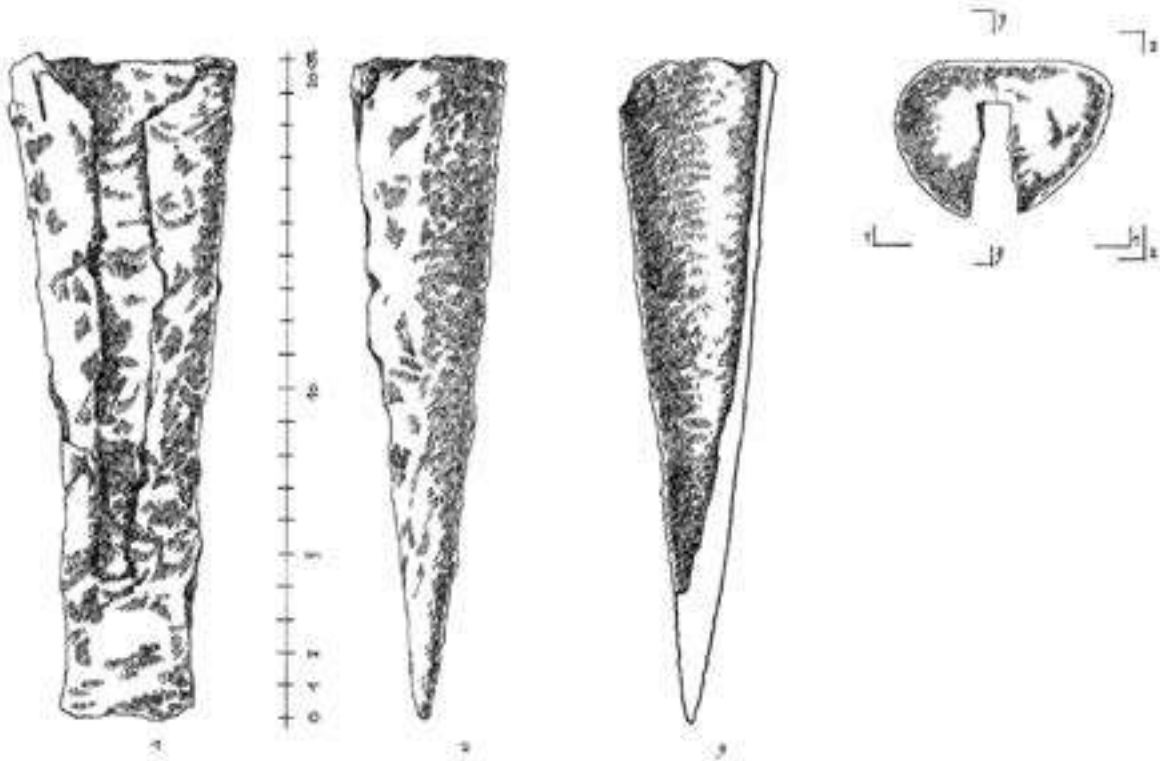
X

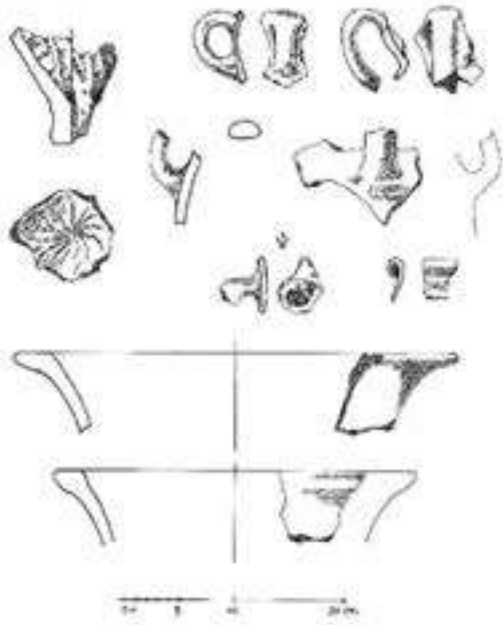
XI

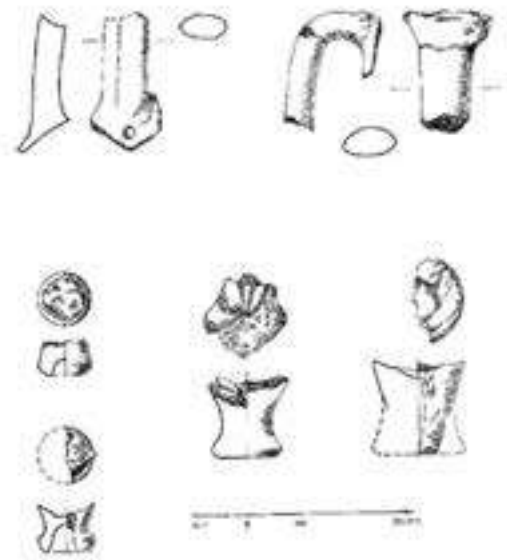
XII

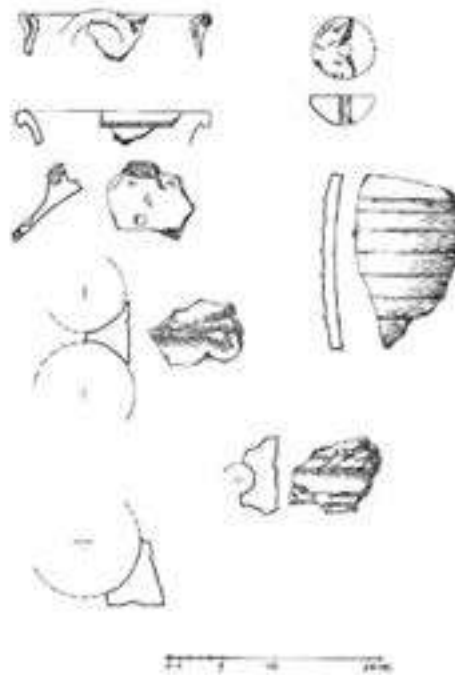
XIII

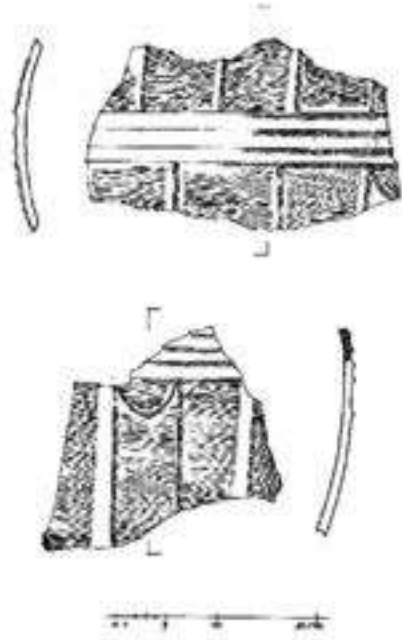
XIV

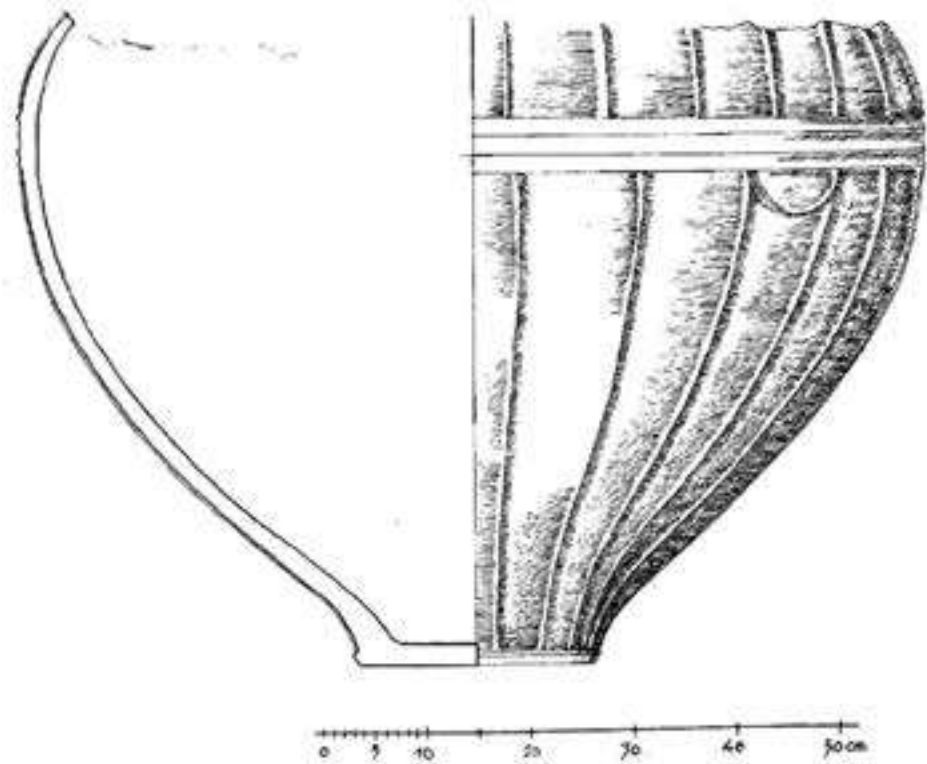
XV

XVI

XVII

1

2

3

4

5

6

7

8

9

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27-2

28

29

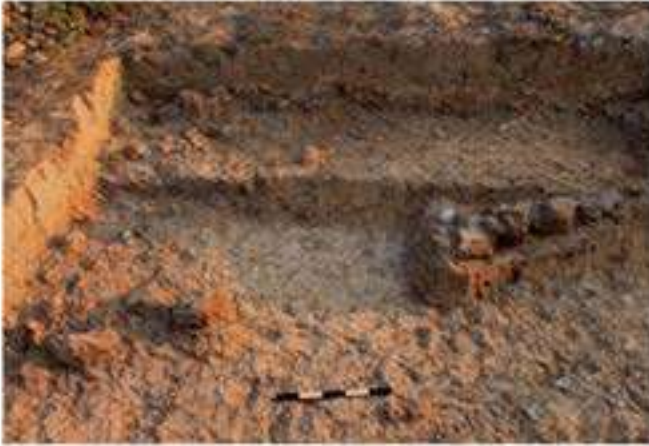
30

31

32

33

34

35-1

35-2

36-1

36-2

37-1

37-2

38

39

40-1

40-2

41

43

44

VI

VII

ბორჯომის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული არქეოლოგიური ძეგლების ინვენტარიზაცია¹

თემურ ბიბილური

თბილისის აპოლონ ქუთათელაძის სახ. სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის მუზეუმის ფონდების მთავარი მცველი

temurbibiluri@gmail.com

„საუკუნეთა განმავლობაში უდაბურობისა გამო წამოზრდილი ტყე-ბუჩქნარის სიღრმეში ჯერ კიდევ მრავლად იმალება ნანგრევები, რომლებიც სამწუხაროდ დღემდე არავის აღუწერიაო“ – წერდა პლატონ იოსელიანი მცხეთის სიძველეების შესახებ 200-ოდე წლის უკან. მიუხედავად სისტემატური და სისტემური არქეოლოგიური კვლევა-ძიების თითქმის საუკუნოვანი ისტორიისა, დღესაც იგივეს თქმა შეიძლება საქართველოს ბევრი პუნქტის, მათ შორის ბორჯომის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული ჯერაც უცნობი ძეგლების მიმართ.

ბორჯომის მუნიციპალიტეტი – ისტორიული თორი, ისტორიულ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, რამდენიმე მნიშვნელოვან ტერიტორიულ ერთეულს მოიცავს, რომლებიც არც თუ უმნიშვნელო როლს თამაშობდნენ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთზე, ესენია: გუჯარეთის, შავწყალასა და საკუთრივ ბორჯომის, იგივე მტკვრის ხეობები. ამ უკანასკნელი ერთეულის საზღვრები ვრცელდებოდა სოფ. ტაშისკრიდან სოფ. დვირამდე.

საკვლევ ტერიტორია ადამიანის მიერ ათვისებულია უძველესი დროიდან (პალეოლითი) და ცხოვრება, სხვადასხვა ინტესივობით (რიგ შემთხვევაში არც თუ უმნიშვნელო დროითი ხარვეზებით), დღემდე გრძელდება.

თორის ქვეყანა ყურადღებას იქცევს ძალზედ მეტყველი ტოპონიმებითა და ჰიდრონიმებით, რომლებიც თვალნათლივ მიუთითებენ ერთის მხრივ, ამ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონში, უძველესი დროიდან ადამიანის სამეურნეო საქმიანობის მრავალფეროვნებასა და მრავალმხრივობაზე; მეორეს მხრივ, სხვადასხვა ქართველური ნაკადების შეხვედრებსა და ურთიერთკავშირებზე.

უძველესი დროიდან თორის ქვეყნის მნიშვნელობა განისაზღვრებოდა მისი უაღრესად ხელსაყრელი სტრატეგიული მდებარეობით. სწორედ ასეთმა მოხერხებულმა მდებარეობამ განაპირობა საფეხმავლო თუ საქარავნე გზების სიმრავლე, რომელთა მეშვეობითაც თორელები უკავშირდებოდნენ ცალკერძ შიდა და ქვემო ქართლს, ცალკერძ ჯავახეთს. ბორჯომის ხეობაზე გადიოდა წინა აზიიდან საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიაში მიმავალი ერთ-ერთი საქარავნო გზა. ამ ფაქტის ნივთიერ საბუთებად

¹ ექსპედიციის საველე და კამერალური საქმიანობა განხორციელდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის პროგრამული დაფინანსებით. ექსპედიციის შემადგენლობა: თემურ ბიბილური – ხელმძღვანელი, ივანე ბიბილური – არქეოლოგი, გიორგი ლაზარაშვილი – ისტორიკოსი, ლაშა ტრაპაიძე – არქიტექტორი, ზურაბ გაბუნია – მხატვარი, ლაშა ქარაია – კომპიუტერული უზრუნველყოფა.

გვევლინება სხვადასხვა დროისა და ქვეყნების საფასეების განძები და სხვა ყურადსაღები არტეფაქტები, აღმოჩენილი ხეობის არაერთ პუნქტში.

ბორჯომის მუნიციპალიტეტის ძეგლების ნაწილი არაერთგზის გამხდარა წყაროთმცოდნეობითი, პალეოგრაფიული, ისტორიულ-გეოგრაფიული, არქეოლოგიური თუ ეთნოლოგიური მიმართულებით კვლევის საგანი.

ამ კვლევების შედეგები ასახულია ქართველი და უცხოელი ავტორების ათობით სამეცნიერო და სამეცნიერო-პოპულარულ შტუდიებში. თუმცა, ისევე როგორც ბევრ სხვა შემთხვევაში, აქაც ჯერ კიდევ საკმაოა საკვლევ-შესასწავლი.

იგივე მდგომარეობაა ძეგლების აღრიცხვის თვალსაზრისითაც. მკვლევარის თვალსაწიერის მიღმაა დარჩენილი არაერთი ნასოფლარი, ნასახლარი და ნივთიერი კულტურის სხვა მოწმობანი. სააღრიცხვო დოკუმენტაციის არცთუ მცირე ნაწილი შექმნილია დიდი ხნის წინ და ისინი, ბუნებრივია, საჭიროებენ განახლებას.

ჩვენი ექსპედიციის ხანმოკლე დროის მანძილზე, ვნახეთ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე კარგად ცნობილი ძეგლები და დავაფიქსირეთ ახალიც.

ჩვენი იმთავითვე მიზნად დავისახეთ თითოეული ნაცნობი თუ უცნობი ობიექტის მაქსიმალური სისრულით ხილვა და მეტ-ნაკლებად სრული სურათის წარმოჩენა. სწორედ ასეთი მიდგომის წყალობით ვნახეთ კოშკილელის ნამოსახლარისაკენ მიმავალი გზის ფილაქვით მოგებული ცალკეულ მონაკვეთები. გამოვთქვით ვარაუდი, რომ ეკლესიად მიჩნეული ნაგებობა ხევის თავში, ნამოსახლარის უკიდურეს სამხრეთ და მაღალ წერტილში, ყველა პარამეტრით, მათ შორის მდებარეობით, მეტად კოშკია, ვიდრე საკულტო ნაგებობა (კოშკად მიიჩნევის ხსენებულ ნაგებობას ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი გიორგი ქანიშვილიც). ვფიქრობ, ამადაც უნოდებს ხალხი ამ ადგილს სწორედაც რომ „კოშკილელს“ და არა ვთქვათ, „საყდრილელს“ (იქვე), ან „მონასტრის ხევს“ (მცხეთაში) და ა.შ.

სოფ. ლიკანის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ნამონასტრალის უშუალო სიახლოვეს დავაფიქსირეთ ისეთი მნიშვნელოვანი ობიექტი, როგორც ქვის სამტეხლო და სახელოსნოა. აქაც, ისევე როგორც კოშკილელს, სვინი ძირისა თუ ნაჩეხების შემთხვევაში, დავადგინეთ ნამოსახლარის ზომები, განვითარების მიმართულება და ა.შ.

ჩვენს მიერ იქნა აღწერილი ქვაბისხევისწყლის ხეობაში ექვსი ნამოსახლარი, თუმცა მათი რაოდენობა გაცილებით მეტია. აღარაფერს ვამბობ ქვაბულების მთელ სისტემაზე, რომლებიც არათუ არავის გაუხდია სპეციალური კვლევის საგნად, გაკვრითაც კი არ შეხებია მათ. არადა, სწორედ ამ გამოქვაბულებს უნდა უმადლოდეს ქვაბისხევი თავის სახელწოდებას.

ექსპედიციის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზნად დავისახეთ სამეცნიერო, სამეცნიერო – საცნობარო თუ სხვა სახის ლიტერატურაში, საკვლევ რეგიონში არსებული ძეგლების ლოკალიზებისას დაშვებული ხარვეზების გამოსწორება-აღმოფხვრა.

თვალსაჩინოებისათვის დავიმონშებ ამონარიდებს რამდენიმე სხვადასხვა ხასიათის ნაშრომიდან:

ა) ნადიკრებისა და ხვენის ნამოსახლარები (ჭობისხევის მახლობლად) ერთ-ერთ ნაშრომში მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე არსებულადაა მიჩნეული [31: გვ. 130,133]; ბ) უკანასკნელ წლებში გამოსულ ძალზედ საჭირო და მნიშვნელოვანი ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომში „ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი“, არაერთი ტოპონომისა თუ ჰიდრონიმის ადგილმდებარეობა, არასწორადაა მითითებული

(ნუა, დვირის ციხე, საკვირიკე). თუმცა, დასახელებული ნაშრომები არაა კერძობითი შემთხვევა და მსგავსი უზუსტობები გვხვდება სხვაგანაც.

ბ) Google My Maps-ი შეცდომით სოფ. დვირის მიდამოებში ახდენს დაბა აბასთუმნის ციხისა და ალექსანდრე ნეველის სახ. ეკლესიის ლოკალიზებას.

გ) ქართული ვიკიპედია: „ჭობისხევი – სოფელი ბორჯომის მუნიციპალიტეტში, დვირის თემში. მდებარეობს მდინარე ქვაბისხევის (მტკვრის მარცხენა შენაკადი) ნაპირებზე“ (sic!).

ვიმეორებ, ეს კერძობითი შემთხვევები არაა. მსგავსი „ლაფსუს ლინგვა“ არაერთი შეიძლება მოიძებნოს.

მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს უკვე გათხრილი ძეგლების სავსე და კამერალური დოკუმენტაციის ნაკლებანეობა. კერძოდ, რიგი არქეოლოგიური ობიექტების სავსე დოკუმენტაცია ვერ იძებნება, ან ისეა დანაწევრებულ-არეული, რომ მისი ხელახალი „არქეოლოგიური კვლევაა საჭირო“. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ბანისხევის (რველის) სამაროვანი, რომელსაც ორგზის არ „გაუმართლა“ – ჯერ გასული საუკუნის 10-იან წლებში, ხოლო შემდეგ იმავე საუკუნის 60-იან წლებში.

ნივთიერი თუ სულიერი კულტურის ძეგლებისადმი მიძღვნილი განმაზოგადებელი ნაშრომების შესწავლა, დიახაც, რომ ფრიად საშური საქმეა. თუმცა, ეს შრომა დიდწილად ფუჭი, ხოლო კვლევის შედეგები მცდარი იქნება, თუ არ განხორციელდა ამ კონკრეტულ რეგიონში არსებული ყველა ისტორიული ძეგლის/ობიექტის გამოვლენა, მაქსიმალურად სრული აღრიცხვა, ფიქსაცია, მათი რაგვარობისა და გავრცელების არეალის ასევე მაქსიმალურად ზუსტად განსაზღვრა.

კონკრეტული პროექტის ფარგლებში სავსე სამუშაოები იმდაგვარად იყო დაგეგმილი, რომ მაქსიმალური სიზუსტით განხორციელდა მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არსებული ყველა დროისა და სახის არქეოლოგიური ობიექტების/ძეგლების გადამოწმება. სავსე გასვლებისას გამოვავლინეთ ახალი, მკვლევართათვის დღემდე თვალთმისფარებული წარსულის ნაშთები. რამდენიმე პუნქტში დავაფიქსირეთ სამეცნიერო საზოგადოებისათვის უცნობი არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ობიექტი.

სავსე და კამერალური სამუშაოების დასრულების შემდეგ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ისტორიული ზემო ქართლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეულის – თორის ქვეყნისა და მიმდებარე რაიონების ტერიტორიაზე არსებული წარსულის სხვადასხვა დროის მოწმობები. უპირველეს ყოვლისა არქეოლოგიური ძეგლების/ობიექტების მაქსიმალურად სრული ილუსტრირებული ნუსხა, პირველადი სააღრიცხვო დოკუმენტაციითურთ (სააღრიცხვო ბარათები, ფოტო და რიგ შემთხვევაში, გრაფიკული ილუსტრაციებით, საზღვრებით, ბიბლიოგრაფიითა და ა.შ.). ცხადია, სავსე გასვლებისას გვერდს ვერ ავუვლიდით სხვა სახის ნაშთებსაც, იქნებოდა ეს მიწისზედა საფორთიფიკაციო და საკულტო კომპლექსები, თუ საცხოვრისები.

ქვემოთ მოცემულია ექსპედიციის მიერ გავლილ მარშრუტზე გამოვლენილ – შესწავლილი ობიექტების მოკლე დახასიათება მიკრორაიონებისა და ცალკეული პუნქტების მიხედვით.

ლიკანი

სოფ. ლიკანის ჩრდილო და ჩრდილო-დასავლეთ მოდამოებში არსებული ხევები უაღრესად მდიდარია სხვადასხვა დროის ისტორიული ძეგლებით, რომელთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავთ შუასაუკუნეების თითქმის ყველა ეტაპის ნამოსახლარებს. უდავოა, დღევანდელი სოფლის მიმდებარე ტერიტორიები, დაფარული ხშირი და შერეული ტყით, ადრეშუასაუკუნეებიდან მაინც, ძალზედ მჭიდროდ იყო დასახლებული. რიგ შემთხვევაში, მანძილი ნამოსახლართა შორის 2-3 კმ-ს არ აღემატებოდა. გარდა ამისა, საკვლევი მიკრორაიონი ყურადღებას იქცევს ტოპონიმებისა და ჰიდრონიმების მრავალფეროვნებით, რომლებიც გარკვეული დროითი საზღვრების დადგენის საშუალებას იძლევიან. და მაინც, აქ დღეს არსებული ქორონიმები, იშვიათი გამონაკლისის გარდა (შესაძლოა ასეთია „ურების წყალი“ = „ურების ხევი“), საკმაოდ გვიანდელია და ჩნდება, უკეთეს შემთხვევაში, XIX ს. 30-იან წლებში, როდესაც ხელახლა (უკვე მერამდენედ) იწყება შემოსევებისა (თურქები) და ყაჩაღური დარბევებისა (ძირითადად დაღესტნიდან) გაუკაცრიელებული ადგილების დასახლება.

კოშკილელს ნამოსახლარი – სოფ. ლიკანიდან 3,5 კმ.

ნამოსახლარი მდებარეობს სოფ. ლიკანის SO მხარეს არსებულ კოშკილელს მარცხენა ნაპირის დამრეც ფერდობზე შექმნილ ხელოვნურ ტერასებზე. სახელწოდება, ვფიქრობ, დაკავშირებულია უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში აგებული კოშკთან, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში – ეკლესიადაა მიჩნეული [31: გვ. 2).

ნამოსახლარი, რამდენიმე ნიშნით ამ ტიპის დასახლებებს შორის ერთ-ერთ გამორჩეულ ობიექტად შეიძლება მივიჩნიოთ. მოკლედ თითოეული ნიშნის შესახებ: 1. კოშკილელსა და ბალაგნების ხერთვისიდან დასახლებისაკენ მიმავალი გზის ცალკეულ მონაკვეთებზე ქვის საფარი ფიქსირდება. ეს თავისთავად გამოარჩევს ამ ნამოსახლარს; 2. ნამოსახლარს ჩრდილოეთის მხრიდან გასდევს საკმაოდ მძლავრი თავდაცვითი კედელი, რომლის სიგანე 1,3 და 1,8 მ. შორის მერყეობს; 3. თავდაცვითი სისტემის ორგანულ ნაწილს შეადგენს დასახლების უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში აგებული კოშკი, რომელიც ამ ლოკალურ რაიონს კარგად აკონტროლებდა.

დასახლებას N მხრიდან იცავდა საკმაოდ მძლავრი გალავანი, რომელიც აღმართული იყო მდ. კოშკილელს ფრიალო ნაპირზე. O – მხრიდან – დამრეცი რელიეფი და მასზე გალავნის მონაკვეთი; S მხრიდან, როგორც უკვე ავლნიშნე, კოშკი და ძალზედ დამრეცი რელიეფი.

კოშკილელს დასახლების ზომებია 124 (N-S) x 50 (W-O) მ.; ცალკეული კომპლექსი შედგება ქვით ნაგები კედლით შემოზღუდული ეზოსა და საკუთრივ საცხოვრებელი ერთიანი სახლისაგან. ეზოში შესასვლელი ყველა შემთხვევაში სახლის ფასადის მოპირდაპირე მხარესა აქვს დატანილი.

ყველა შენობა ნაგებია ადგილობრივი კლდის ნაფლეთი, ნახევრად ან სრულად დამუშავებული სხვადასხვა ზომის ქვებით. გვხვდება კარგად რუსტირებული ეგზემპლარებიც. ცალკეული ეგზემპლარების ზომები: 0,88x0,7; 0,62x0,56x1,32; 0,4x0,62x0,56; 0,84x0,36x0,45; 1,4x0,21 (N3 კომპლექსი); 1,4x0,7x0,9; 1,7x0,7x0,9; 1.65x0,54x0,55 (N5 – „დარბაზი“).

ცალკეული ნაგებობების ზომები: N1 – 6,7 (N-S) x 5,0 (W-O) მ.; N3 – 7,5 (N-S) x (W-O) მ.; შიდა პერიმეტრი – 4,6x4,0 მ.; N5 („დარბაზი“): ეზოს ზომები – 7,7 (N-S) x 14,0 (W-O) მ.;

დამატებითი პარამეტრების მიღება შესაძლებელი გახდება მხოლოდ ტერიტო-

რიის მწვანე საფარისაგან განმედიის, არქეოლოგიური და არქიტექტურული კვლევის განხორციელების შემდეგ.

შენობების უმეტესობა მთლიანადაა დანგრეული და მხოლოდ გეგმა თუ ნაიკითხება, ისიც, იმ შემთხვევაში, თუ შენობები და მიმდებარე ფართობი გაინმინდება მწვანე საფარისაგან (წინვოვანი და ფოთლოვანი ხეები, სხვადასხვა სახის ბუჩქნარი, ასევე სხვადასხვაგვარი ხავსის საოცრად სქელი ფენა).

ზოგიერთი ნაგებობის კედლების ქვები კოშკილელებია ჩაცვენილი. თუმცა, ქვების ნაწილი იმდაგვარადაა დავარდნილი, რომ არის შესაძლებლობა განისაზღვროს მათი თავდაპირველი მდგომარეობა.

ნახსენები მწვანე საფარისა და ჩამოწოლილი მიწის ფენისაგან განთავისუფლების შემდეგ, მეტ-ნაკლები სიზუსტით შესაძლებელი გახდება დასახლების საზღვრებისა და დამატებით კიდევ რამდენიმე შენობის გეგმარების დადგენა [10; 24; 31].

სვინი ძირის ნასახლარი (ბალაგნების ხევი, სოფ. ლიკანიდან 4,5 – 5,0 კმ.).

მდებარეობა – ბალაგნების (სოჭის) დელის მარცხენა ნაპირის აყოლებზე, 60-65 მ-ის მანძილზე. უშუალოდ კომპლექსების დანვრილებით აღწერას არ შევუდგებით, რადგან ეს ყველაფერი მოცემულია პროფ. ლ. რჩულიშვილის ნაშრომში „ძველი ნასახლარები ბორჯომ-ბაკურიანის მიდამოებში“ [31].

ყურადღებას შევაჩერებ იმ მომენტებზე, რომლებიც არც ბატონ ლევანთან და არც სხვა ავტორებთან არაა ნახსენები. კერძოდ, ა) ნასახლარს W მხრიდან იცავს საკმაოდ მძლავრი კედელი (სიგანე 1,5-1,8 მ.), რომელიც ფაქტობრივად მდინარემდე ჩადის. კედლის სიგრძე N-S ღერძზე – 60,0 მ.; ბ) სვინი ძირში, მეორე ნამოსახლარიცაა, რომელიც 200-ოდე მეტრითაა დაშორებული 1-ლისაგან. გასარკვევია, ესაა დამოუკიდებელი დასახლება, თუ ერთიანი დასახლების „კვარტალი“; გ) სვინი ძირის ნამოსახლარის, ისევე როგორც ამ ტიპის სხვა პუნქტების შენობები ნაგებია ადგილობრივი კლდის ფლეთილი ქვით, რომელთა ნაწილი სხვადასხვა ხარისხითაა დამუშავებული. ქვების ზომები: 0,9x0,3x0,6; 0,97x0,35x0,86; 0,74x0,25x 0,45...; შენობების ზომები ფაქტობრივად იგივეა, რაც კოშკილე და ნაჩეხებში – 3,4x3,0; 4,5x3,5 მ. წყობა ჰორიზონტალური, მშრალი.

გამოირჩევა სამი კომპლექსი, რომლის ზომებია 7,0 (W-O) x 4,5 (N-S) მ.; 2 კომპლექსის ეზოში, შიდა მხრიდან, დავაფიქსირეთ ქვიშაქვის მომცრო (0,3x0,3x0,03 მ.), თხელი ფილებით მოპირკეთებული „საკულტო“ (?) ორმო (დმ. – 0,6; სიღრმე – 0,55 მ.). 1983 წ. მსგავსი ორმო შევისწავლეთ ზადენგორაზე (ადიგენის მუნიციპალიტეტი), მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელის შიდა მხარე კარგად გამომწვარი და ვერტიკალური კანელურებით შემკული თიხის კედლებით იყო მოპირკეთებული [5].

ნამოსახლარი დანგრეულია, თუმცა საკმაოდ კარგადაა შემონახული იმისათვის, რომ განმედიის შემთხვევაში მაქსიმალური სიზუსტით განვსაზღვროთ ამ კონკრეტული დასახლების ბევრი საყურადღებო საკითხი. კომპლექსები, ისევე როგორც სხვა შემთხვევაში, დაფარულია წინვოვანი და ფოთლოვანი ხეებით, ბუჩქნარით, ხავსისა და ბალახის სქელი ფენით.

და კიდევ – სვინი ძირის ნამოსახლარი მდებარეობს ბორჯომ-ხარაგაულის ეროვნული პარკის ტერიტორიაზე, სადაც აკრძალულია ყველანაირი ხის მოჭრა. ეს გარემოება გარკვეულ საფრთხეს უქმნის ნამოსახლარში შემავალ ნაგებობებს, რადგან ნაქცევის შემთხვევაში ისინი აზიანებენ კომპლექსებს.

ნაჩეხების ნამოსახლარი მდებარეობს ბალაგნების ხევის შუა წელს ოდნავ ზევით, სვინის ძირის ნამოსახლარის დასავლეთით დაახ. 2,5 კმ-ზე. დასახლება მდებარეობდა ხელოვნურად შექმნილ სამ ტერსაზე, რომელთაგან ორი განაშენიანებული იყო. I. 21,0 მეტრი სიგანის ქვედა ტერსის დანიშნულება უცნობია, თუმცა, მისი კავშირი დასახლებასთან უდავოა. მეორე ტერასის სიგანე – 11,5 მ.

სვინი ძირის ნამოსახლარისაგან განსხვავებით, აქ კომპლექსები შედარებით უკეთაა შემონახული, რაც თავის დროზე საგანგებოდ აღნიშნმა პროფ. ლეო რჩეულიშვილმა. თუმცა, აქ მაინც შეინიშნება საკმაოდ მასშტაბური დაზიანებების კვალი, რაც გამონვეული იყო ხის გეგმიური ჭრისათვის გზის გაყვანა-გაფართოების სამუშაოებთან. აქაც, ისევე როგორც კოშკილელისა და სვინი ძირის ნამოსახლარების შემთხვევაში, კომპლექსი შედგება ეზოსა და რამდენიმე სათავსისაგან. საცხოვრებელი სახლების ფართობიც სამივე ნამოსახლარზე ერთნაირია – 2,7x3,5; 3,0x3,0; 4,3x5,3 მ.

სანიმუშოდ აღწერთ მეორე და მესამე ტერასების რამდენიმე კომპლექსს.

II ტერსა. 1 კომპლექსი. ეზოს ზომები – 13,6 (N-S) x 6,4 (W-O) მ; ეზოს კედლების ხილული (ნაწილი მიწითა და ნეშომპალითაა დაფარული) სიმაღლე – 1,0 მ. საცხოვრებელი სახლის შიდა სივრცე 4,3x5,3 მ. კომპლექსის წინ, მის SO მხარეს მდებარეობს ცრუ გუმბათით გადახურული ექვსკუთხა ნაგებობა, რომლის შიდა სივრცე მოპირკეთებულია ფილაქვის თხელი ფილებით. ფილის სიგანე – 0,7; სისქე – 0,04; 0,07; სიმაღლე – 1,25 მ. სათავსი ნაგებია იგივე ჯიშის ფილაქვის მომცრო კვადრებით.

III ტერასა. N 1 კომპლექსი: ეზოს ზომები – 15 (N-S) x 4,9 (W-O); კედლის სიგანე – 1,5 მ. საცხოვრებელი ნაგებობის აზომვა ვერ მოხერხდა;

2 კომპლექსი: ეზოს ზომები – 7,0 (N-S) x 9,0 (W-O); კედლის სიგანე – 1,5 მ. საცხოვრებელი ნაგებობის – 3,2 (N-S) x 2,5 (W-O); შემორჩენილი სიმაღლე – 1,6; კედლის სიგანე – 0,8; კარების – 1,0 მ. „ნაჩეხების“ საცხოვრებელი სახლებიც ნაგებია მშრალი წყობით და ყველა მათგანი ერთნაირია.

„ნაჩეხების“ ნამოსახლარი უდავოდ დაზიანებულია, თანაც საკმაოდ, ამ ხეობაში გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში, ე.წ. „კარპატელთა“ მიერ ხე-ტყის გამოსატანად გზის გაფართოებისას. ჩვენს სინამდვილეში, ხის ე.წ. „სოციალური ჭრის“ გამო შესაძლებელია ნაგებობების კიდევ უფრო მეტად დაზიანება

ლიკანის ღვთისმშობლის სამონასტრო კომპლექსი.

მდებარეობა – 2,8 კმ. სოფლის ჩრდილო-დასავლეთით, ხევის მარცხენა ნაპირზე, რომელიც მოიხსენიება ახოების წყლადაც და საყდრის ხევადაც.

ამ ტერიტორიაზე მდებარეობს რამდენიმე, ფუნქციონალური თვალსაზრისით განსხვავებული ობიექტი: 1. საცხოვრებელი ნაგებობები – დიდი ალბათობით, უკლებლივ ყველა – ბერ-მონაზონთა სენაკები; 2. ღვთისმშობლის სამნავიანი და გვიანდელ სამრეკლოინი ეკლესია; 3. საძვალე (?), 4. ნაგებობები, რომელთა გეგმარება და შესაბამისად, დანიშნულება მათი ძლიერ დაზიანების გამო ვერ გავარკვიეთ; 5. ქვის სამტეხლო და სახელოსნო.

სამონასტრო კომპლექსის ყველა ნაგებობა ნაშენია იქვე მოპოვებულ-დამუშავებული კლდისა და მდინარეული რიყის ქვით, მშრალი წყობით ან კირხსნარზე. ნაგებობები აქაც, ისევე როგორც კოშკილელესა, სვინი ძირსა, ნაჩეხებსა და ქიმაძის ნამოსახლარებზე, ტერასულადაა განლაგებული. რამდენიმე შენობის წინ სხვადასხვა ზომის

ეზოა, რომლებიც ზემოთ ნახსენებ ძეგლებზე დაფიქსირებულბთან შედარებით, გაცილებით მცირე ფართობისაა (6,5x4,5; 6,7x3,8; 5,5x4,8).

ზომებით გამოირჩევა III ტერსის N 8 ნაგებობის ეზო – 11,0 (N-S) x 8,0 (W-O) მ. ეზოსთან ერთად, სიდიდით გამოირჩევა ნაგებობაც, რომელიც განიერი დერეფნით ერთმანეთთან დაკავშირებული ორი სათავისაგან შედგება. 1-ლი ოთახის ზომები: 3,5 (N-S) x 2,5 (W-O); სიმაღლე – 2,5 მ.; მე-2 ოთახის ზომები: 3,5 (N-S) x 3,5 (W-O); სიმაღლე – 2,5 მ. კომპლექსი დამხრობილია W-O გრძივ ღერძზე. ორივე ოთახს შესასვლელი დატანილი აქვს სამხრეთის მხრიდან. W ოთახის შესასვლელის ზომებია: სიგანე – 0,6; სიღრმე 0,65 (N-S) მ.; გაცილებით შთამბეჭდავია აღმ. შესასვლელი, რომლის სიგანეა – 0,8; სიღრმე – 1,3 (N-S); არქიტრავის ქვა 0,9x 0,2x0,5 მ. შესასვლელი ორსაფეხურიანია – ზედა საფეხურის სიმაღლე – 0,2; ქვედა – 0,3. ზღურბლის ქვის ზომები: სიგრძე – 0,63; სიმაღლე – 0,2; სიგანე – 0,45 მ. ნაგებია კლდის ნაფლეთი დაუმუშავებელი, ზერელედ და კარგად დამუშავებული ქვებით. სამშენებლო ტექნიკა შერეული: მშრალი წყობა და დულაბი; წყობა – თარაზული; აქა-იქ დარღვეული. აღმოსავლეთ ოთახის თითქმის შუა ნაწილში – ადამიანის თავის ქალა და ლულოვანი (?) ძვლებია დანყობილი, იგივე ვითარებაა ოთახის NW კუთხეში. დიდი ალბათობით აღნიშნული კომპლექსი სწორედ ის საძვალეა, რომელიც აღწერის გარეშე ნახსენებია ლიტერატურაში [31].

ტერასების მიხედვით ნაგებობების რაოდენობა განსხვავებულია. თვალში საცემია, რომ II ტერასაზე თითქმის არ იკითხება ნაგებობების გეგმარება, რაც გამოწვეულია ერთის მხრივ, მწვანე საფარის მოძალებით, და მეორეს მხრივ – მათი მეორადი გამოყენებით ან სრული დემონტაჟით.

დიდი ალბათობით, თუ გაგრძელდა ისტორიული ძეგლის ტერიტორიაზე მოქმედი სასაფლაოს ფუნქციონირება, დაზიანდება და დიდი ალბათობით დაინგრევა ახალ-ახალი კომპლექსები.

ამ, მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლის გადასარჩენად აუცილებელია: ა) მოქმედი სასაფლაოსათვის იქვე სხვა ფართობის გამოყოფა; ბ) ძეგლის ტერიტორიიდან არსებული საფლავების გადატანა (გარდა იმ საკრძალავებისა, რომლებიც სასულიერო პირებს ეკუთვნოდათ); გ) ტერიტორიის განთავისუფლება ძეგლისათვის უცხო სეგმენტებისაგან; დ) განმუშავებული არქეოლოგიური სამუშაოები, ნაგებობების მაქსიმალურად სრულად გამოსავლენად და მათი ფუნქციის განსაზღვრად; ე) საკონსერვაციო პროექტის მომზადება-განხორციელება.

ამ სამუშაოთა ჩატარება, წარსულისადმი პატივის მიგებისა და ეპოქის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპლექსის გადარჩენის გარდა, იმისთვისაა საჭირო, რომ იგი მდებარეობს საკმაოდ აქტიურ ტურისტულ გზაზე. ძეგლის ასეთ მდგომარეობაში არსებობა კი, რბილად რომ ვთქვათ, საკუთარი ისტორიისადმი ჩვენს არაცივილურ დამოკიდებულებაზე მიუთითებს. და კიდევ ერთი, ძალზედ მნიშვნელოვანი და სამწუხარო გარემოება – საკულტო ნაგებობას მინიჭებული აქვს ძეგლის სტატუსი, მთლიანად სამონასტრო კომპლექსს არა. იგივე ვითარებაა კომპლექსს შემთხვევაშიც. მეტი აბსურდი წარმოუდგენელია.

მეყავრიშვილის მიწის ნაშრომსა და ნაშრომს.

სოფ. ლიკანიდან დაახ. 4,5 კმ. დასახლება გაშენებული იყო ბალაგნების, იგივე სოჭის ხევის (ტოპონიმი ბალაგნებისხევი, მისი ეტიმოლოგიიდან გამომდინარე, უდავოდ

გვიანდელია, სავარაუდოდ XIX ს. მეორე ნახევრისა) მარცხენა ნაპირზე არსებულ დავაკებასა და მის ზემოთ ხელოვნურად შექმნილ ტერასებზე. დასახლებას მდინარის მხრიდან (W-O) საზღვრავს საკმაოდ მასშტაბური გალავანი, რომლის 50 მეტრამდე სიგრძის მონაკვეთის დაფიქსირება მოვახერხეთ. გალავნის სიგანე 1,5 მ. აღწევს. გალავნის უკიდურეს აღმოსავლეთ კიდეში, სამხრ. მხრიდან მომცრო ზომის ქვებით ნაგები სწორკუთხა მინაშენია (1,0x1,5); ფრთხილი ვარაუდის სახით – სადარაჯო კოშკი (?). გალავნის შუა ნაწილში (O – დან – 25 მ.) თითქოს ნათლად იკითხება 1,8 მ. სიგანის შესასვლელი.

ნამოსახლარის II და, განსაკუთრებით III ტერასები, საკმაოდ მჭიდროდაა განაშენიანებული. აქ რამდენიმე საკმაოდ რთული გეგმარების კომპლექსი იკვეთება. თუმცა, დამატებითი და საგანგებო კომპლექსური კვლევის გარეშე, რაიმე შორს მიმავალი დასკვნების გაკეთება სრულიად დაუშვებლად მიმაჩნია. ნამოსახლარს შთამბეჭდავი ფართობი უკავია.

ვფიქრობ, სასურველი, მეტიც, აუცილებელია შეიქმნას ნაკრძალის ტერიტორიაზე არსებული ძეგლების კომპლექსური კვლევის პროგრამა, რაც მოგვცემდა საშუალებას: ა) სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოვიტანოთ მრავალმხრივ საყურადღებო ძეგლები; ბ) მათი სრული შესწავლისა და გამაგრება-რეაბილიტაციის შემდეგ, მივიღებდით შემეცნებითი თვალსაზრისით სრულიად უნიკალური ობიექტების ერთობლიობას, რომელთა გამოყენება ძალზედ სასარგებლო იქნებოდა საგანმანათლებლო და ტურისტული მიმართულებით.

ქიმაძის ნამოსახლარი.

5,5-6,0 კმ. სოფ. ლიკანიდან, ბალაგნების (სოჭის) ხევის ზემო წელში. ნამოსახლარს ჩვენი მეგზურის, ბორჯომ-ხარაგაულის ეროვნული ტყე-პარკის ბორჯომის მონაკვეთის მთავარი მცველის ბატონ რეზო ქიმაძის საპატივცემულოდ მისი სახელი ვუწოდეთ, რომელმაც სრულიად უცნობი ძეგლი გვანახა. ქიმაძის ნამოსახლარი სოჭის ხევის (= ბალაგნების ხევი) ზემო წელში, მისი მარცხენა ნაპირის მკვეთრად დამრეც სამხრეთ გვერდზე მდებარეობს.

დასახლება გაშენებული იყო ხელოვნურად შექმნილ სამ ტერასაზე. სამივე ტერასაზე ნაგებობები თითქმის თანაბრად იყო განაწილებული. აქაც, ისევე როგორც „ნაჩეხებში“, სვინი ძირისა და კოშკიღელეს ნამოსახლარებზე, თითოეული კომპლექსი შედგება ეზოსა და საკუთრივ საცხოვრებელი ნაგებობისაგან.

I ტერასა. N1 ეზოს ზომები 13,2 (SW-NO) x 8,6 (NW-SO); კედლის სიგანე – 1,1 მ. საცხოვრებლის ანაზომების აღება ვერ მოხერხდა; II ტერასა. შენობის ნაშთი N1. გარე ზომები: 6,0 (S-O) x 3,5 (N-S); შენობის ნაშთი N 2. 4,0 (W-O) x 3,5 (N-S); შენობის ნაშთი 3. 6,0 (W-O) x 2,6 (N-S); II ტერასას აქვს 3 მ. სიგანის შესასვლელი; I და II ტერასებს შორის 11,0 მეტრის სიგანის ცარიელი არეა. III ტერასა. შენობის ნაშთი N1. 4,5 (W-O) x 3,0 (N-S); ამავე ტერასაზე, 1 ნაგებობიდან 42 მ-ზე ფიქსირდება კიდევ ერთი „კვარტალი“, გაცილებით უკეთ შემონახული, რომელიც N-S მიმართულებით ვრცელდება 23 მ. მეტ-ნაკლები სიზუსტით დავაფიქსირეთ 5 შენობა. შენობა N1. 5,0 (W-O) x 3,8 (N-S); აღმოსავლეთ მხარეს შემორჩენილია წყობის სამი რიგი. ქვების ზომები: 0,5x0,25x0,3; 0,36x0,2; 0,5x0,37x0,25მ.; შენობების უმეტესობა დანგრეულია. მთელი ფართობი სამივე ტერასაზე დაფარულია მწვანე საფარის საკმაოდ სქელი ფენით და, რელიეფიდან გამომდინარე – მიწით.

დროთა განმავლობაში ნამოსახლარის ეროზია ნელა, მაგრამ მაინც გაგრძელდება. საჭიროა განმედიტი სამუშაოს ჩატარება, რაც მოგვცემს საშუალებას დავადგინოთ ნამოსახლარის საზღვრები, განვსაზღვროთ დასახლების გეგმარება და გავარკვიოთ როგორც მთლიანად ნამოსახლარის, ასევე ცალკეული კომპლექსების ფუნქცია.

ჭობისხევი.

ისტორიული სოფელი ბორჯომის ხეობაში, მდიდარი სხვადასხვა ეპოქის ისტორიული ძეგლებით – ქვის ხანიდან, ვიდრე გვიან შუასაუკუნეებმდე. ამთავითვე ვიტყვი, რომ ჭობისხევისა და მიმდებარე ტერიტორიების კვლევას საგანგებო, ამასთან, კომპლექსური საველე სამუშაოები სჭირდება. მართო ტოპონიმები რად ღირს: ჭობისხევი, დაბაძველი, ლარები, კახი (იგივე – კახისის (ტბა), ხვეწი და ა.შ. ჭობისხევის მიდამოებში დღესაცაა შემორჩენილი სხვადასხვა დროის რამდენიმე კოშკი, ნაციხვარი, საკულტო კომპლექსი თუ ნასოფლარი. ასევე მრავლადაა ნამოსახლარების ნაშთები დაბაძველში, დიდსა და პატარა ლარებში... აქ მოკლედ შევხები მხოლოდ ორ მნიშვნელოვან კომპლექსს, რომლებზეც გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში სხვადასხვა მასშტაბის არქეოლოგიური კვლევა წარმოებდა. ესენია ნადიკრების ერთობლიობა, რომელთა გამოყენება ძალზედ სასარგებლო იქნებოდა საგანმანათლებლო და ტურისტული მიმართულებით.

ქიმაძის ნამოსახლარი.

5,5-6,0 კმ. სოფ. ლიკანიდან, ბალაგნების (სოჭის) ხევის ზემო წელში. ნამოსახლარს ჩვენი მეგზურის, ბორჯომ-ხარაგაულის ეროვნული ტყე-პარკის ბორჯომის მონაკვეთის მთავარი მცველის ბატონ რეზო ქიმაძის საპატივცემულოდ მისი სახელი ვუწოდეთ, რომელმაც სრულიად უცნობი ძეგლი გვანახა. ქიმაძის ნამოსახლარი სოჭის ხევის (= ბალაგნების ხევი) ზემო წელში, მისი მარცხენა ნაპირის მკვეთრად დამრეც სამხრეთ გვერდზე მდებარეობს.

დასახლება გაშენებული იყო ხელოვნურად შექმნილ სამ ტერასაზე. სამივე ტერასაზე ნაგებობები თითქმის თანაბრად იყო განაწილებული. აქაც, ისევე როგორც „ნაჩეხებში“, სვინი ძირისა და კოშკიღელეს ნამოსახლარებზე, თითოეული კომპლექსი შედგება ეზოსა და საკუთრივ საცხოვრებელი ნაგებობისაგან.

I ტერასა. N 1. ეზოს ზომები 13,2 (SW-NO) x 8,6 (NW-SO); კედლის სიგანე – 1,1 მ. საცხოვრებლის ანაზომების აღება ვერ მოხერხდა; II ტერასა. შენობის ნაშთი N1. გარე ზომები: 6,0 (W-O) x 3,5 (N – შ); შენობის ნაშთი N 2. 4,0 (W-O) x 3,5 (N-S); შენობის ნაშთი 3. 6,0 (W-O) x 2,6 (N-S); II ტერასას აქვს 3 მ. სიგანის შესასვლელი; I და II ტერასებს შორის 11,0 მეტრის სიგანის ცარიელი არეა. III ტერასა. შენობის ნაშთი N1. 4,5 (W-O) x 3,0 (N-S); ამავე ტერასაზე, 1 ნაგებობიდან 42 მ-ზე ფიქსირდება კიდევ ერთი „კვარტალი“, გაცილებით უკეთ შემონახული, რომელიც N-S მიმართულებით ვრცელდება 23 მ. მეტ-ნაკლები სიზუსტით დავაფიქსირეთ 5 შენობა. შენობა N1. 5,0 (W-O) x 3,8 (N-S); აღმოსავლეთ მხარეს შემორჩენილია წყობის სამი რიგი. ქვების ზომები: 0,5x0,25x0,3; 0,36x0,2; 0,5x0,37x0,25მ.; შენობების უმეტესობა დანგრეულია. მთელი ფართობი სამივე ტერასაზე დაფარულია მწვანე საფარის საკმაოდ სქელი ფენით და რელიეფიდან გამომდინარე – მიწით.

დროთა განმავლობაში ნამოსახლარის ეროზია ნელა, მაგრამ მაინც გაგრძელდება. საჭიროა განმედიტი სამუშაოს ჩატარება, რაც მოგვცემს საშუალებას დავადგინოთ

ნოთ ნამოსახლარის საზღვრები, განვსაზღვროთ დასახლების გეგმარება და გავარკვიოთ როგორც მთლიანად ნამოსახლარის, ასევე ცალკეული კომპლექსების ფუნქცია.

ჭობისხევი.

ისტორიული სოფელი ბორჯომის ხეობაში, მდიდარი სხვადასხვა ეპოქის ისტორიული ძეგლებით – ქვის ხანიდან, ვიდრე გვიან შუასაუკუნეებამდე. ამთავითვე ვიტყვი, რომ ჭობისხევისა და მიმდებარე ტერიტორიების კვლევას საგანგებო, ამასთან, კომპლექსური საველე სამუშაოები სჭირდება. მართო ტოპონიმები რად ღირს: ჭობისხევი, დაბაძველი, ლარები, კახი (იგივე – კახისის (ტბა), ხვენი და ა.შ.) ჭობისხევის მიდამოებში დღესაცაა შემორჩენილი სხვადასხვა დროის რამდენიმე კოშკი, ნაციხვარი, საკულტო კომპლექსი თუ ნასოფლარი. ასევე მრავლადაა ნამოსახლარების ნაშთები დაბაძველში, დიდსა და პატარა ლარებში... აქ მოკლედ შევხები მხოლოდ ორ მნიშვნელოვან კომპლექსს, რომლებზეც გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში სხვადასხვა მასშტაბის არქეოლოგიური კვლევა წარმოებდა, ესენია: ნადიკრები და გოგიჩაანთ ღელე [3; 11; 12; 13].

ნადიკრები – I კომპლექსი.

ნადიკრები სამეცნიერო ლიტერატურაში გასული საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისიდან ჩნდება, როდესაც ამ ძეგლზე საველე სამუშაოები აწარმოა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თორი-ლიკანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელ. გ. ნასიძე). ექსპედიციის მიერ განხორციელებული საველე სამუშაოების შედეგად გამოვლინდა რამდენიმე საცხოვრებელი კომპლექსი საკმაოდ რთული გეგმარებით [30; 31].

პროფ. ლევან რჩეულიშვილი ნაშრომში საუბრობს აქ გამოვლენილი კომპლექსების შესახებ, თუმცა არაფერს ამბობს, თუნდაც გაკვრით, იქვე არსებულ საკმაოდ მასშტაბური ქვით ნაგები კონსტრუქციის შესახებ, რომელიც აქ არსებულ ნამოსახლარს ორად ჰყოფს. მე მას პირობითად, „გალავნად“ მოვიხსენიებ, რადგან სხვა, მეტ-ნაკლებად მისაღები ფუნქციის მისადაგება არ მესახება რეალურად. „გალავანი“ დამხრობილია N, N-S ღერძზე. შემორჩენილი (?) სიგრძე – 110 – 115 მ., სიგანე – 5,0 – 5,5 მ. (!); შემორჩენილი სიმაღლე – N მონაკვეთში – 3,8; O – 2,3 მ. „გალავანი“ ნაგებია საშუალო ზომის ქვებით (0,9x0,5; 1,1x0,5; 1,5x1,0...). კონსტრუქციაში შეინიშნება ერთი უცნაურობა – შუა ნაწილში, O და W კიდეებს შორის, კედლის მთელ სიგრძეზე ოდნავი ჩაღრმავება. ეს რომ გზად მივიჩნიოთ, მაშინ დასაშვებია, რომ O და W კიდეები წარმოადგენდნენ მის დამცავ ბორდიურებს.

ერთი სიტყვით, აქაც, ისევე როგორც ბევრი სხვა ძეგლის შემთხვევაში, ვიდრე რაიმე განმარტებული ხასიათის დასკვნებს გავაკეთებთ, ჯერ გულდასმით და კომპლექსურადაა შესასწავლი [26; 30; 31].

გოგიჩაანთ ღელის ნამოსახლარი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ძალიან კარგად ცნობილი ძეგლი, რომელიც თავისი მასშტაბებით, უდავოდ სცილდება ჩვეულებრივი სასოფლო დასახლების ტიპს. დასახლება ტერასულია, რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა თორის ქვეყნისათვის. ცხადია, ეს განპირობებულია, რელიეფით. სხვადასხვა სიგანის ყველა ტერასა (შემორჩენილია

ხუთი), ხელოვნურადაა შექმნილი. ტერასებზე, განაშენიანებულ ფართობებს შორის, გვხვდება ცარიელი არეები, რომელთა ფუნქციის გარკვევა არავის უცდია. მსგავსი ვითარებაა ბალაგნების (იგივე სოჭის) ხევის ნამოსახლარებზეც.

გოგიჩაანთ ღელის ნამოსახლარი საკმაოდ დაზიანდა გასულ საუკუნეში გზის გაყვანისას, როდესაც მშენებლობამ O-W ხაზზე დაახლოებით 120 – 130 მ. სიგრძესა და 5-6 მ. სიგანეზე გაჭრა ნამოსახლარი და შეინირა რამდენიმე ათეული სახლი.

გოგიჩაანთ ღელის დასახლება გაშლილი იყო აღმოსავლეთ-დასავლეთ მიმართულებით დაახლოებით 120 – 140, ჩრდილო-სამხრეთით კი 400 მეტრზე. მას სამი მხრიდან (O, W, N). დასახლებას ჩრდილოეთიდან და ჩრდილო-დასავლეთიდან შემოსდევდა მშრალი წყობით ნაგები საკმაოდ ღონიერი კედელი (სიგანე – 2,2 მ.);

გოგიჩაანთ ღელის ნამოსახლარი, როგორც უკვე ვთქვი, არაერთგზის მოექცა მკვლევართა ყურადღების არეში და მის შესწავლას საყურადღებო კვლევებიც მიეძღვნა. თუმცა, არაა დადგენილი დასახლების საზღვრები. არაა გარკვეული ცალკეული კომპლექსებისა და მთლიანად დასახლების არსი, მისი ცხოვრების ხანგრძლივობა, დამოკიდებულება მეზობელ დასახლებებთან და ა.შ. [26; 30; 31].

სოფ. ქობისხევის მიდამოებსა და შედარებით დაშორებულ ადგილებში, როგორც უკვე ავღნიშნე, არაერთი საინტერესო ძეგლია, რომელთა უმეტესობა ზედაპირულად ან საერთოდ არაა შესწავლილი.

სამწუხაროდ, ერთის მხრივ დროის უკმარისობის, ხოლო მეორეს მხრივ, სრულიად არასახარბიელო კლიმატური პირობების გამო (თოვლი, ლიპყინული) შეუძლებელი შეიქმნა მათი არათუ შესწავლა, ნახვაც კი.

დვირი.

მდებარეობს ბორჯომის ხეობაში, მდ. მტკვრის მარჯვენა შენაკადის დვირულის ორივე ნაპირზე. დვირი – ბორჯომის ხეობის საკმაოდ ძველი დასახლებული პუნქტი, სადაც მიკვლევულ-შესწავლილია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამაროვანი (ადგილი ბორნიღელე); მისი თანადროული კვირაცხოვლის სამაროვანი დვირიდან სამიოდე კილომეტრში. სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი დვირის განძი, რომელიც შეიცავდა XI ს. ბიზანტიელი იმპერატორების კონსტანტინე VIII (1025-1028), კონსტანტინე X დუკას (1059-1067) და რომანოზ IV დიოგენეს (1067-1071) 43 ოქროს მონეტასა და ერთ არაბულ ვერცხლის დირჰემს.

დვირსა და შემოგარენში დაფიქსირებულია, ადრე, განვითარებული და გვიანი შუასაუკუნეების რამდენიმე ნამოსახლარი. მათ შორის ერთი, პირველად აღწერილი ჩვენი ექსპედიციის მიერ. სოფლის დასავლეთით, ფრიალო კლდეზე აგებულია ციხე, რომელიც კეტავდა მტკვრის ხეობაზე გამავალ მნიშვნელოვან სავაჭრო (და არა მხოლოდ) გზას.

დვირის შესახებ ინფორმაცია დაცულია როგორც ქართულ ნარატიულ საისტორიო წყაროებში, ასევე, ოსმალეთის იმპერიის ოფიციალური სტატისტიკის დოკუმენტში – „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“. დვირის ისტორია პირობითად რამდენიმე, შეიძლება ითქვას, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ პერიოდად დაიყოს. დღეისათვის ჩვენ ხელთ არსებული მონაცემებით დვირისა და შემოგარენის ტერიტორიაზე ადამიანის ცხოვრების კვალი სადღაც შუა ბრინჯაოს დროის დასაწყისიდან ფიქსირდება და თითქმის უწყვეტად მოდის ადრეანტიკურ – ადრეელინისტური ხანის მიჯნამდე;

შემდეგ ჩანს წყვეტილი (ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი ცოდნის ამ ეტაპზე) რამოდენიმე ასწლეული. ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების მიჯნიდან XVI-XVII სს. მიჯნამდე – კვლავ ცხოვრების კვალი; ისევ წყვეტილი XIX ს. 30-იან წწ. თითქმის ყველა ამ მოვლენამ ასახვა ჰპოვა ნივთიერი კულტურის ძეგლებში [3; 11; 12; 13; 29; 37; 41].

კვირაცხოვლის სამაროვანი.

სამაროვანი განფენილი იყო ხელოვნურად შექმნილ 4 – 5 მ. სიგანის სამ ტერასაზე. ტერასების კიდე გამაგრებული იყო მდ. მტკვრის რიყის ქვებითა და სპეციალურად შერჩეულ-მოტანილი დიდი ლოდებით.

სამაროვნის კვლევა განახორციელა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელ-ლი ი.მ.კ. ღამბაშიძე). 1979/83 წწ. საველე სამუშაოების დროს შესწავლილ იქნა ძვ.წ. XV-XIV, ძვ.წ. XIII-XII და ძვ.წ. VIII-VI სს. 104 საკრძალავი. სამაროვანი ძირითადად ფუნქციონირებდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში. გამონაკლისს წარმოადგენდა ქვედა ტერასაზე შესწავლილი შუაბრინჯაოს ხანის სამი სამარხი და სამრავალკაცო სამარხი N95, რომელიც ძვ. წ. V – IV საუკუნეებითაა დათარიღებული.

საკრძალავების სახეობა – ქვაყრილიანი ორმოსამარხები; დაკრძალვის წესი – ინჰუმაცია, ემბრიონის მდგომარეობაში; დამხრობა – სხვადასხვა მიმართულებით. გამორჩეული იყო სამარხების ერთი ჯგუფი, რომლებშიც ჩასვენებული იყვნენ ქალები. ამ საკრძალავებს სხვებისაგან გამოარჩევდათ ერთგვაროვანი დამხრობა (თავით სამხრეთისაკენ) და სამარხეული ინვენტარის აშკარად რელიგიური ხასიათი (ბრინჯაოსაგან დამზადებული დისკოსებურთავიანი საკინძები, დიდი ქვირული დისკოები...). პროფ. გიორგი ნიორაძემ ბრინჯაოს ქვირული დისკოები მზის ქალღვთაებას დაუკავშირა. ეს, სრულიად მართებული მოსაზრება გაიზიარეს ყვერბილის, რველის, კვირაცხოვლის, ბორნიღელეს სამაროვნების გამთხრელებმა და ინტერპრეტატორებმა [22; 33].

ბორნიღელეს სამაროვანი. საველე არქეოლოგიურ კვლევას ანხორციელებდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი მესხეთ-ჯავახეთის ექსპედიცია (ხელ-ლი ი.მ.კ. ო. ღამბაშიძე). 1983-1988 წწ. მანძილზე, მრავალი-არუსიან სამაროვანზე გაითხარა ძვ.წ. XVI-XIV, ძვ.წ. VIII-VII, ძვ.წ. III საუკუნეების 120-ზე მეტი სამარხი და სამარხის ნაშთი.

სამაროვანზე საკრძალავთა ორი სახეობა (ორმო და ქვითნაგები სამარხები) და ორი ქვესახეობა (ორმოსამარხები და ქვებით შემოსაზღვრული ორმოსამარხები) დაფიქსირდა. სამაროვანზე გვხვდებოდა როგორც ინჰუმაციური, ასევე კრემაციული დაკრძალვის წესი. ერთ (N76-1) სამარხში გამოყენებული ყოფილა ინჰუმაციაც და კრემაციაც. იყო კევრზე დაკრძალვის ფაქტიც.

სამაროვნის მახლობლად, გასული საუკუნის 60-იან წწ., თბილისი – ახალციხის საავტომობილო გზის გაყვანისას გაკეთებულ ქრილში ჩანს კლდის საშუალო სიდიდის ქვების მშრალი წყობის ნაშთები და თიხნარი ფენა; ზედაპირზე კი – ცალკეული ქვებისა (დამუშავების კვალით) და ნიადაგის ჩაღრმავებების კვალი. უდავოა ამ ადგილას ნამოსახლარის არსებობა.

სამაროვანი ბოლომდე არაა შესწავლილი. შესაბამისად, არის საშიშროება, რომ კერძო საკუთრებაში გადასვლისა და ინტენსიური მიწის სამუშაოების, მათ შორის ღრმა პლანტაჟის შემთხვევაში, მოხდეს სამარხების დაზიანება-განადგურება. იგივე

ითქმის გზის მეორე მხარეს, სავარაუდოდ, ნამოსახლარის შესახებაც.

სამაროვანზე მოპოვებული მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი სამარხეული ინვენტარი დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობით და საქართველოს ეროვნულ მუზეუმებში [6; 21; 23; 32].

საკვირიკეს ნასოფლარი.

მდებარეობს სოფ. დვირიდან 3,5 კმ-ში. „საკვირიკე“ კომპლექსური ძეგლია, რომელშიც გაერთიანებულია მინიმუმ სამი სეგმენტი: გზა, მონასტერი (სენაკები, სამნავიანი ბაზილიკა), ნასოფლარი.

ა) დროის თვალსაზრისით, ცხადია, ყველაზე ადრეულია გზა, რომელიც ჯერ კიდევ გამოსაკვლევიან;

ბ) მონასტერი. 1. სენაკები, რომელთა შორის გასარჩევია ადრეული და მომდევნო ეტაპის ნაგებობები, განთავსებულია ხელოვნურად შექმნილ ორ ტერასაზე. თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ რამდენიმე შემთხვევაში, ტერასებს შორის ზღვარი თითქოს ნაშლილია. დაბუსტებით თქმა, მხოლოდ სავლე კვლევის შემდეგ გახდება შესაძლებელი.

სენაკად მიჩნეულ ნაგებობებს შორის განირჩევა ვლდის სხვადასხვა ზომის დაუმუშავებელი, ზედაპირულად და სრულფასოვნად დამუშავებული ქვით ნაშენი კომპლექსები. წყობა უმეტეს შემთხვევაში თარაზული, თუმცა აქა-იქ გვხვდება შერეული ტექნიკაც. ნაგებობების უმრავლესობაში გამოყენებულია კირხსნარი. ხსენებული სათავსებიდან თვალში საცემია ორი, რომლებიც გამოირჩევიან განსაკუთრებული სიმყარით ნაგები განიერი კედლებით (1,2 მ.).

ბაზილიკის სამხრეთ-დასავლეთით, მისგან 2,7 მ. დაშორებით მდებარეობს საკმაოდ დიდი (15,8x8,5) ნაგებობა, რომლის აღმოსავლეთი მხარე რკალისებრი (აფსიდისებური) მოყვანილობისაა (რკალის სიღრმე 3,1 მ.). კიდევ ერთი ნაგებობა, ოღონდ სწორკუთხა, აუგიათ ბაზილიკის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს (12,5x8,7 მ.).

ნაგებობების მესამე ჯგუფს შეადგენენ შედარებით მომცრო სათავსები, რომლებიც, სწორედაც რომ კელიები უნდა ყოფილიყო.

მიუხედავად ტერიტორიის არაერთგზის დათვალიერებისა, სამაროვანს ან თუნდაც ერთეული საკრძალავის კვალს ვერ მივაგენით.

აქ მდებარე საკულტო ნაგებობისა და, საზოგადოდ, დასახლებული პუნქტის შესახებ აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „ჩანს საკვირიკე ძველად მნიშვნელოვანი პუნქტი ყოფილა მტკვრის პირას დიდ გზაზე, რომელიც ამ ადგილას ხიდით გადალახავდა მდინარეს...“; და იქვე, „... ვგონებ, რომ გიორგი მერჩულეს თხზულებაში მოთხრობილი ეპიზოდი სწორედ ამ პუნქტს გულისხმობს“ [12: გვ. 250]. საუბარია გრიგოლ ხანძთელის მონაფის ქრისტეფორეს მიერ კვირიკენმინდის მშენებლობაზე.

ისტ. მეცნ. დოქტორი დავით ბერძენიშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით წერდა: „აღსანიშნავია, რომ კვირიკესთან დაკავშირებული სახელწოდება თორში სხვაგან არ ჩანს არც ისტორიულად და არც თანამედროვე ტოპონიმიაში. დვირის მიდამოებში კი ასეთი 8 ტოპონიმია“ [11: გვ.15].

განსვენებული მეცნიერის ეს ბოლო ინფორმაცია, რბილად რომ ვთქვათ სადაოა, რადგან არც დვირის და არც ქვაბისხევის მოსახლეობამ ამ ერთი საკვირიკის გარდა, სხვა პუნქტი (ტოპონიმი, ჰიდრონიმი) ამ სახელწოდებით არ იცის.

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ნახსენები კვირიკენმინდის საკითხი, ვფიქრობ, ბოლომდე გადაწყვეტილი არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ მკვლევართა ერთი ნაწილი მას აიგივებს ახალდაბის სიახლოვეს მდებარე ფოთოლეთის კომპლექსთან [39].

თეორიული სამეცნიერო დავა როგორ დასრულდება, უცნობია. ის კი ცხადზე უცხადესია – ადრეშუასაუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების მშენებელი ძეგლი – კვირიკენმინდის სამნავიანი ბაზილიკის მდგომარეობა სავალალოა: ცენტრალური ნავი უმძიმეს მდგომარეობაშია; მხატვრობა ხელყოფილია (დაცხრილული ტყვიით, დაჩეხილი ნაჭახით...); სამხრეთის ნავი თითქმის მთლიანადაა დანგრეული.

ნაგებობების უმეტესობა ძლიერაა დაზიანებული, არქიტექტურული დეტალები რიგ შემთხვევაში ადგილნაცვალია, გადავლილია ბუჩქნარი, სხვადასხვა სახის ხავსის სქელი ფენა, შიდა სივრცეებსა და კედლებზე ამოსულია მრავალწლოვანი წიწვოვანი და ფოთლოვანი ხეები.

რაც შეიძლება სწრაფად უნდა მოხდეს ბაზილიკის სრული კვლევა-დიაგნოსტიკა და გამაგრებითი სამუშაოების ჩატარება, რათა თავიდან ავიცილოთ მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლის სრული დაღუპვა; 2. უნდა შემუშავდეს ნამოსახლარის კომპლექსური კვლევისა და შემდგომი რეაბილიტაციის პროექტი. ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ სავლელე კვლევა არაერთ საინტერესო ინფორმაციას მოგვცემს ამ მეტად მნიშვნელოვან, თუმცა, შეიძლება ითქვას, სრულიად შეუსწავლელი ძეგლის შესახებ [11; 12; 14; 15].

დვირის ციხე – მდებარეობს სოფლის დასავლეთით, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე წამომართულ მაღალ ფრიალო კლდეზე. ორ იარუსიანი ციხე ნაგებია კლდის სხვადასხვა ჯიშის საშუალო სიდიდის ქვებით, რომელთა უმეტესობა მეტ-ნაკლებად დამუშავებულია. კედლების წყობა შერეულია. ქვედა იარუსის კედელი ფართო ღიობით მტკვარს გადაჰყურებს. ციხის ზედა იარუსს სამი მხრიდან (O, S, W) შემოუყვება 4,0 – 4,5 მ. სიგანის თხრილი, რომლის სიგრძე ქარაფებამდე 77,0 მეტრია. თხრილს ჩრდილოეთის მხრიდან საზღვრავს კლდე, რომელსაც ეფუძნება ციხე, ხოლო O, W და S მხრიდან ვერტიკალურად ჩადგმული დიდი ზომის ლოდები.

დვირის ციხის მახლობლად, მისგან SSW მხარეს ფიქსირდება ტოპონიმი „ურების ქოხები“, თუმცა თვით ნამოსახლარის კვალი ძნელად თუ იკითხება. ციხის ზედა იარუსის აღმოსავლეთი, სამხრეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე დაფარულია ჯაგნარით, რომელიც ფაქტობრივად შეუძლებელს ხდის ნაგებობის აღქმას; მეორე იარუსის სამხრეთ-დასავლეთი კედლის საფუძველი გამოქარულ-გამორეცხილია და არაა გამორიცხული, დროთა განმავლობაში მოხდეს ციხის ამ მეტად მნიშვნელოვანი ნაწილის ჩამოშლა [11; 12].

ქვაბისხევი.

სოფელი ბორჯომის მუნიციპალიტეტში, დვირის თემში. მდებარეობს მდინარე ქვაბისხევის (მტკვრის მარცხენა შენაკადი) ნაპირებზე. ზღვის დონიდან 980 მეტრი, ბორჯომიდან 18 კილომეტრი.

ქვაბისხევი სხვადასხვა კონტექსტში იხსენიება ქართულენოვან მათიანეებსა და „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“. ქვაბისხევის მიდამოები მდიდარია სხვადასხვა დროისა და დანიშნულების ნივთიერი კულტურის ძეგლებით. მაგ., მხოლოდ ქვაბისხევის წყლის ხეობაში ათამდე ძეგლია (ნამოსახლარები, საფორთიფიკაციო, სა-

კულტო კომპლექსები). მიუხედავად ჩვენი დიდი მცდელობისა, უამინდობისა და დროის სიმცირის გამო, მხოლოდ რამოდენიმე მათგანის პირველადი შესწავლა მოვახერხეთ.

აქ მოკლედ შევეხებით ორ ნამოსახლარს, რომლებიც უშუალო კავშირში არიან მნიშვნელოვან პუნქტებთან.

1. დემოთის ციხის ნამოსახლარი. დემოთის ციხე სხვადასხვა ამბებთან კავშირში, რამოდენიმე გზისაა ნახსენები ქართველ მემატიანეებთან [1]. ასე მაგ., ლეონტი მროველი ახ. წ. I ს. ქართველთა და არმენიელთა ზავის ამბების გადმოცემისას გვაუწყებს: „...სომეხთა უკუმოსცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჭავახეთი და არტანი“. „ქუაბის ჯევის (ქვაბისხევის წყალი – თ.ბ.)...“.

„დასავლით, მტკვრის კიდეზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი (ვგონებთ ამას დემოთის ციხედ, რომელი აღაშენა სუმბატ ბივრიტიანმან, და განავსნა სპითა შემწედ წუნდისათვის და შურად ოძრახოსა და ლომსიასათვის, და რათა ვერღარა ვიდოდნენ სპანი ქართლისანი მას ზედა, ვინაითგან ჭავახეთი ეპყრა მასვე)“ [3: გვ. 662].

დამოწმებული ამონარიდებიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რამდენად მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა დემოთი საუკუნეების განმავლობაში.

დემოთის ციხესთან დაკავშირებით ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, სახელდობრ, მისი ლოკალიზება მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობის მიზეზი გახდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, როგორც უკვე ვიცით, დემოთი მდებარეობს სოფ. ქვაბისხევის მახლობლად. ქვაბისხევთანვე აკეთებს მის ლოკალიზებას ექვთიმე თაყაიშვილი [43: c. 196.].

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგო თეზა აქვს გამოთქმული აკად. ივანე ჭავახიშვილს: „მისი (დემოთის ციხის) მდებარეობა არც ვახუშტის სცოდნია დაჭეშმარიტებით... სადღაც ლადოს მთაში (კურცხანის ხეობა, ადიგენის მუნიციპალიტეტი – თ.ბ.) აგრეთვე დემოთი“ [38].

დემოთის ციხის ლოკალიზების საკითხი, თითქოს საბოლოოდ გადაიჭრა მას შემდეგ, რაც აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა 1948 წ. ქვაბისხევის წყლის ხეობის შუა წელში მიაკვლია ციხეს, რომელიც გააიგივა ვახუშტისეულ დემოთთან: გავიხსენოთ – „ქუაბის ჯევის ...დასავლით, მტკვრის კიდეზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი(ვგონებთ ამას დემოთის ციხედ...“.

მე აქ აღარ ჩავუღრმავდები ამ საკითხს, რადგან მისი განხილვა სცილდება მოცემული თემის ფარგლებს და დაუბრუნდები კონკრეტულ საკითხებს – ჩვენი ხანმოკლე ექსპედიციის შედეგების სპეციალისტებისათვის გაცნობას.

დემოთის ციხის ორივე მხარეს, საკმაოდ დიდ ფართობზე მდებარეობს ნამოსახლარი, რომელიც, ჩემი აზრით, უბრალო სოფლის დასახლებაზე მეტია. ჩვენ დავაფიქსირეთ სამი უბანი, რომელთაგან ერთი გაშენებული იყო ციხის ჩრდილო მხარეს, ფერდობის შუა და ქვედა ნაწილში. მისი საერთო ფართობი შეადგენდა 23400 კვ./მ. (156 მ. – N-S; 150მ. – W-O). ნამოსახლარი და შესაბამისად ციხეც, სამი მხრიდან შემოსაზღვრული იყო ფრიალო კლდეებით, ხოლო ჩრდილოეთიდან მას იცავდა საკმაოდ მძლავრი კედელი, რომლის სიგანე 2,5-დან 3,5 მეტრამდე მერყეობდა. წყობა უპირატესად მშრალი, თუმცა, გვხვდება კირხსნარიანი მონაკვეთებიც. შემორჩენილია კედლის 18,5 და 39,0 მ. სიგრძის ორი მონაკვეთი, რომელთაგან უკანასკნელი კლდეს ებჯინება.

დემოთის დასახლების ორი „კვარტალი“ დაფიქსირდა ციხის S-O მხარეს; მათ შო-

რის 90 – 100 მეტრამდე ცარიელი არეა. 2 კვარტალი ციხის SOO კედლიდან დაახ. 50-55 მ. გრძელდება. სახლები საერთო იერსახით ახლოს არიან თორის ქვეყნის ადრეშუასა-უკუნეების ნაგებობებთან (თორის ნადარბაზევი, გოგიჩაანთ ღელე, კოშკიღელე, „ნაჩეხები“ და ა.შ.).

უცნაურია ის გარემოება, რომ ნარატიულ წყაროებში ციხესთან ერთად არ იხსენიება საკმაოდ დიდი დასახლება, რომელიც უშუალოდ მის ძირშია გაშენებული. აქ ერთადერთი ახსნა შეიძლება მოიძებნოს – ჩვენი მემატიანეები ერთ ორგანიზმად თვლიდნენ ციხესა და დასახლებას. თუმცა, კიდევ უფრო უცნაურია ის, რომ ამ ნამოსახლარს არ ახსენებს არცერთი მკვლევარი, ვინც კი დემოთის ციხის შესახებ წერდა.

ნამოსახლარის დიდი ნაწილი დანგრეულია; თუმცა, მიწის, ნეშომპალის, ხავსისა და საზოგადოდ, მწვანე საფარისაგან განთავისუფლების შემდეგ, კომპლექსების მნიშვნელოვანი ნაწილის გეგმარებისა და ფუნქციის განსაზღვრა შესაძლებელი იქნება. მეტიც, ამ, საკმაოდ ვრცელი და საკმაოდ რთული გეგმარების ნამოსახლარის განმეინდა – შესწავლა ბევრი, აქამდე ამოუხსნელი ამოცანის გარკვევაში დაგვეხმარებოდა. ჩვენ აქ კიდევ ერთი საყურადღებო სეგმენტი დავაფიქსირეთ – დემოთის ციხის სამხრეთი კარიბჭე, რომელიც საკმაოდ კარგადაა შემორჩენილი. ყოველ შემთხვევაში იმდენად, რომ თავისუფლად იკითხება ორი კუტი კარისა და მთავარი კარიბჭის შესასვლელები. კარიბჭე მდებარეობს დემოთის ციხის SOO მხარეს, მისგან 50-55მ-ის დაშორებით. შემორჩენილია კარიბჭის ქვედა ნაწილი, რომელიც შედგენილია კლდის უხეშად დამუშავებული დიდი ლოდებით. კარიბჭის სიგანე – 8,5 მ., საფეხმავლო, იგივე კუტი კარების სიგანე – 1,5; 0,65 მ. კარიბჭისა და საფეხმავლო შესასვლელების ასაგებად გამოყენებული ლოდების ზომები: NO მხარე – 1-ლი ქვა: სიგრძე – 2,7; სიმაღლე – 1,3; სისქე – 2,6 მ.; მე-2 ქვა: სიგრძე – 2,2; სიმაღლე – 1,7; სისქე – 2,9 მ.; SW მხარე – 1-ლი ქვა: სიგრძე – 1,7; სიმაღლე – 2,0; სისქე – 1,2 მ.; მე-2 ქვა: სიმაღლე – 2,0; სისქე – 3,1 მ. კარიბჭის NO და SW მხარეს ცუდად, თუმცა, მაინც იკითხება გალავნის კვალი.

2. ნამოსახლარი ადგილ „სეპოს ნაჩეხში“.

სამი ნამოსახლარი „მსხლების“, „თეთრიღელესა“ და „სეპოს ნაჩეხი“ ერთმანეთის უშუალო სიახლოვეს მდებარეობენ (იხ. შესაბამისი სააღრიცხვო ბარათები). იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ისინი ერთი დიდი დასახლების დამოუკიდებელ უბნებს წარმოადგენდნენ. ასე მაგ., „მსხლებისა“ და „თეთრი ღელეს“ ნამოსახლარები ერთი ბორცვის ორ ურთიერთსაპირისპირო მხარეს იყო გაშენებული, ხოლო „სიპოს ნაჩეხი“ 400-მდე მეტრითაა დაშორებული „თეთრი ღელეს“ ნამოსახლარს.

ნამოსახლარი გაშენებულია W-SO მიმართულებით 62 (I ტერასა) და 65 (II ტერასა) მ. SW-NO მიმართულებით 26,0 მ.

აქაც, მსგავსად ბორჯომის ხეობის (და, არა საზოგადოდ თორის ქვეყნის) სხვა პუნქტებისა, დასახლება გაუშენებიათ სამ ტერასაზე. განსხვავება იმაშია, რომ ამ უკანასკნელის შემთხვევაში, ბუნებრივი ტერასები უფრო გამოკვეთეს ხელოვნური ჩარევის გზით. მეტ-ნაკლებად თვალნათლივ ნასახლარები იკითხება მეორე ტერასაზე, რომელზეც დავაფიქსირეთ 8 სახლი ეზოთი, ანუ იგივე სურათი რაც კოშკიღელეზე, სვენი ძირში, ნაჩეხებში და ა.შ. – ქვის მშრალი წყობით ნაშენი ღობე (0,9 – 1,2 მ. სიგანის), ასევე ქვით, მშრალი წყობით ნაგები, უპირატესად, ერდოიანი სახლი. ნახსენები ძეგლებისაგან განსხვავებით „სიპოს ნაჩეხის“ შემთხვევაში, ეზოს ფართობი შედარებით პატარაა: 5,7x4,5 (1კომპ.); 6,5x5,6 (N2); 5,0x2,6 (N4); 6,9 x5,9 (N5).

ნამოსახლარი, ისევე როგორც ამ ტიპის სხვა ძეგლები, შემორჩენილია ნანგრევების სახით და დაფარულია მრავალწლიანი ხეებით, ბუჩქნარით, ხავსის, ბალახისა და ნეშომპალის სქელი საფარით. ეს გარემოება ართულებს ძეგლის სრულფასოვან აღქმას, თუმცა განმეხდა-გამოკვლევის შემდეგ აქ ბევრი რამის ახლებურად გააზრება შეიძლება.

საკირე.

დვირიდან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობს ერთი, მეტად მნიშვნელოვანი მიკრორაიონი, რომელიც აერთიანებს სამ სოფელს: საკირეს, ტაძრისს, დგვარსა და მათ მიმდებარე სანახებს. ესაა მიკრო ქვეყანა, რომელზეც გადიოდა შიდა და ქვემო ქართლიდან მომავალი უმნიშვნელოვანესი გზა.

ჩვენი საექსპედიციო გასვლებისას მოვახერხეთ მხოლოდ ერთი სოფლის – საკირის მიდამოებში არსებული არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული არსებული ძეგლების კვლევა. სოფელი ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე, გამორჩეულია ისტორიული ძეგლების სიმრავლით; თუნდაც, კოდიანის მთის მიდამოებში არსებული მეგალითური კომპლექსების, ძველი გზის მონაკვეთებისა და საყდრივაკის ხსენებაც საკმარისია, რომ ნათქვამის რეალობაში დავრწმუნდეთ.

ციხეების მე-2 გორა. ადგილს, სადაც მდებარეობს საკირის ციხე, საყურადღებო სახელით იცნობს მოსახლეობა – „ციხეები“ და სრულიად მართებულადაც – საკირის ციხის მოპირდაპირე მხარეს, მისგან აღმოსავლეთით 200-მდე მეტრში წამომართულია გორაკი, რომლის ქვედა კალთები, ძირის გარშემო დავაკება და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, თხემი გაჭერებულია სხვადასხვა სახის ნანგრევებით.

გორაკის ქვედა ტერასაზე დავითვალეთ შვიდიოდე ნასახლარი, თუმცა შესაძლოა ეს რიცხვი შეიცვალოს. ნამოსახლარის ზომებია (ჩვენს მიერ დაფიქსირებული) 56,0 მ. (W-O); 18,0 (N-S) მ. გეგმაში სწორკუთხა ყველა ნაგებობა ნაშენია ადგილობრივი კლდის ნაფლეთი ქვით, მშრალ წყობაზე. N1 ნაგებობის ნაშთის ზომებია 10,0x5,5; კედლების შემორჩენილი სიმაღლე – 0,8 მ. (ორი რიგი).

ქვედა ტერასის ნასახლარსა და გორაკის ფრიალო კლდოვან კალთას შორის – ჰორიზონტალური ტერასა, ყოველგვარი ნაშთების გარეშე. დასახლებიდან გორაკზე საკმაოდ ფართო გზა (ბილიკზე გაცილებით ფართო) ადის.

გორაკის თხემის ფართობია 437 კვ./მ. (W-O-35,0; N-S – 12,5 მ.); მასზე დავაფიქსირეთ: ა) სწორკუთხა ნაგებობა, კედლები ნაშენი ადგილობრივი კლდის მოლურჯო ფერის საშუალო ზომის ქვებით (0,5x0,4x0,4; 0,5x0,3x0,3...), შემტკიცებული დულაბით; ბ) გორაკის S მხარეს შექმნილი ტერასის (17,0 – W-O; 5,5 – N-S) უკიდურეს სამხრეთ კალთას შემოუყვება დიდრონი ქვებით ნაგები გალავანი. გალავნის სედა სივრცე დაყოფილია უჯრედებად, რომელთა ფუნქციის გარკვევა ძეგლის გაუთხრელად შეუძლებლად მიმაჩნია. ყველაზე დიდი სათავსის ზომებია 6,0 (W-O), 5,5 (N-S) მ.

გორაკის სიმაღლე ზღვის დონიდან – 1433 მ., რაც 2-მდე მეტრით მაღლაა იმ გორაკზე, რომელზედაც აღმართულია საკირის ციხე. აღნიშნული ადგილი სრულად აკონტროლებდა ქართლიდან, თორი-ციხიჯვრის გავლით, სამცხე-ჯავახეთისაკენ მიმავალ სტრატეგიულ გზას. აქ არსებული დასახლებების მნიშვნელობაზე მიუთითებს ისიც, რომ ციხიდან 200-მდე მეტრის დაშორებით ნავთობის ტრასის გაყვანისას ჩატარებული კვლევისას გამოვლინდა საკმაოდ დიდი სამეთუნეო საწარმო. ვფიქრობ, აქ ჩატა-

რებული არქეოლოგიური კვლევა, ნივთიერ საბუთს შემატებს ხალხის მეხსიერებაში შემორჩენილ სახელს „საკირეები“.

საყდრივაკე.

ამ ტიპის სხვა კომპლექსების მსგავსად, რამდენიმე სეგმენტისაგან შედგება: ა) ბერ-მონაზონთა საცხოვრებელი სენაკები; ბ) სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები; გ) სამაროვანი; დ) საკუთრივ ტაძარი და ე) გზა. დროის თვალსაზრისით, შედარებით ადრეული უნდა იყოს ცხადია გზა, შემდეგ საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები.

სამონასტრო კომპლესი მდებარეობს ხრამისხევის მარჯვენა და სხანალისხევის მარცხენა ნაპირებს შორის აღმართული საყდრივაკის მაღალი გორაკის თხემზე, რომლის ვიწრო ბუნებრივი დავაკება ხელოვნურადაა გაფართოებული და ამ გზით მიღებულ ფართობზე (55 მ. N-S ხაზზე, 44 მ. W-O ხაზზე) კომპაქტურადაა განთავსებული ზემოთ ნახსენები ყველა სეგმენტი.

აღნიშნული ტერიტორიის სამხრეთი მხარე მთლიანადაა აქვს დათმობილი საცხოვრებელ და სხვა სახის ნაგებობებს. მათგან ჩრდილოეთით, საგანგებოდ დატოვებულ ბუნებრივ შემალღებაზე აღუმართავთ ერთნავიანი ეკლესია. საყდრივაკის სამონასტრო კომპლექსს, სხვა თანადროული და მსგავსი კომპლექსებისაგან გამოარჩევს ორი მნიშვნელოვანი დეტალი: 1. საკულტო ნაგებობის ასაგებად გამოყენებულია დუღაბი; სხვა ნაგებობების შემთხვევაში – მხოლოდ მშრალი წყობა (მსგავსი ვითარება დადასტურდა ლიკანის მონასტრის შემთხვევაშიც); 2. ეკლესიის ასაგებად უპირატესად ბაზალატის ქვებია გამოყენებული, სხვა ნაგებობების – მხოლოდ ანდეზიტური წარმოშობის და ქვიშაქვის რუხი ფერის ქვები.

საყდრივაკეზე განირჩევა რამდენიმე ტიპის ნაგებობა, რომელთა შორის NOO – SWW გრძივ ღერძზე დამხრობილი კომპლექსი (N2), რომელიც რამდენიმე, სხვადასხვა ფართობის ოთახისაგან შედგება. ზომებია: 5,1 (W-O) x 10,1(N-S); 7,2 (ჭ-O) x 8,2 (N-S); 7,8 (W-O) x 5,5 (N-S); 4,2 (W-O) x 7,8 (N-S); ერთ-ერთ (N4) სენაკს (?) ერდოიანი გადახურვა და წინა ეზო აქვს (მსგავსად ლიკანის მოდამოების ნასახლარებში არაერთგზის დაფიქსირებული ვითარებისა). ეზოს შესასვლელიდან შენობამდე – 4,1 მ.; სწორკუთხა დარბაზის ზომებია 4,0x4,0 მ-ზე, ერდოს დიამეტრი – 0,8 – 0,8 მ.

ძნელია იმის თქმა, რომ ეს ერთიანი ნაგებობაა. უფრო ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ ესაა ცალკეული სენაკები მიჯრით მიდგმული ერთმანეთზე, რომელშიც ორ ოთახს მომიჯნავე კედელი აქვთ.

მანძილი ეკლესიის სამხრეთი ფასადიდან აღწერილი კომპლექსის N განივ კედლამდე 8,2 მ.

ეკლესიის NW კუთხიდან 2-3 მ. დაშორებით ქვებით შემოსაზღვრული რამდენიმე ოვალი დავაფიქსირეთ. დაბეჭიტებით არაფრის თქმა არ შეიძლება, თუმცა გამოვთქვამთ ძალიან, ძალიან ფრთხილ ვარაუდს, იმის თაობაზე, რომ შესაძლოა ისინი განსასვენებლებს წარმოადგენდნენ.

ასეთია მოკლე აღწერა ამ მეტად საინტერესო და არ შევცდები თუ ვიტყვი – მრავალმხრივ საყურადღებო ძეგლისა, რომლის შესწავლა მხოლოდ წაადგებოდა საქმეს.

ნამონასტრალის დიდი ნაწილი იმდენადაა დაფარულ-ჩახერგილი ნაქცეული ხეებით და ჯაგნარით, რომ ხშირ შემთხვევაში ძნელდება ნაგებობათა გეგმარებაში და მათ ფუნქციაში გარკვევა.

აშკარა საფრთხე, ვთქვათ, საერო ფუნქციის მატარებელი ძეგლებისაგან განსხვავებით, არ ემუქრება – აქ გასაგები მოხვევების გამო არ ქრიათ ხეს და სამშენებლოდ არ ეზიდებიან ქვას. თუმცა, არ იქნებოდა ურიგო, მომხდარიყო მისი ტერიტორიის თუნდაც ნაქცეული და სრულიად დამპალი ხეებისაგან, ზედმეტი მიწისა და ნეშომპალისაგან განთავისუფლება.

ზალიკამინის ნამოსახლარი.

„ზალიკამინის ნამოსახლარად“ წოდებული ობიექტის გაცილებით სწორი სახელი იქნებოდა „სახანალის ხევის ნამოსახლარი“. ფაქტობრივად, ნამოსახლარი მდებარეობს სახანალიხევისა და ხრამლელეს ხერთვისში. გაშენებულია NNO-SSW ღერძზე. ნამოსახლარის განაპირა აღმოსავლეთი მხარე საყდრივაკის სამონასტრო კომპლექსიდან პირდაპირი ხაზით დაახლოებით 150 – 200 მ. დაშორებითაა.

ორ, არც თუ მკვეთრად გამოკვეთლ ტერასაზე გაშენებულ ნამოსახლარზე (ნამონასტრალზე?) სამი საინტერესო სეგმენტი გამოიკვეთა: ა) საკუთრივ საცხოვრებელი და სხვა სახის ნაგებობები; ბ) ეკლესია და გ) გზა, ორმხრივი ბორდიურებით. I ტერასაზე 5-6, ხოლო II ტერასაზე – 5 – 7 ნაგებობა დავაფიქსირეთ; თუმცა, ტერიტორიის განმედი-სა და სათანადო კვლევის ჩატარების შემდეგ შეიცვლება არა მარტო რიცხვი, არამედ მეტ-ნაკლები სიზუსტით განისაზღვრება ცალკეული შენობის ფუნქცია.

აქაც, ისევე როგორც საყდრივაკის შემთხვევაში, საკულტო ნაგებობის მშენებლობისას გამოყენებულია დულაბი, ხოლო სხვა შემთხვევაში მშრალი წყობაა; აქაც, ისევე როგორც სადრივაკეში, გაცილებით დიდი ქვებია გამოყენებული: 1,2x0,9x1,0; 1,45x0,6x0,6; 1,2x0,8x0,7; 2,0x0,9x0,6; 1,45x0,93x0,3; 3,1x1,8x1,3 მ.

ნამოსახლარზე გამავალი გზა, მონაკვეთია სტრატეგიული გზისა, რომელიც ქართლის დამაკავშირებელი იყო სამცხე-ჯავახეთთან.

სავარაუდო თარიღად მივიჩნევ ადრე შუასაუკუნეებს; თუმცა, კვლევამ შესაძლოა კორექტივი შეიტანოს ჩემს ვარაუდში.

ქვაყრილები – „ციკლოპური“ ციხე-ნამოსახლარი.

მდებარეობს კოდიანის მთის (თრიალეთის ქედი, მტკვრის მარჯვენა შენაკადების – ბორჯომულისა და დვირულას წყალგამყოფი) ჩრდილო კალთაზე, უახლოესი დასახლებული პუნქტი სოფ. საკირე – 3,8 კმ.

მნიშვნელოვანი მეგალითური ძეგლი. ამ უზარმაზარი სისტემის შესაქმნელად გამოყენებით ბუნებრივი ნაშალ-ნალვარევი მასები. კერძოდ, სხვადასხვა ჯიშის, ზომისა და ფორმის ქვები, რომელთა წონა, რიგ შემთხვევაში რამდენიმე ასეულ კილოგრამს აღწევს. 2002 წლის ექსპედიციის მონაწილეებს სრულიად სამართლიანად აქვთ აღნიშნული, რომ „როგორც ჩანს, ძეგლის ზოგად გეგმარებაში ქარბობდა მრგვალი სტრუქტურები“.

კომპლექსებს შორის გამოირჩევა 45-50 მ. დიამეტრის ქვაყრილით შექმნილი წრიული ნაგებობა, რომელიც ფაქტობრივად მოქცეულია ორ, და S (ეს უკანასკნელი უფრო მასიურია) ნაშალ-ნალვარევი ფენას შორის; ნალვარევის W მონაკვეთი გადაუქცევიათ ზღუდედ.

ძირითადი (დედა) კომპლექსიდან NWW-მხარეს, 500-550 მ. დაშორებით, კიდევ ერთი კომპლექსია (2), რომლის ერთ მხარედ ნაშალ-ნალვარევის განშტოებაა გამოყენებული. განშტოების სიგანე სხვადასხვა მონაკვეთში 7-დან 9-მეტრამდე მერყეობს. 2 კომპლექსის შიდა არე ქვების ორი რიგითაა გადატიხრული და გამოყოფილია სამი, თითქმის თანაბარი ფართობის არე; არეებს შორის მანძილი 18-20 მ. N2 კომპლექსის

გარეთ, 0-მხარეს 6-7 მეტრი დიამეტრის ნაგებობაა, მის გარე პერიმეტრზე კი, თითქოს ქვყარილიანი სამრხები (?).

ციკლოპური კომპლექსები შემორჩენილია უმთავრესად კედლების ერთი რიგის დონეზე; თუმცა გვხვდება რამდენიმე რიგის მქონე კედლის ნაშთებიც. სავარაუდო თარიღი – ძვ. წ. II ათასწლეული.

კოდიანის კომპლექსები, როგორც სრულიად სამართლიანად აღნიშნავენ ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ტრასის წინასწარული კვლევის ანგარიშის ავტორები, „მეგალითური კულტურის გრანდიოზული ძეგლია, როგორც დაკავებული ტერიტორიით და ცალკეული ნაწილების სიდიდით, ასევე გამოყენებული ლოდების მასიურობით“ [7].

ერთი საშიშროება – მილსადენის გატარება – მონტაჟი მოხსნილია; დარჩა მეორე, მეტად არასასიამოვნო და მომეტებული საფრთხის მატარებელი გარემოება – ნაღვარევი, რომელიც თავის დროზე გამოყენებულ იქნა ციკლოპური კომპლექსების ასაგებად, შეიძლება იქცეს ამავე კომპლექსების დაზიანება – განადგურების მიზეზად.

ნაღვარევი შედგება სხვადასხვა ჯიშისა და სახეობის ქვებისაგან, რომელთა შორისაა მშენებლობის (და არა მხოლოდ) სხვადასხვა სტადიაზე ხშირად გამოყენებადი ბაზალტი. ადგილობრივთა მონაყოლიდან, ცხადი გახდა, რომ აქ წლების მანძილზე ინტენსიურად ხდებოდა ბაზალტის მოპოვება-გატანა. ამ პროცესმა, გარკვეულწილად, დააზიანა კიდევ კომპლექსები. ბაზალტის მოპოვება-გატანის უკონტროლო პროცესი შეიძლება დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო მომეტებული ხიფათის შემცველად იქცეს უნიკალური კომპლექსებისათვის.

გზები.

ისტორიული თორი შეიძლება ითქვას დაქსელილი იყო მშვენივრად მოწყობილი სხვადასხვა მნიშვნელობის გზებით, რომლებიც სუკუნეების მანძილზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ არა მარტო მხარის, არამედ, საზოგადოდ, ქვეყნის ცხოვრებაში.

ჩვენი სავლელე გასვლებისას რამდენიმე ცნობილი და ერთი-ორიც შეიძლება ითქვას, უცნობი გზა მოვიხილეთ.

ერთი მნიშვნელოვანი გზა, შიდა ქართლიდან გადიოდა თორზე; თორიდან კი კოდიან-საკირის გავლით მიემართებოდა სამცხე-ჯავახეთისაკენ.

საკირის მიდამოებში ამ ისტორიული გზის ერთი მნიშვნელოვანი მონაკვეთი გამოიკვლია ბაქო-ჯეიჰანის ტრასის შემსწავლელმა კომპლექსურმა ექსპედიციამ [7]. ჩვენ ვნახეთ ნახსენები მონაკვეთი და დამატებით ახალი სეგმენტები.

საინტერესო და კარგად შემონახული მონაკვეთი დავაფიქსირეთ ე.წ. „ზალიკა მიწის ნამოსახლარის“ ტერიტორიაზე. ფაქტობრივად, ის მიუყვებოდა სახანაღის ხევის ნაპირს (სამიოდე მეტრის დაშორებით) და პერიმეტრზე კვეთდა დასახლებას. გზას, ისევე როგორც სხვა მონაკვეთებზე, ორივე მხრიდან მიუყვებოდა ვერტიკალურად ჩადგმული კლდის საკმაოდ დიდი ქვების ბორდურები.

ასევე მოწყობილი გზა დავაფიქსირეთ ჭობისხევის მიდამოებში არსებული სამოსახლოების ნადიკრები 1 და მომეტებულად, გოგიჩაანთ ღელის ნამოსახლარის მისადგომებსა და ტერიტორიაზე. კიდევ უფრო საინტერესო დეტალი დავაფიქსირეთ კოშკიღელის ნამოსახლარისაკენ მიმავალ გზაზე – მისი ცალკეული მონაკვეთები მოგებული იყო კლდის სხვადასხვა ზომის და ფორმის ფილებით.

სწორედ ნადიკრებისა და გოგიჩაანთ ღელის პირდაპირ, მტკვრის მარცხენა კლდო-

ვან ნაპირს მიუყვება საკმაოდ განიერი გზა, გაჭრილი კლდოვან მასივში. დარწმუნებულ ვარ, შემდგომი, საგანგებო კვლევა ბევრ საინტერესო დეტალს შემატებს ჩვენში გზების მშენებლობა – მოწყობის შესწავლას.

ქვის დასამუშავებელი სახელოსნოები.

ჩვენი ექსპედიციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წარმატებად, სამეცნიერო ლიტერატურაში მანამდე უცნობი ობიექტების მიკვლევა-დაფიქსირებაა. ამ რიგის ძეგლებს მივაკუთვნებთ ქვის ორი საწარმო (ამ ცნების ყოველგვარი გაზვიადების გარეშე) აღმოჩენას ლიკანსა და ქვაბისხევში.

ლიკანის ქვის საწარმო შედარებით ლოკალური იყო დროსა და სივრცეში; ის, ფაქტობრივად, ემსახურებოდა სამონასტრო კომპლექსისა და შემდგომში, ბერ-მონაზონთა კელიების ასაშენებლად თუ მათი განსასვენებლებისათვის საჭირო ქვებით უზრუნველყოფას.

კარიერად გამოყენებულია ლიკანის სამონასტრო კომპლექსის W მხარეს კლდოვანი გორაკი, რომლის სამხრეთ და აღმოსავლეთ კალთებზე კარგად ჩანს ქვის ბლოკების მოჭრის კვალი. მოჭრილი ქვის ნაწილი აქვე მუშავდებოდა. ნათქვამის დასტურია, კვადრების მოჭრის შემდეგ დარჩენილი საწარმოო ნარჩენები და ნახევრად დამუშავებული ქვები. კარიერის ნაწილი კარგადაა შემორჩენილი – ნათლად ჩანს კლდის მასივიდან ცალკეული ბლოკების მოჭრის კვალი. შემონახულია რამდენიმე, ძალზედ საინტერესო საწარმოო ნაშთი და დამუშავებული თუ ნახევრად დამუშავებული ქვები.

ობიექტს, ისევე როგორც მთლიანად სამონასტრო კომპლექსს, არცთუ უსაფუძვლო საფრთხეს უქმნის აქ არსებული მოქმედი სასაფლაო, რადგან არც თუ იშვიათია კულტურული მემკვიდრეობის ობიექტიდან (ნამოსახლარი, კარიერი) ქვების მეორადი გამოყენების ფაქტი. ზემოთაც ვთქვი და აქაც გავიმეორებ – აუცილებლად უნდა დაისვას საკითხი მოქმედი სასაფლაოსათვის სხვა ადგილის გამოყოფის თაობაზე. ამ, ჩემის აზრით, გადაუდებელი ღონისძიებების არ გატარების შემთხვევაში, ნამონასტრალის უნიკალურ კომპლექსებს, ისევე როგორც განსახილველ ობიექტს, ნაწილობრივი ან მთლიანი განადგურების საფრთხე ემუქრებათ.

მსგავსი სახელოსნო, ოღონდ გაცილებით მასშტაბური, აღმოვაჩინეთ ქვაბისხევისწყლის ხეობაში, ადგილ დიდ კაკლების მახლობლად, ტყეში. ქვაბისხევისწყლის მარცხენა ნაპირის გაყოლებაზე, ზემო წელიდან მდ. მტკვართან შეერთებამდე, ბორჯომ-ხარაგაულის ეროვნული ტყე-პარკის ქვაბისხევის მონაკვეთის მცველის, ბატონ კუკური სარალიძის დახმარებით რამდენიმე სრულიად ახალ ძეგლს მივაკვლიეთ. მათ შორისაც კი, თავისი მნიშვნელობითა და მასშტაბებით გამოირჩევა ადგილ „დიდკაკლებთან“, ქვაბულების შუა ტერასის დონეზე (ზ.დ. 1017 მ.) ქვის სამტეხლო და დასამუშავებელი საწარმო; ესაა, დაახლოებით 2500 კვ./მ. ფართობზე შემონახული ადგილობრივი კლდის ქვის მოჭრა-დამუშავების ფაქტობრივად მთლიანი ციკლის ამსახველი სურათი. კლდის მასივის სხვადასხვა დონეზე მშვენივრად ჩანს ქვის ბლოკების მოჭრის კვალი. დავაფიქსირეთ დასამუშავებლად გამზადებული ქვის სხვადასხვა ფორმისა და სიდიდის ლოდები; ნახევრად და სრულად დამუშავებული ქვები და რაც ყველაზე საოცარია, სარეალიზაციოდ გამზადებული დასაწყობებული ქვები. იქვეა ქვაბული, რომლის ქერიც თითქმის მთლიანადაა გაშავებული ჩვენთვის გაურკვეველი მბზინავი მასით. არ ვიცი რა კავშირშია ერთმანეთთან აღნიშნული გამოქვაბული და აღწერილი

საწარმო. შესაძლოა შემდგომმა კვლევამ რამე სიახლე შეიტანოს აღნიშნულ საკითხში. ექსპედიციის დროს ერთი ქვის საწარმო, როგორც უკვე ითქვა, ვნახეთ ლიკანში, თუმცა მასშტაბები აქ განუზომლად დიდია.

ამ მეტად მნიშვნელოვან ობიექტს ამ ეტაპზე არავითარი საფრთხე არ ემუქრება. თუ რა თქმა უნდა ვისმეს მაინცდამაინც ამ ადგილიდან არ მოუნდა მშენებლობისათვის ქვის წაღება. და მაინც, აუცილებლად მიმაჩნია განვაცხადო, რომ საჭიროა ჩატარდეს ამ უაღრესად საინტერესო ობიექტის კომპლექსური კვლევა.

დასკვნის მაგიერ

ჩვენი ექსპედიციის ხანმოკლე დროის მანძილზე, ვნახეთ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე კარგად ცნობილი ძეგლები და დავაფიქსირეთ ახალიც. ცნობილ ძეგლებზე თავდაპირველად მივდიოდით იმ განზრახვით, რომ გვენახა, ხომ არ მოხდა რაიმე ცვლილება მკვლევართა მიერ მათი ბოლო მონახულების შემდეგ და დაგვეზუსტებინა გეოგრაფიული კოორდინატები. სინამდვილეში კი, ჩვენ, ფაქტობრივად, ახლად აღმოვაჩინეთ თითქოს და ყველასათვის კარგად ცნობილი მრავალგზის გამოქვეყნებული ძეგლები.

ასე მოხდა კოშკილეუს ნამოსახლარის შემთხვევაში, როდესაც აღმოვაჩინეთ, რომ კომპლექსისაკენ მიმავალი გზა საგანგებოდ იყო მოგებული კლდის ქვიშაქვის ფილებით; ეკლესიად მიჩნეული ნაგებობა ხევის თავში, ნამოსახლარის უკიდურეს სამხრეთ და მაღალ წერტილში, ყველა პარამეტრით, მათ შორის მდებარეობით მეტად კოშკია, ვიდრე საკულტო ნაგებობა (კოშკად მიიჩნევს ხსენებულ ნაგებობას ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი გიორგი ქანიშვილიც).

ნათქვამის საბუთად გამოდგება: ა) ტოპონიმი „კოშკილეუ“; ბ) ნაგებობაში კარები დატანილი აქვს დასავლეთიდან; ეს ბუნებრივია, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ შენობაში შესვლა ძალზედ რთული და გარკვეულწილად სახიფათოცაა, რადგან კარებსა და ქარაფს შორის ნადაგის მხოლოდ საშიშად ვიწრო ზოლია დარჩენილი.

ასევე ძალზედ კარგადაა ცნობილი სოფელ ლიკანის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ნამონასტრალი, რომელსაც სხვადასხვა საკითხების კვლევისას არაერთი მკვლევარი შეეხო; თუმცა მათ თვალს მიფარებული აღმოჩნდა ისეთი მნიშვნელოვანი ობიექტი, როგორც ქვის სამტეხლო და სახელოსნოა. აქაც, ისევე როგორც კოშკილეუს, სვინი ძირისა თუ ნაჩეხების შემთხვევაში, არაა მოცემული ნამოსახლარის ზომები, მათი განვითარების მიმართულება და ა.შ.

მკვლევართა ყურადღების მიღმა დარჩა ქვაბისხევის წყლის ხეობის ნამოსახლართა უმრავლესობა, ხოლო მარიამწმინდის ეკლესიასა და დემოთის ციხეზე მსჯელობისას, სიტყვა არ თქმულა აქ არსებულ საკმაოდ ვრცელ ნამოსახლარებზე. არადა შეუძლებელი იქნებოდა მათი არ შენიშვნა, ვინც ერთხელ მაინც მივიდოდა ამ ძეგლებზე...

ალარაფერს ვამბობ ქვაბულების მთელ სისტემაზე, რომლებიც არათუ არავის გაუხდია სპეციალური კვლევის საგნად, გაკვრითაც კი არავინ შეხებია.

სრული დაბეჭითით ვაცხადებ, რომ აუცილებელია დაწყებული კვლევის გაგრძელება და მისი ლოგიკურ დასასრულამდე მიყვანა. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე შესასწავლია ლოკალური რაიონები, სადაც სულ მცირე ორ ათეულამდე არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ძეგლია შესასწავლი.

ბიბლიოგრაფია:

საისტორიო წყაროები

1. ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა ... ქ-ს ც-ა; I. თბილისი 1955.
2. ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქ-ს ც-ა; I. თბილისი 1955.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქ-ს ც-ა; IV. თბილისი 1973.
4. ორბელიანი პ. ამბავი ქართლისანი. ელ. ცაგარეიშვილის გამოცემა. „მეცნიერება“. თბილისი 1981.

საველე ანგარიშები

5. Бибилури Т. и др. Работы Заденгорского отряда (Месхет-Джавахетская экспедиция). ПАИ. 1984-1985. Тбилиси 1987.
6. Гамбашидзе О. и др. ПАИ за 1986, 1987, 1991, 1997гг.
7. საქართველოს ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტი. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის დერეფნის არეალში მიწისზედა ძეგლების შესწავლა. II და III ფაზის შესწავლის შედეგები. ანგარიში. თბილისი 2002/2003.
8. მონოგრაფიები, სტატიები
9. აბულაძე ვ. ბორჯომის ხეობის წარსული და აწმყო. თბილისი 1983.
10. აბულაძე ილ. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი 1973.
11. ბერიძე ვ. სამცხის ხუროთმოძღვრება. თბილისი 1955.
12. ბერძენიშვილი დ. ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. ზემო ქართლი-თორი, ჭავახეთი. „მეცნიერება“. თბილისი 1985.
13. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1. თბილისი 1964.
14. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის. მეორე გამოცემა. რედ. დ. ბერძენიშვილი. „მეცნიერება“. თბილისი 1990.
15. ბიბილური თ. ძეგლი შველას ითხოვს. გაზეთი „კომუნისტი“. 1978.
16. ბიბილური თ. ძეგლი შველას ითხოვს. გაზეთი „ბორჯომი“. 1978.
17. ბიბილური თ. მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური ძეგლები საქართველოდან. ალბომი მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური ძეგლები საქართველოდან. ა. მოშჩინსკისთან თანაავტორობით. შესავალი წერილი – რუსულ ენაზე; ალბომი-ქართულ-რუსულ-ინგლისურ ენებზე. მოსკოვი 2001.
18. გვერდნითელი რ. ზოგიერთი მეთოდური მოსაზრება ძველი ნასოფლარებისა და საცხოვრებელი არქიტექტურის არქეოლოგიური გამოვლენისა და დაცვის შესახებ. ძეგლის მეგობარი N29. თბილისი 1972.
19. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, 1. გ. გელაშვილის გამოცემა. თბილისი 1962.
20. ზედგენიძე გ. თორელ-ჭავახელთა და ჯაყელ-მესხთა სამამულო მფლობელობის შესახებ. კრებ. „ივ. ჭავახიშვილი“. თბილისი 1977.
21. ინგოროყვა პ. გიორგი მერჩულე. თბილისი 1954.
22. კვიციანი რ. დაკრძალვის წესები ბორჯომის ხეობაში ძვ.წ. VIII – VI სს. ძიებანი, N4. თბილისი 1999. გვ. 37-43.
23. კვიციანი რ. ბორჯომის ხეობა რკინის ფართო ათვისების ხანაში ძვ.წ. VIII – VI სს. დისერტაცია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.
24. კლდიაშვილი ა. ბორჯომის ხეობის ბრინჯაოს დისკოების ფუნქციისათვის. ACADEMIA (https://www.amsi.ge/academia/0102/acad_2_8.pdf)

25. მაკალათია ს. ბორჯომის ხეობა. თბილისი 1957.
26. მაკალათია ს. მესხეთ-ჯავახეთი. თბილისი 1938.
27. მელივა თ. გოგიჩაანთ ღელის კომპლექსი. სამაგისტრო ნაშრომი. თბილისი 2011.
28. მელიქსეთ-ბეგი ლ. მეგალითური კულტურა საქართველოში. თბილისი 1938.
29. მეფისაშვილი რ. გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეების სააღმშენებლო მოღვაწეობა ქართლში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, IV. თბილისი 1963.
30. მუსხელიშვილი დ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები ნ. ბერძენიშვილის შრომებში. „მაცნე“ N2. თბილისი 1965.
31. ნასიძე გ. აღმოსავლეთ საქართველოს შუა საუკუნეების ნასახლარები არქეოლოგიური მასალის მიხედვით. სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი 1975.
32. რჩელიშვილი ლ. ძველი ნასახლარები ბორჯომ-ბაკურიანის მიდამოებში. საავტორო კრებული „ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები“. „მეცნიერება“. თბილისი 1994.
33. სიხარულიძე ი. მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, II. თბილისი 1964.
34. ღამბაშიძე ი. სამცხე ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში (ბორჯომის ხეობის არქეოლოგიური მასალის მიხედვით), სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი 1999.
35. ღამბაშიძე ო., ტატიშვილი თ. მასალები თორის წინაფეოდალური ხანის ისტორიული გეოგრაფიისათვის. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, VI. თბილისი 1982.
36. შოშიაშვილი ნ. თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი. კრებ. „შოთა რუსთაველი“. თბილისი 1966.
37. ციციშვილი ი. ქართული არქიტექტურის ისტორია. თბილისი 1955.
38. ცუხიშვილი ი. დვირის განძი, ენციკლოპედია „საქართველო“, ტ. 2. თბილისი 2012. გვ. 395-396.
39. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, ტ. II. თხზულებანი თორმეტ ტომად. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია; თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი 1983.
40. ხვისტანი რ. მასალები საქართველოს ქრისტიანული არქეოლოგიისათვის. თბილისი 1983.
41. ჯიქია ს. ბორჯომის სახელწოდებისათვის. გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“. 7 სექტემბერი 1961.
42. ჯიქია ს. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III. თბილისი 1958.
43. Бабаликашвили Н. Т. Еврейская эпитафия из Боржоми. „აღმოსავლური ფილოლოგია“, II. თბილისი 1972.
44. Такаишвили Е. Три исторические хроники. Тифлис 1890.

„კოშკიღელეს ნამოსახლარი“

**გზა ბალახნების (სოჭის) ღელესა და კოშკიღელეს
ხერთვისიდან ნამოსახლარისაკენ**

კოშკილელის ნამოსახლარი. S კიდე

კოშკილე. 1 ტერასა; N2, 3**კოშკილე. 1 ტერასა; N4**

კოშკილე. 1 ტერასა; N6

კოშკილე. 1 ტერასა; N6 და N7

კოშკილეღა.1 ტერასა; N 7**კოშკილეღა.1 ტერასა; N 7**

„ლიკანის ღვთისმშობლის სახ. ნამონასტრალი“

„სვენი ძირის ნამოსახლარი“

„ნაჩეხების ნამოსახლარი“

„მეყავრიშვილის მიწების ნამოსახლარი“

„ქიმაძის ნაბოსახლარი“

ნასოფდახის ქვედა, 1-ლი გეხასის სახდების ნაშთები

„ჭობისხევი. გოგირაანთ ღელის ნამოსახლარი“

ნაგებობა ზედა გახასაზე

ნაგებობა შუა გაჩასაზე

"დახბაზი"

ახეიტექუხუდი ღებაღები

„ჭობისხევი. ნადიკრები 1“

„გადავნის“ ცენტრ. მონაკვეთი

„ღვირი. საკვირიკა“

N 1 შენობის SO კედელი

N 2 ნაგებობა

"აფსიდიანი" ნაგებობის ნაშთი

ცენტრალური ნაპი

„ღვირის ციხე“

ღვირის ციხე

ხედი NNW – დან ციხის მეოხე იახუსის გამოქაჩული კედელი

„ვაშლიღელეს ნამოსახლარი“

„ქვაბისხევი. დემოთის ციხის ნამოსახლარი“

„ქვის სამთხლოები“

1. დიკანი

ქვაბისხევი

საკიხე. კოღიანი. წიხუდქვაყიდიანი კომპლექსი

